

TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN LİSANS EĞİTİMİNDE GİZLİ  
MÜFREDAT VE ORYANTALİZM: ELEŞTİREL PEDAGOJİK BİR YAKLAŞIM

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

SELMAN EMRE GÜRBÜZ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MART 2017

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylıyorum.



Prof. Dr. Serdar SAYAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürü

Bu çalışmayı okuduğumu ve çalışmanın kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda bir Yüksek Lisans tezi olabilecek yeterlilikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Hakan Övünç ONGUR

TOBB ETU, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler



Tez Jürisi Üyeleri

Prof. Dr. Hilmi Demir

Hitit Üniversitesi, Kelam

Yrd. Doç. Dr. Fuat DÜNDAR

TOBB ETU, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler



Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.



Selman Emre GÜRBÜZ

## ÖZ

### TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN LİSANS EĞİTİMİNDE GİZLİ MÜFREDAT VE ORYANTALİZM: ELEŞTİREL PEDAGOJİK BİR YAKLAŞIM

GÜRBÜZ, Selman Emre

Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hakan Övünç ONGUR

Bu çalışmada Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler lisans programlarındaki bölüm müfredatlarına odaklanılacaktır. Ders müfredatları, başlıkları ve içerikleri, kullanılan materyallerin metinlerde tespit edilen söylemleri, tekrarlar ve anlamlar, eleştirel pedagojik bir yaklaşımla analiz edilecektir. Alanında daha önce hiç denenmemiş biçimde, eleştirel pedagoji ile Uluslararası İlişkiler disiplinini bir araya getirmeye çalışacak olan bu tez, müfredat incelemesinde öne çıkan Oryantalist temalar üzerine yoğunlaşacaktır. Eğitimin dokusunda sosyal bir kontrol mekanizması olarak bulunan gizli müfredatın taşıdığı Oryantalist karakter, Uluslararası İlişkiler metinleri üzerinden yapışöküme uğratılacaktır. Söz konusu Oryantalizm çözümlenmesi pozitivism, neoliberalizm ve bir iç-öteki olarak ‘İslam’ başlıkları üzerinde ilerletilecektir. Bu çalışmanın, Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler araştırmalarında akademik özgünlüğün sağlanması adına ontolojik bir çoğulculuğun ortaya çıkmasına katkı sağlaması hedeflenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Eleştirel Pedagoji, Oryantalizm, Yapışöküm, Uluslararası İlişkiler, Gizli Müfredat.

## ABSTRACT

### HIDDEN CURRICULUM AND ORIENTALISM IN UNDERGRADUATE EDUCATION OF INTERNATIONAL RELATIONS IN TURKEY: A CRITICAL PEDAGOGICAL APPROACH

GÜRBÜZ, Selman Emre

Master of Arts, International Relations

Supervisor: Asst. Prof. Hakan Övünç ONGUR

This study focuses on the curricula of the undergraduate education of International Relations from the selected universities of Turkey. A critical pedagogical approach is employed to analyze the organization of the curricula, course names and contents, textual discourses, repetitions and meanings. This thesis, a pioneering attempt that aims at combining Critical Pedagogy and International Relations, concentrates on the orientalist themes and discourses within the analyzed curricula. The theory of ‘hidden curriculum,’ implying a control mechanism in the process of education, will help deconstructing the texts of International Relations. This attempt of deconstruction is developed especially on the headings of positivism, neoliberalism and Islam as an internal-Other. The primary aim of this thesis is to present that ontologically pluralist studies can provide a liberating terrain for the research in International Relations in Turkey.

**Keywords:** Critical Pedagogy, Orientalism, Deconstruction, International Relations, Hidden Curriculum.



Aileme ve Tüm Dostlarıma

## TEŞEKKÜR SAYFASI

Sadece bu çalışmada değil hayatımın her döneminde etkisi olan ve beni bugünlere getiren biricik aileme, çalışmanın meydana gelmesinde gerekli olan verileri benimle paylaşan akademisyen hocalarıma, tez jürisine katılmayı kabul edip çalışmayı titizlikle değerlendiren ve yapıcı yorumlarda bulunan Prof. Dr. Hilmi Demir'e ve Yrd. Doç. Dr. Fuat Dündar'a, son olarak üniversite hayatımın neredeyse her aşamasında benden hiçbir konuda yardımını esirgemeyen, akademik birikimime çok büyük katkısı olan ve tezin oluşumundaki her süreçte bana destek olan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hakan vn Ongur'a şükranlarımı sunmayı kendime borç bilirim.

## İÇİNDEKİLER

İNİTİHAL SAYFASI.....	iii
ÖZ .....	iv
ABSTRACT.....	v
İTHAF SAYFASI .....	vi
TEŞEKKÜR SAYFASI .....	vii
İÇİNDEKİLER .....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
BÖLÜM I: GİRİŞ .....	1
BÖLÜM II: ELEŞTİREL PEDAGOJİ ve MÜFREDAT YAPIMI.....	7
2.1. Eleştirel Pedagoji Teorisi.....	7
2.1.a. Gizli Müfredat.....	11
2.1.b. Dil ve Okur-yazarlık .....	12
2.1.c. Neoliberalizm ve Eleştirel Pedagoji.....	17
2.1.d. Korku ve Riskin Pedagojiye Etkisi .....	24
2.1.e. Bir Vaka Olarak Ersatz Yuppie Akademisyen .....	26
2.2. Eleştirel Pedagojiye Yönelik Çalışmalar .....	27
2.2.a. Uluslararası Eleştirel Eğitim Konferansı (ICCE).....	27
2.2.b. Türkiye’de Eleştirel Pedagoji Çalışmaları .....	28
2.2.c. Uluslararası İlişkiler Üzerine Yapılan Pedagojik Çalışmalar .....	33
BÖLÜM III: ORYANTALİZM ve GİZLİ MÜFREDATIN OLUŞUMU.....	39
3.1. Oryantalizm Teorisi .....	39
3.1.a. Öteki.....	42
3.1.b. Dil ve Oryantalizm .....	43
3.1.c. Din ve Oryantalizm.....	45
3.2. İslamofobi .....	47
3.3. Oryantalizmin Uluslararası İlişkiler Alanındaki Teorik Tezahürleri.....	51
3.4. Neoliberalizm ve Oryantalizmin Bağlamına Giren Kelimelerin Analizleri	55
3.4.a. “Üçüncü Dünya” .....	57
3.4.b. İslamofobi .....	61
3.4.c. “İslami- Kökten-din-cilik” ( <i>Fundamentalism</i> ) .....	62



3.4.d. “Cihadizm” .....	64
BÖLÜM IV: METODOLOJİ ve VERİ SEÇİMLERİ .....	66
BÖLÜM V: TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER MÜFREDATININ YAPISÖKÜMÜ .....	72
5.1. Örgün Öğretim.....	72
5.1.a. Neoliberalizm Bağlamında Yapisöküm .....	72
5.1.b. İslam Bağlamında Yapisöküm.....	81
5.2. Açık Öğretim .....	91
5.2.a. Neoliberalizm Bağlamında Yapisöküm .....	91
5.2.b. İslam Bağlamında Yapisöküm .....	93
5.3. Ders İsimlerinin Yapisökümü .....	95
BÖLÜM VI: SONUÇ .....	98
KAYNAKÇA.....	105

## TABLULAR LİSTESİ

<b>Tablo 4.1.</b> Metodoloji: Ana Kategoriler.....	68
<b>Tablo 4.2.</b> Ana Kategorilerde Belirlenen Üniversite ve Dersler.....	69
<b>Tablo 4.3.</b> İncelenecek Müfredat Kaynakları.....	69



# BÖLÜM I

## GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler (UI) disiplininin başlı başına akademik bir disiplin olarak kabul edilmesi, verimliliği, kullanım alanı ve yeterliliği üzerine akademik camiada çeşitli tartışmalar yapılagelmektedir. Bu tartışmaların temelinde disiplinin akademik alana sağladığı olası katkıların önemi ve niteliği yatmaktadır. Bir entelektüel proje olarak UI'nin yeterliliği konusunda Barry Buzan ve Richard Little'in sansasyonel "Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About It?" makalesi bu tartışmaların merkezinde yer alır. Yazarlara göre UI, kendi akademik çevresi dışında önemli kamusal tartışmalara zemin üretememiş, büyük isimler olarak görülen Hedley Bull, Hans Morgenthau, Robert Gilpin, Stephen Krasner, Robert Keohane, James Rosenau, Kenneth Waltz vb. yazarlar disiplin dışında pek tanınmamış ve en önemlisi, diğer teori ve disiplinlerden gereğinden fazla beslenip onlara yeterli katkıda bulunamayarak sektörel bir sığığa (*sectoral narrowness*) maruz kalmıştır (Buzan, Little 2001, 19-29). Diğer disiplinlerle kendisi arasında köprüler kurma ve sınırları kaldırma potansiyeline sahip olan UI'nin bu sığığı aşması adına önerilen çözüm ise İngiliz Okulu (*the English School*) olarak bilinen yaklaşımın yardımıyla teorik ve metodolojik bakımdan çoğulcu ve eklektik bir çerçeveyi kullanılabilir hale getirmektir (Buzan, Little 2001, 35-36). İngiliz Okulu Richard Little'a göre bütün uluslararası alanlarla ilgilenmesi, tarihsel ve karşılaştırmalı analizler yapması, daha geniş bir araştırma ajandasına sahip olması ve bunların sonucunda metodolojik ve

ontolojik bir çoğulculuk sağlaması hasebiyle Uİ'nin gelişimine katkıda bulunmuştur (Little 2000, 415-416).

Bir diğer önemli tartışma ise Uİ'nin akademik alandaki merkezi konumu üzerine yapılmıştır. Pınar Bilgin'e göre Uİ, Amerika ve Avrupa'da şekillenen kuramların dünyanın geri kalanında test edildiği bir yapıya sahip olmuş, bu mekanizma hiyerarşik bir işbölümü meydana getirerek Uİ'nin, "merkez" konumunda bulunan bir "Amerikan Sosyal Bilimi" olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Bilgin'e göre, "çevre" konumunda bulunan Türkiye'nin kendi tecrübelerini kullanarak kuramsal ve kavramsal eleştirilerle disipline katkıda bulunması gerekmektedir (Bilgin 2005, 7).

Pozitivist metodoloji ve neoliberal piyasa mantığının tüm sosyal bilimleri istila etmesi sebebiyle, yukarıda ismi geçirilen makaleleri de kapsayarak, bir "Amerikan Disiplini" olarak görülen Uİ'nin bu hegemonyadan kurtarılması ve disipline farklı bakış açılarının getirilmesini sağlamak adına disiplinin içinden çıkan bir tartışma geliştirilememesi, Uİ'nin 'dört başı mamur' bir disiplin olma yolunda hala yolu olduğuna bir kanıt olabilir. Bu tezin amacı, ileride Uİ'nin kendi içinden çıkacak bir metodolojiyi geliştirebilmesi adına, Uİ disiplinine görece yabancı bir başka sosyal bilime (eğitim çalışmalarına) başvurmak ve Uİ'nin sektörel sığılığını aşmasına yardımcı olabilmektir. Geçirgenliği ve teorik zenginliği sağlamak, Uİ'nin teknik akılcılık ve pozitivist metodolojinin kontrolü altındaki literatürünün aşılması adına çalışmamızda eleştirel pedagoji (*critical pedagogy*), Oryantalizm eleştirileri ve post-yapısalcı yaklaşımların harmanlanmasıyla literatüre farklı katkıların sağlanacağını ummaktayız.

Teorik zemini oluştururken ilk olarak eleştirel pedagojinin üniversite faaliyetleri, neoliberal pratiklerle şekillenen Amerikan tipi eğitime yönelik yapıcı eleştirileri, dil unsuru ve bağlamındaki okur-yazarlık tartışmaları ve müfredat incelemesine yönelik analizleri kullanılacaktır. Ardından, eleştirel pedagoji alanında yapılan diğer çalışmalardan bahsedilecek, Türkiye’de eleştirel pedagoji alanında yapılan akademik çalışmalar irdelenecek ve Uİ disiplinindeki pedagojik çalışmaların varlıkları sorgulanarak içerikleri incelenecektir. Daha sonra teorik zemini zenginleştirmek adına Oryantalizmin teorik altyapısından, tarihsel gelişiminden, kurucu isimlerinden, yayılma alanlarından, dil ve din unsurları üzerindeki etkilerinden, akademik ve sosyal alandaki yansımalarından eleştirel pedagojik bir bağlamda bahsedilecektir. Bununla birlikte Oryantalizmin Uluslararası İlişkiler alanındaki etkileri ve disiplinindeki teorik karşılıklarıyla ilgili açıklamalar yapılacaktır. Devam eden kısımda Oryantalizmin bir uzantısı olarak kendini gösteren İslamofobi (*Islamophobia*) olgusu açıklanacaktır. Hemen ardından eleştirel pedagojik bir bağlamın geliştirilmesi adına tezimizin pratik bölümünü büyük oranda meydana getiren ve üniversite müfredatlarında inceleyeceğimiz seçili kelimelerin analizleri yapılacaktır.

Metodoloji kısmında ise tezimizdeki araştırma konusu “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler’in Lisans Eğitiminde Gizli Müfredat ve Oryantalizm: Eleştirel Pedagojik Bir Yaklaşım” başlığına yönelik olarak yapılandırılacaktır. Bu araştırmayı metodolojik olarak kurarken, Philipp Mayring’in “niteliksel içerik analizi” (*qualitative content analysis*) yöntemi takip edilecektir. Bundan sonra, Mayring’in kategorizasyon sistemi kullanılarak araştırma konusuna bağlı bir biçimde çeşitli kategoriler oluşturulacaktır. Bu kategorizasyon üniversitelere, zorunlu ve seçmeli derslere ve ders müfredatlarında kullanılan kitaplara göre yapılarak metodoloji

bölümünün çerçevesi çizilecek, incelenecek olan üniversiteler ve müfredatlarına yönelik bilgi verilecektir.

Tezimizin pratik içeriğinde eleştirel pedagoji ve Oryantalizmin birleştirilmesinin üstüne post-yapısalcı bir yaklaşım eklenerek belirtilen anahtar kelimelerin Uİ müfredatlarındaki varlığı tespit edilecek ve bu kelimeler yapı sökümü (*deconstruction*) uğratılacaktır. Bu bölümdeki çalışma hem eleştirel pedagojinin temel eleştiri alanı olan neoliberalizm ve ekonomik paradigma bağlamında “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik”, “gelişmekte olan” gibi terimlerin hem de Oryantalizm bağlamında İslam’a yönelik kullanılan “İslami terör”, “İslami kökten-din-cilik”, “radikal İslam”, “Cihadizm” gibi terimlerin ışığında yapılacaktır.

Son olarak üniversite müfredatlarındaki ders isimleri üzerinden bir inceleme yapılacak, bu adların Oryantalizm ve eleştirel pedagoji bağlamında değerlendirmesi yapılarak çalışma sonlandırılacaktır.

Bugüne dek yapılan çalışmalara baktığımızda eleştirel pedagoji ile Oryantalizm kavramlarına bir arada bakan bir eser ile karşılaşmamıştır.<sup>1</sup> Ayrıca Uluslararası İlişkiler eğitimiyle bağlantılı olarak eleştirel pedagoji çalışmaları yok denecek kadar azdır. Yapılan çalışmalar daha çok işin teknik kısmına yönelik olan ve eleştirel pedagoji boyutuna geçemeyen çalışmalar olarak kendilerini göstermektedir. Bu çalışmada üniversitelerin, ders müfredatlarının ve eğitimin eleştirel pedagojik bakışla incelenmesi, hem pedagojik çalışmaların alanını genişleterek eğitim ve öğretim süreçlerinin daha sağlıklı işlemesine hem de Uİ’nin diğer disiplinlerle kesişme alanları kurmasına yardımcı olması bakımından önemli görülmektedir. Daha önce bahsettiğimiz üzere İngiliz Okulu’nun eklektik ve disiplinlerarası

---

<sup>1</sup> Literatürdeki çalışmaların niceliği ve niteliğine ilişkin detaylı bilgi, ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.

(*interdisciplinary*) yaklaşımına benzer bir şekilde birden fazla teorinin harmanlanması ve araştırma konusunun merkezine Uİ'nin akademideki yeri ve metinlerinin konulması bu bakımdan önem arz etmektedir. Tezimizde, bugüne dek Uİ eğitime yönelik çalışmaların kısıtlı olması, eleştirel pedagojiye de gerekli önemin verilmemesi nedeniyle bunların ortak bir incelemesinin yapılmasının akademik olarak verimli bir zemin hazırlaması umulmaktadır. Akademide eğitim ve öğretim prosedürleri, işleyişleri ve süreçleri en az yapılan çalışmalar kadar önem arz etmektedir. Halbuki, tümüyle teknik/pratik çalışmaların baskınlığı (ve bununla şekillenen teknik akılcılık) yüzünden, eğitim ve öğretimin teorik özüne yönelik ilgi ve alaka istenilen ve gereken seviyeye ulaşmamıştır.

Tezde ele alınacak problemler bu bağlamda Mayring'in kategorileri ile belirlenen Türkiye üniversitelerinin Uİ bölümleri ve bu bölümlerde okutulan temel metinlerin niteliği, eleştirel pedagoji bakımından sosyal kontrol mekanizması olarak adlandırılan gizli müfredatın (*hidden curriculum*) işleyişinin, Oryantalizmden ne kadar etkilendiğine bağlı bir çerçevede ele alınacaktır. Buna binaen, eleştirel pedagojiye yönelik olarak Oryantalizm bağlamında yapılan çalışmaların da eksiklik göstermesi nedeniyle yazacağımız tez, eleştirel pedagojinin eğitim ve öğretim süreçlerine katkısını zenginleştirecektir.

Son olarak eleştirel pedagoji ve Oryantalizm eleştirilerinin kullanılmasının yanında çalışmanın pratiğe dayalı analizinin post-yapısalcı bir yaklaşımla ele alınması, eleştiri ve açıklama potansiyeli oldukça yüksek düzeyde olan bu yaklaşımların literatürde daha fazla kullanılmasına zemin hazırlayabilecektir. Bununla birlikte Uİ'nin pozitivist metodolojinin tahakkümünden ve "Amerikan

Sosyal Bilimi” niteliğinden kurtulması için de post-yapısalcı bir yaklaşımın verimli olduğu gözler önüne serilecektir.<sup>2</sup>



---

<sup>2</sup> Literatürde pozitivist metodolojinin baskınlığına ilişkin net verilere çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak değineceğiz.



## BÖLÜM II

### ELEŞTİREL PEDAGOJİ ve MÜFREDAT YAPIMI

#### 2.1. Eleştirel Pedagoji Teorisi

Yazacağım tezin temel teorik kısmı eleştirel pedagoji üzerinden şekilleneceği için bu yaklaşımların daha açıklayıcı olarak izahı gerekmektedir. Bu yüzden eleştirel pedagojinin anlamı, içeriği, sağladığı olanaklar, dönüştürücü ve verimli rolleri Henry Giroux ve Paulo Freire isimleri merkeze alınarak incelenecektir. Giroux ve Freire eleştirel pedagoji denilince ilk akla gelen isimlerdir. Giroux'nun çalışmaları Amerikan tipi eğitim sistemi, neoliberalizmin<sup>3</sup> sosyal hayata etkisi, siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkinin eğitim ve öğretim süreçlerine yansımaları konularında oldukça verimli analizler içermektedir. Bununla birlikte teorik açıdan onun Frankfurt Okulu üyelerinden yaptığı gerekli atıflar da çalışmalarına zenginlik katmıştır. Freire ise daha aktivist bir vizyon izleyerek okur-yazarlık biçimleri, ezilen insanlara yönelik eğitim-öğretim çalışmaları, metinsel okur-yazarlıktan dünyayı anlamaya yönelik okur-yazarlık biçimlerine kayış, yöresel halkların kendi öz dillerini korumalarına yardım etme gibi konularda çarpıcı analizler yaparak çalışmalarına son vermiştir. Bu bakımdan Giroux ve Freire'i teorik izahların merkezine oturtmak önemlidir.

Bununla birlikte eleştirel pedagojinin inceleme alanına giren neoliberalizmin de eğitim ve öğretim süreçlerine nasıl dahil olduğu incelenecektir. Giriş bölümünde eleştirel pedagojinin tanımı yapılacak, onun içeriği, önemli isimleri, araştırma ve inceleme alanları analiz edilecektir. Daha sonra eleştirel pedagojinin ilgilendiği temel

---

<sup>3</sup> Basitçe ifade edersek finans sisteminin ekonomik yapıların yanında sosyal ve siyasi süreçlere dahil edilmesi anlamına gelmektedir.

konular incelenecek; “gizli müfredat”, “dil” unsuru”, “okur-yazarlık programları” gibi terminolojilerle birlikte teorik kısım açılacaktır. Bu teorik kısımlar Giroux ve Freire’in yanında diğer eleştirel pedagoji çalışanlarının görüşleriyle zenginleştirilecektir. Devam ederek, piyasanın eğitim ve öğretim süreçlerindeki etkileri analiz edilerek çeşitli örneklerle genişletilecektir. Sonuç kısmında konuya ilişkin çeşitli tavsiyeler, öngörüler ve öneriler sunularak bu kısım sonlandırılacaktır.

Pedagoji temel anlamıyla eğitim alanında öğrenci-öğretmen ilişkilerini, kurumlar olarak okulların toplumun içindeki konumlarını ve onların eğitimle ilişkisini ve kültür alanı içerisindeki modellerini inceleyen bir bilim dalıdır. Pedagojinin kökeninde kişilerin kendilerini dünyayla olan ilişkilerinde görmeyi öğrenebilmesi durumu vardır (Walker 2010, 898-917).

Eleştirel pedagoji ise eğitim ve öğretim sürecinde öğrencilerin eleştirel kapasite kazanmaları, muhalif bir entelektüel potansiyel geliştirmeleri, okul kurumunun kamu malı olarak değil bir özel mülkiyet alanı olarak görülmesini engellemek için çalışır. Neoliberalizmin baskınlığında eğitim ve öğretimin tüketimciliğe mahkum edilmesinin önünü kesmek için kullanılan bir yaklaşımdır (Giroux 2008, 17-19). Eleştirel pedagojide eğitim ve öğretim süreçlerinin yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel, felsefi ve siyasal ilişkiler de çok yönlü bir yaklaşım için kullanılır ve disiplinler arasındaki keskin sınırlara karşı bir duruş sergilenir (Demirel 2013, 3-6). Eğitim sürecinde aktörlerin kendi durumları ve sosyal adalete engel olan bariyerlerin nasıl oluştuğu sorgulanır (Walker 2010, 898-917). Eleştirel Pedagoji, öğretmenlerin ve öğrencilerin eğitim kurumunu siyasal, kültürel ve sosyal bir girişim olarak algılamaları için kültürel bir pratik geliştirilmesini sağlar. Okulların siyaset ve güç merkezinde nasıl işlediği eleştirel pedagojinin temel ilgi alanıdır. Gramsci’nin çalışmalarına paralel olarak eğitim siyasi bir işlev taşır, sivil toplumun bütün görünen

alanlarına etki eder. Onun teorisine göre eğitim, siyasetin güçlendirilmesinde ve rızaya uygun hale getirilmesinde (*consentation*) önemli bir pay sahibidir (Mayo 2015, 1121-1123). Öğrencilere pedagojik açıdan yardım edilmesinde metinsel ilişkiler ağı içinde diğer metinler ve kurumsal pratikler analiz edilir. Bu metinlerarası (*intertextuality*) sistemi<sup>4</sup> iyi kavrayarak öğrencilerden kendi yazımlarının ortaya çıkarabilmeleri beklenir (Giroux 1991, 72-73). Pedagojiyle uğraşanların keskin sınırlara sorgulayıcı bakmalarının yanında onların şüpheli olarak eleştirel ve radikal bir yol çizmeleri için kesinliklerden uzak durmaları öngörülür (Berthoff 1998, 18). Disiplinler arasındaki keskin ve kesin çizgilere karşı sorgulayıcı bir bakışı Henry Giroux'nun Frankfurt Okulu'ndan yaptığı alıntılar ve yorumlar üzerinde görebiliriz. Frankfurt Okulu, *Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* olarak sosyalist araştırmalar merkeze alınarak 1923 yılında kurulmuştur. Okul Ortodoks Marksizm'e eleştirel bir bakışla yaklaşarak iktisadi temel alan araştırmalardan ziyade ideolojik, kültürel ve siyasal analizlere ağırlık vermiştir. En önde gelen isimleri Theodor Adorno, Max Horkheimer ve Herbert Marcuse'dir. Bunların yanında Leo Lowenthal, Karl Wittfogel ve Eric Fromm da önemli isimler arasında gösterilir (Marshall 1998, 181).

Giroux, *Eğitimde Kuram ve Direniş* adlı eserinde Theodor W. Adorno, Max Horkheimer ve Herbert Marcuse'den oldukça fazla yararlanmaktadır. Eleştirilerin merkez noktaları Weberyen araçsal aklın (*instrumental rationality*), pozitivistimin ve ampirik çalışmaların kültürel alandaki etkileriyle bütün sosyal ve siyasal yaşama sirayet etmesinin izah edilmesidir. Giroux'nun aktardığı gibi Frankfurt Okulu'nun eleştirisine göre Aydınlanma'nın nihai bir ifadesi ve zaferi olan pozitivistimle birlikte

---

<sup>4</sup> Metinlerarası sistem, metinlerin arasında kesişme yerlerinin olduğu, her yazıda farklı olan çoksesli niteliğin barındığı, içinde yaşanılan çağın düşünce mirasına ve tarihine bağlı olan ve kesişmelerin gitgide arttığı bir olgu olarak tanımlanabilir (Aktulum 2000, 10).

ampirik çalışmaların ortaya çıkarttığı problematik, mantığın amacı olmaktan ziyade onun bir düşmanı haline gelmiş, bunlarla oluşan bir akılcılık nosyonuyla evrensel hale getirilmiştir (Giroux 2014, 43-49). Eleştirel pedagojinin bu verimli analizlerle beraber temel edindiği ilke ise bilginin ve iktidarın her koşul altında tartışılabilir, hesap sorulabilir ve eleştirilebilir olmasıdır. Öğrencilerin ve öğretmenlerin toplumsal dönüşüm konularında tartışabilecekleri bir ortam ve eğitsel pratiklerin sağlanması arzu edilir. Eleştirel pedagojide öğrencilere eleştirel düşünme yollarının öğretilmesiyle birlikte onların nesneleşmeden eylem sahibi özneler haline getirilmesi, toplumda derinleşerek kökleşen mitlerin ve pratiklerin sorgulanması, dünyaya yön verebilme potansiyelini ve sorumluluğunu üstlenebilecek öğrencilerin ve öğretmenlerin yetiştirilmesi amaç edinilir (Giroux 2009, 15). Eleştirel pedagojinin başka bir özelliği ise onun eşitlik ve adalet kavramlarına yaptığı vurgudur. Bu vizyonla birlikte eğitimdeki potansiyel dönüşümler incelenir, insanların yaşamlarında çektikleri zihinsel acılardan da endişe duyulur (Walker 2010, 899). Kurumlar açısından bakıldığında *okul* unsuru eleştirel pedagojinin merkezinde yer almaktadır. Okul, sosyal ve kültürel bir alan olarak hem toplumsal hem de kişisel ihtiyaçları şekillendiren bir kurumdur. Bu yüzden okullar içinde buldukları sosyal ve ekonomik bağlamdan dışlanarak incelenemez. Okullar, söylemlerin, anlam ve öznelliklerin üretilip kontrol edildiği kurumlardır. Okullardaki derslik pratiklerinde ve hareketlerinde spesifik olarak üretilen ve kontrol edilen normlar bulunmaktadır (Giroux 2014, 77). Okullar aynı zamanda iktidar sağlayarak, ekonomik ve ideolojik meşruiyetleri oluşturarak işlev görürler. Bundan dolayı eleştirel pedagojinin merkezinde okul kurumunun işleyişi, kurumsal değeri ve diğer kurumlarla olan ilişkileri tartışma konusu olmaktadır (Demirel 2013, 52-62).

### 2.1.a. Gizli Müfredat

Okulların merkezi işleviyle paralel olarak eleştirel pedagojinin araştırma konularından birisi de gizli müfredat kavramıdır. Giroux'nun tabiriyle gizli müfredat; okullardaki standart uygulamalarda ve sosyal ilişkilerin yapılandırılmasında saklı olan ve bu şekilde öğrencilere aktarımı sağlanan, açık ve resmi olarak belirlenmemiş normlar, değerler ve inançlardır. Gizli müfredat eğitim ve öğretimde sosyal bir kontrol durumudur. Michael Apple'a göre gizli müfredat, okulu kazdıkça onun altından başka bir okulun çıkma durumuna benzetilmiştir (Giroux 2014, 78). Eleştirel pedagojiye göre gizli müfredat, resmi olan müfredattan örtük olması hasebiyle daha güçlü ve etkili bir konumdadır. Gizli müfredatla toplumun ve öğrenme süreçlerinin şekillendirilmesiyle anlamın kendisini de kontrol altında tutulabilir. Gizli müfredat, okul bağlamında daha üst bir konuma yükseltile sosyal yapının oluşumunda orta sınıfı yüceltir, kurumları ve öğretimi bürokratik hale getirir, öğrencilerin gelecek hedeflerini ve amaçlarını şekillendirir. Gizli müfredat, okullardaki kurumsal yönetimde bürokratik bir baskı aygıtıdır (Demirel 2013, 166-170). Görüldüğü gibi gizli müfredatın eğitim ve öğretim süreçlerine olan etkisi çok büyük bir öneme haiz olduğu için Giroux, müfredatları belirleyen yapısal koşulların biçimlendirilmesi gerektiğini beyan etmiştir (Giroux 2009, 13). Eğitime ve öğretime yönelik pedagojik bakış açısından liberal ve geleneksel yaklaşımlar, gizli müfredatın etkisini ortaya koymak ve açıklamak bakımından hem isteksiz hem de yetersizdir. Sermaye konusu, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki eşitsizlikler, bilgi formları ve sosyal uygulamalara dair talepler bu yaklaşımlar tarafından nesnellik kisvesi altında yorumlanmaktadır (Giroux 2014, 81-86). Ayrıca, teknik akılcılıkla<sup>5</sup> şekillenen pedagojik ilişkilerde

---

<sup>5</sup> Teknik veya araçsal akılcılık, farklı alternatifleri ve olanakları saf dışı bırakan, insanların kendi sosyal değerlerini ve ayrıcalıklarını yansıtmalarını engelleyen ve ampirik araştırmalara indirgenerek gelişmiş kapitalist toplumlarda baskın hale gelen akılcılıktır (Ritzer, Smart 2009, 59).

bilgiler, sosyal ağlar içinde insanların güçsüzlüğünü somutlaştıran ve meşru hale getiren çeşitli normlar ve mesajlarla, gizli müfredatları oluşturulmasında büyük rol oynamıştır (Giroux 2014, 211).

Eleştirel pedagoji açısından üniversitelerde gizli müfredatın kontrol sağlama durumunu, iktidar ilişkilerinin dikeyliğinin yanında yataylığıyla da beraber düşünmek gerekir. Akademideki iktidar ilişkilerini hiyerarşik olarak sadece dikey olarak düşünmek hatalı olacaktır, yataylık bu durumda kurumlardaki kişiler arasındaki ilişkilerde kavramsallaştırılmayan, görünmeyen ve apaçık olmayan durumların izahı için hayati bir önem arz eder (Salgırlı 2016, 75). Foucault'nun da bu konudaki yapıcı fikirlerine yer vermek yerinde olacaktır. Ona göre iktidar, sahip olanlar ve tabii olanlar ayırımında konumlanmaz, iktidar her zaman dolaşımda olan ve zincirlere-ağlara sahip bir mekanizmadır. İktidar, bir konumuna yerleşmeden sürekli devinim halinde olan, bireylerin her zaman bu ağlar içinde onunla doğrudan ilişkisinin olduğu geçiş yollarıdır. Foucault, bu bağlamda iktidarın yukarıdan aşağıya doğru değil tam tersi istikamette analiz edilmesini, böylece iktidarın kuşatıcılığının daha rahat keşfedilebileceğini düşünür (Foucault 2005, 108-109). Bununla birlikte Foucault'nun iktidarın kuşatıcılığı fikriyle gizli müfredatın aşağıdan yukarıya doğru bireyleri ve kurumları etkilemesi, yukarıda bahsedilen iktidar ilişkilerinin yataylığı fikriyle birleşir. Yataylık ve ters yönden bakma fikriyle kişiler ve kurumlar arasındaki görünmeyen, izahı yapılamayan iktidar ilişkilerinin kavranması daha kolay hale gelecektir.

#### 2.1.b. Dil ve Okur-yazarlık

Dil ve bunun alt kümesi olan okuryazarlık, eleştirel pedagoji açısından oldukça hayati bir konumda durmaktadır. Toplumun yapısını oluşturmada eğitim ve

öğretimin en önemli unsurlarından birisi olduğu için eleştirel pedagoji çalışanları, dil ve okuryazarlık üstünde yoğun ve ciddi olarak düşünmüşlerdir. Dil, eğitimin tabii olduğu bireysel ve toplumsal formlarla bağlantılı olarak pedagojinin malzemesi ve kültürel bir oluşumdur. Dil, hem bir direnme hem de köklü bir öğrenme deneyimidir. Özel ve kamusal alanlar arasındaki iletişimler dil sayesinde kurulmaktadır. Dilin başka bir önemi ise sivil cesaret, kamusal bilinç ve iktidar alanlarının sorgulanmasında verimli bir unsur olmasıdır (Giroux 2009, 26-27). Paulo Freire'in düşüncelerine göre de dil ile erk, birbirlerinden ayırıştırılamayacak derecede iç içe geçmiş durumdadır. Dil kültürün 'gerçek kumaşı' olarak görülür. Dil hem bir egemenlik hem de olanaklılık alanıdır (Giroux 1998, 43-44). Eleştirel pedagoji açısından önemli çalışmalara imza atan Peter McLaren da günümüzün mevcut koşullarında dilin, bilgiyi yansıtmaktan ziyade onu çarpıtan bir konumda durduğunu, bununla paralel olarak kolektif tanımlamaları doğrulamaktan başka bir işlevi olmayan nesnel dünya tasavvurunun işe yaramaz olduğunu ve dilin toplumsal aktörlerin doğal bir parçası olarak sosyal ilişkileri inşa faaliyetinde çok önemli bir aktör olduğunu beyan etmiştir (McLaren 2009, 107). Nesnellik mevzuuyla paralel olarak Donald J. Unwin'e göre eşit ve yansız olarak ulaşılan bir iletişim aracı olarak görülen, nesnellik kisvesi altında öznellikler oluşturma etkisi görmezden görülen dil, kültürel bir savaş alanında, toplumsal gruplar arasında kutuplaşma ve düşmanlaşmalarda kullanılan bir aygıt olabilmektedir (Freire, Macedo 1998, 219). Ayrıca, sosyal ortamın kodlarını taşıması yüzünden, yukarıda bahsedilenlere paralel olarak dili nesnel olarak düşünmek manipülasyonların önünü açarak örtük bir baskı aracı olabilir. Kültürün merkezinde olması hasebiyle dil, toplumsal sınıfların kesişim noktasında durduğu için, pedagojinin görevi ideolojinin içine yerleşmiş olan dili eleştirebilmektir. Egemen dil standartlaşarak yönetici sınıfın güçlenmesini, seçkinci

bir entelektüel modelinin meydana gelmesini sağlayabilir. Öğrencilerin kendi kültür ve tarihlerini yaşamak için kendi dillerini geliştirip işlemeleri lazım gelmektedir (Demirel 2013, 118-119).

Dilin pedagojik önemine ilişkin başka bir işaret, sosyal kodları taşıması bağlamında Freire'nin belirttiği gibi onun toplumsal sınıflar içinde yapılanması, kimliklerin ve iktidarların kendi sınıfları içerisinde dile bağlı olarak yansımalarıdır. Öğretim sürecinde öğretmenlerin özgürleşme (*emancipation* - eleştiri kapasitesini kullanabilme, tahakkümü dile getirebilme ve daha rahat hareket edebilmesi) konusunda yetkinleşmek adına dilin belirlediği ölçütleri iyi kavramaları da gerekmektedir (Freire 2009, 198). Dil bağlamında, pedagoji sadece sınıflardaki öğrenciler arasındaki çeşitliliğe olan saygıyı telaffuz etmekle kalmaz, sosyal değişimlere bağlı olarak kökleşen kamu dilinin oluşmasına referans sağlar. Bununla birlikte, öğretmenler ve öğrencilerin yardımlaşması, tarihsel ve sosyal yapıların eleştirel bir şekilde incelenmesi konularında dilin önemli aşıkardır (Giroux 1991, 75-77).

Eleştirel pedagoji açısından okuma-yazma işlemleri sadece mekanik bir süreç olarak ele alınmaz. Bunun ötesinde, ona dünyayla ilişki kurma ve onu dönüştürme potansiyelini sağlayan bir işlem olarak bakmak gerekir (Freire, Macedo 1998, 15). Bu bağlamda Henry Giroux, eleştirel pedagoji içerisinde farklılıklara ve öteki unsurlarına hoşgörüyle bakmak, onlara bağlanmak ve farklılıkları aşma konusunda bir aşkınlık gerçekleştirmek için en az iki dilde okur-yazar olmak gerektiğinden bahseder (Giroux 2009, 11). Günümüzde egemen olan dil kapsamında okuryazarlık uygulamaları araçsallaşma yardımıyla normatif ve eleştirel unsurlar dışlanmakta, özellikle söz konusu araçsallaşma Amerikan tipi eğitimin üzerinde güçlü bir etki oluşturmaktadır. Örnek vermek gerekirse UNESCO'nun okur-yazarlık



programlarında öncelikli olarak iktisadi ilişkilerin önemi vurgulanır ve bireylerin iktisada dahil olmalarına yönelik bir süreç takip edilir (Giroux 2014, 241-245). Bununla birlikte, endüstriyel kapitalizmin kontrolü altında işlevsel bir nitelik ve temel oluşturulmuştur. Okur-yazarlık ve üstüne kurulan kodlar, ötekinin alanını da temsil etme durumuna gelmiş, öğretmenlerin üslubuna sirayet ederek geçer not almaya yönelik bir sistemi meydana getirmiştir. (Giroux 2014, 259). Eleştirel pedagojiye göre okuma-yazmaya baskı durumlarına karşı toplumsal bir yapı oluşturabilecek şekilde, insanların yaşamlarına ve özgürlüklerine katkı sağlayan bir güç olarak bakılmalıdır. İşlevsel bir okuryazarlık; tutucu bir piyasa güdümünde, şirketlerin politikalarıyla paralel olarak işbaşında eğitim verme süreçlerini daha kolay hale getirmektedir (Giroux 1998, 18). Pedagojinin bu açıdan kamusal olarak kültürel nesnelere tanımlayarak dünyayla ilişki kurmak ve müdahale etmek için elzem olan okur-yazarlık biçimlerini destekler, imgelerin kültürel söylemler içindeki şekil alma süreçlerini de inceler (Giroux 2008, 49). Freire'in görüşlerine göre okur-yazarlık metinleri anlama bağlamının yanında toplumsal ilişkilerde sahip olunması gereken hakların ve sorumlulukların işlendiği siyasi bir proje olmalıdır. Radikal bir okur-yazarlık yorumuyla, pedagojik olanın siyasal olması ve siyasal olanın da pedagojik olması öngörülür. Okur-yazarlık, toplumdaki okumaz-yazmazlar ile işe başlamalı ve onların üzerindeki baskıyı eleştirmelidir. Eğitim ve öğretim sürecinde ise eleştirel okur-yazarlık, öğretmenlerin (sınıflarda ürettikleri) anlamları ve yaşantıları incelemeli, öğretmenlerin eleştirel ve dönüştürücü bir rol oynamalarının önünü açmalıdır (Giroux 1998, 41-53).

Bu süreçlerin sonunda Freire'in çalışmalarında oldukça etkilendiği Gramsci'nin 'pedagojik praksis' nosyonu önemlidir. Ona göre hegemonya, pedagojik ilişkilerin birliğiyle oluşur. Hegemonik ilişkilerde pedagojik praksisin sağlanması

adına insanların sağduyularının (*common sense*) birbirlerine bağlanması gerekir (Mayo 2015, 1130). Freire de bu praksiyi sağlamak adına yukarıda bahsedilen eleştirel okur-yazarlık biçimlerini araştırır, metinsel ilişkileri toplumsal ölçüğe taşıyarak pratiğe nüfuz etmeye çalışır ve pedagojik bir praksis hedefler.

Kültür ve dilin bağlantısını ortaya koyması ve metinlerin okunması konusunda eleştirel okur-yazarlığa katkı sağlayabileceği için, yazarla okuru arasındaki duruma oldukça ciddi bir şekilde eğilen Roland Barthes'ın zengin ifadelerine başvurmak yerinde olacaktır. Bahsettiğimiz gibi dil, kültürün gerçek kumaşı<sup>6</sup> olduğuna göre metinsellik, okur-yazarlık çalışmalarının kalbine odaklanabilir. Bir dokuma alanı olan metinsellik bağlamında Barthes'a göre kültür, simgesel alana has bir bütünlük taşımasından dolayı aslında bütünüyle bir dildir. Yazarın okura karşı olan üstünlüğünü sorgulayan Barthes, onun yapıtının tek sahibi olması olarak görülmesini eleştirir, okurun ötekiler olarak sadece yapıttan yararlanan konumuna indirgendiğinden bahseder. Ona göre, yazarın söylemek istediklerini sorgularken okurun ondan ne anladığının önemi göz ardı edilir. Okuyucu yapıtı okurken metine yeni bir konum verebilir, metin bir nesne olmaktan ziyade canlı bir varlıktır, metnin öğeleriyle düzenli ve orantılı bir ilişkiler olduğu sürece bu canlılık sağlanabilir (Barthes 2013, 22-32). Ayrıca okuma işlemi insanın bütün bedeniyle yaptığı, hem kendi yapısını hem de toplumsal yapıyı bozan bir eylemdir (Barthes 2013, 38). Barthes'ın belirttiği gibi bu hususlar özne ve nesne ilişkilerine bakışı zenginleştirirken, bireyden topluma kadar ölçeklendirme konusunda yararlı olabilmektedir. Bu yüzden pedagojik açıdan eleştirel bir okur-yazarlıkta nesnellikler ve kalıplar sorgulanmalı, öğrenci-öğretmen, okur-yazar, birey-toplum arasındaki

---

<sup>6</sup> Kumaş, Fransızca da metin sözcüğünü de karşılar.

ilişkiler deşifre edilerek özel alan ile kamusal alan arasında yeni öznellikler oluşturulmalıdır.<sup>7</sup>

### 2.1.c. Neoliberalizm ve Eleştirel Pedagoji

Daha büyük bir ölçek bağlamında analiz yapmak gerekirse, eleştirel pedagojinin karşısında direnç göstermeye çalıştığı düzeni, neoliberal piyasa sistemi olarak irdeleyebiliriz.

Neoliberalizm, 1980 sonrası hızını arttıran küreselleşme sürecinde ve Washington Konsensüsü sonrasında, her şeyin finansallaştırılması anlamına gelmektedir. Finansın ekonomik alandan devlet aparatlarına ve günlük hayata sirayet etmesine yol açan bir sistemdir. Finansal kurumların entegrasyonu sağlanarak neoliberal devletlerin birleştirilmesiyle finans sistemi oluşturulur (Harvey 2007, 33). Bu sistemde piyasa merkezli hareket edilerek onun önündeki engeller kaldırılmaya çalışılır. Piyasa merkezli hareketlerin eğitim ve öğretim alanına oldukça yoğun olarak nüfuz etmesi de eleştirel pedagoji çalışanlarının gözlerinden kaçmamıştır. Dünya çapında pazarın liberalleşmesi küresel ekonomilerde yasal ve denetleyici yeni bir üstyapının oluşmasını sağlamıştır. Ulusal ekonomiler de dönüştürülerek bu üstyapıya uydurulmuştur. Yabancı piyasaların kontrol ve hakimiyeti altında bulunan finansal piyasalar hükümetlerin hareketlerini ve politikalarını belirler hale gelmiştir. Bununla birlikte finans sektörü siyaseti ele geçirmeye başlamıştır (McLaren 2009, 137-144). Ronald Reagan ve Margaret Thatcher önderliğinde yeni bir tüketim mantığı oluşturularak eleştirel idrakin seviyesinde bir düşüş meydana gelmiştir. Özelleştirme hareketleri dünyanın homojenleştirilmesiyle sonuçlanmış, piyasalaşmaya karşı olan bütün fikirler elenmiştir. Böylece gerçek alternatiflerin olmamasından dolayı insanlar farklı gerçeklik konseptlerini kuramadıkları ve bunun

---

<sup>7</sup> Barthes'ın görüşlerine tezimizin ilerleyen aşamalarında tekrar değinilecektir.

yerine etraflarında olanı sahiplendikleri için, iyileşme potansiyelinin görülmemesi, vatandaşlığın aktif katılımdan ziyade pasif bir tüketim durumuna indirgenmesini ortaya çıkarmıştır (Saunders 2006, 2-4).

Giroux'ya göre bu durum, yeni bir piyasa köktenciligi ortaya çıkarmış ve kamusal alanın ticarileştirilmesiyle siyasetin yozlaşarak ortadan kalkmasına neden olmuştur (Giroux 2008, 69). Giroux'nun aktardıklarına göre neoliberal sistem içerisinde vatandaşlık formları tüketim mantığına indirgenmiş, pazar sadece ekonomiyi değil sosyal hayatın bütün yapılarını etkiler hale gelmiştir. Bu etkileme durumunda toplumsal sorumluluklar ve etik kavramları görmezden gelinmiştir. Neoliberalizm kültürü, eşitsizliklerden, ayrıcalıklardan ve büyük bölünmelerden beslendiği için demokrasinin kavramsal olarak içi boşaltılmış; haklarla, adaletle ve yasallıkla alakası olmayan anti demokratik pratiklerin aklanma durumu oluşmuştur (Giroux 2015, 449-450).

Eleştirel pedagoji açısından asıl kritik olan nokta ise şirket kültürünün egemen hale gelmesiyle eğitim kurumlarının da altyapı çalışmalarının piyasaya bağımlı hale gelmesiyle, öğrencilerin eleştirel düşünmesine yönelik taleplerinin altının oyularak, piyasa merkezli bir dünya görüşünün 'normalleştirilmesi' olmuştur (Giroux 2008, 156). Teknik akılcılık ve pozitivizmle birlikte sosyal ve kültürel süreçlerde okulların taşıdıkları potansiyellerin göz ardı edilmesi, vatandaşlık eğitiminde imtiyazların ve servetlerin eşitsiz dağılımıyla sonuçlanmıştır (Giroux 2014, 241-245). Bu bakımdan öğrenci ve öğretmenlerin yanında toplumsal açıdan vatandaşların hayata dahil olmaları, aktif rol almaları ve kamu yararını gözetmeleri; statükoya karşı mücadele için elzem görülmüştür. Tüketim kültürü ise bu vatandaşlık formunun oluşmasının önündeki en büyük engellerdendir. Piyasa koşullarının hakimiyeti vatandaşlar adına onların ikinci sefer düşünmeden elde ettikleri ilk

bilgilerle beslenmelerini, ‘o kadar da kötü değil’ mottosuyla hareket etmelerini sağlamaktadır (Saunders 2006, 1).

İş dünyası, üniversiteleri gelecekte kendilerine yönelik işçi yetiştiren bir saha olarak gördüğü için şirket kültürü eğitime bir tüketim alanı olarak bakmaktadır (Giroux 2009, 35). Bu bakışla birlikte neoliberalizm, sosyal politikaları ve eğitim politikalarını ekonomik olarak bastırmaya çalışmış, Sheila Slaughter ve Larry Leslie’nin tabirleriyle ortaya bir *akademik kapitalizm* çıkmış (Slaughter, Sheila, Larry L. Leslie 1997), öğrencilere sadece tüketiciler olarak bakılmış, fakülteler özel fonları güvence altına almaya zorlanmış ve yükseköğretime herhangi bir iş ortamı olarak bakılması durumu pekiştirilmiştir. Öğrencilerin bu sistemle birlikte üniversitelere gitmeleri felsefi bir tarzdan ziyade ‘finansal gerçekliğe’ adapte olmaya yönelik gerçekleşmeye başlamıştır. Akademik kapitalizmin yükselmesi üniversitelerin finansal olarak, yönetim bakımından özelleştirilmeleriyle kesişmiştir. Pazar yerine dönüşen üniversitelerin kamusal doğası ve misyonları zayıflar hale gelmiştir (Saunders 2006, 5). Binaenaleyh, bilimsel çalışmaların eğitim kurumlarında piyasa mantığına tabii olması öğrencilerin müşteri haline gelmesinin yanında emek ve bilginin de metalaşmasını<sup>8</sup> ortaya çıkartmıştır (Vatansever, Yalçın 2015, 39). Akademilerin piyasa güdümüne girmesi ve kapitalist bir biçimde şirketleşmesiyle endüstriyel bir projeye hizmet eden araştırmalara ağırlık verilmekte, geleneksel pozitivist tarzda bir koşullanmayla çalışmalar yapılmaktadır. Pedagojik olarak da toplumsal olarak eleştirel olandan ziyade başarı, test ve değerlendirmeye yönelik araştırmalara destek sağlanmaktadır (Apple 2009, 73). Giroux’nun aktardığı gibi neoliberalizm, eğitimin uygulanmasına büyük bir darbe vurarak özelleştirme politikalarıyla öğrenme süreçlerini değersiz hale getirmiş, müfredatları test sistemiyle

---

<sup>8</sup> Burada metalaşmayla, kullanım değeri olan bilginin takas değerine dönüşerek üretim ilişkilerinde pazara dahil edilmesi kastedilmektedir.

ve pasif öğrenci profiline dayalı bir bastırma pedagojisinin yardımıyla dönüştürmüştür. Bu süreçte eğitime, genç insanları eleştirel bir şekilde bilgilendirilmekten ziyade işyerleri için alıştırma faaliyeti olarak bakılmaktadır (Giroux 2015, 450-451).

Paulo Freire de bu piyasa sistemini inceleyerek onun eğitimdeki yansımaları *bankacı eğitim modeli* olarak adlandırmıştır. Bu modele göre öğrenme ve öğretme süreçlerine mekanik bir yapı hakimdir. Öğrenciler adeta öğretmenler tarafından doldurulması gereken kaplara benzerler. Burada öğrenciler birer yatırım nesnesi, öğretmenler ise yatırımcılardır. Bu modelde yaratıcılığın ve bilginin yoksunluğundan dolayı insan unsuru tedavülden kalkar, insanların kendi özlerini de araştırmaları imkansız hale gelir. Bununla birlikte kelimeler, bu model içinde yabancılaşma (*alienation*) süreciyle birlikte değersizleşen yığınlar haline gelir. Öğrencilerin dünyayı idrak etmeleri değil aktarılanları ezberlemeleri beklenir. Bu manada öğrenciler, öğretmenlerin mülkleri haline gelir. Freire'nin bu modele karşı geliştirdiği alternatifin adı ise *sorun tanımlayıcı model*dir. Bu modelde ezberleme ve aktarıma verilen öncelikten ziyade algılama esas alınır ve nesnelere özel mülkler olarak değil idrak kaynakları olarak kabul edilir. Yaratıcı güçle birlikte gerçekliğin deşifre edilmesi istenir. Gerçekliklerle ilgili mitler ortadan kaldırılarak diyalektik bir yaklaşım öngörülür (Demirel 2013, 105-110). Görüldüğü gibi Freire'in modellemeleri piyasa sisteminin pedagoji üzerindeki yansımalarının başarılı ve orijinal bir aktarımını sağlamıştır.

Akademik kapitalizmin pedagojik etkisini somutlaştırmak adına Amerikan tipi eğitime odaklanmak yerinde olacaktır. Bu eğitim tipinde üniversiteler daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar aynı dili konuşur, aynı müfredatları kullanır hale gelmiştir. Bu eğitim tipinde Batı geleneğinin egemen kültür olduğuna yönelik

bir mutabakat da vardır (Apple 2009, 47). Bu mutabakat yukarıda bahsettiğimiz gibi dünyanın bir homojenleştirilme projesinin yansıması olarak görülebilmektedir. Piyasanın eğitim üzerinde etkisine bir örnek, Bill Clinton döneminde Hazine Bakanı olan ve Barack Obama döneminde de Ulusal Güvenlik Konseyi'ne başkanlık yapan Larry Summers'tır. Harvard Üniversitesi'nde eğitim gören ve 1982 yılında doktorasını alan Summers, 2001-2006 yılları arasında rektörlük yapmıştır.<sup>9</sup> Piyasa hakimiyetinin pedagoji üzerindeki nüfuzuna bir başka örnek ise Goldman Sachs isimli dev finans kuruluşunun CEO'su olan Lloyd Blankfein'dir. Blankfein de Harvard Üniversitesi'nde okumuş, üniversitenin konsülünde dekanlık yapmıştır.<sup>10</sup> Bu örnekler, eleştirel pedagoji açısından piyasa köktencilüğünün ve finans sektörünün eğitimde güç kazanması bağlamında gösterilebilmektedir. Piyasaların akademi üzerinde kontrol sağlamasıyla ve bilginin ticarileşmesiyle (*capitalization of knowledge*) üniversiteler ve sanayi arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi yerini üniversitelerin sanayi için 'bilim yapma' sürecine bırakmıştır. Ayrıca bu süreçte üniversite-toplum ilişkisi üniversite-sektör ilişkisine dönüşmüş, niteliklere yapılan vurgu yerini niceliklere bırakmış, bilimin sadece teknoloji bağlamında değerlendirilmesiyle yapılan keşifler inovasyonlara indirgenmiştir (Erbaş 2016, 109-112). Sanayileşme ve finansallaşmayı periyodik süreçler halinde incelediğimizde Ali Ergur'un belirttiği gibi sanayi-kapitalizminin getirdiği modernlikte üniversite ulus-devlet'in varlığı güçlendiren ideolojik bir faktörken, finans kapitalizminin getirdiği modernlikte üniversite, küresel sermayenin meşruiyetini ve kontrolünü pekiştiren bir kuruma evrilmiştir (Ergur 2016, 154). Akademik kapitalizm, yukarıda bahsedilen nicelik ve yarar olgularına yönelik olarak işlediği için bilimsel alan bir yarış sahasına dönüşmüş, bu yarış sürecinde akademisyenler rekabetin dinamik gücüyle kişisel

---

<sup>9</sup> <https://www.hks.harvard.edu/about/faculty-staff-directory/lawrence-summers>

<sup>10</sup> <http://www.goldmansachs.com/who-we-are/leadership/executive-officers/lloyd-c-blankfein.html>

panoptikonlarını<sup>11</sup> üretmiştir. Bu bakımdan politika dışında kalmış gibi görünen sayısal kalite ölçme değerleri ve teknolojik araştırmalar bir hakikat rejimi üreterek politik hale gelmiş, inovasyon ve girişimler şeffaf ve açık gibi görünen bir hegemonya meydana getirmiştir (Ryan 2016, 11-16).

Bahsedilen örneklere binaen, Giroux'ya göre Amerika örneğinde dinsel köktencilikle piyasa köktenciliğinin bir birleşmesi söz konusu olmuş, bu sayede Amerikan üstünlüğü ideolojisi güçlendirilmiştir. Ayrıca piyasa köktenciliği kendisini dinsel köktencilikle birlikte militarizm ideolojisine de uydurarak eleştirel eğitime uzlaşmaz duruma gelmiştir (Giroux 2008, 15-18). Militarizm ideolojisini açmak gerekirse ABD'de yükseköğretim bir askeri bilgi fabrikasına dönüşme durumuna gelmiştir. Üniversiteler, Pentagon'un zengin fonlarından yararlanmak adına kampüs-dışı online eğitim faaliyetlerine/piyasalarına girmektedir. Bu piyasaya girmek içinse ordu eğitimlerine göre *müfredatlarını şekillendirmektedir*. Bir güvenlik şirketine dönüşen ABD'de Pentagon, iktidar sahibi olan evanjelist gruplarla, aşırı sağ kanattan kişi ve kurumlarla çok güçlü ilişkiler içindedir. Bunun sonucu olarak üniversitelerin özerkliği için ciddi tehlikeler oluşmaktadır. Sözde vatanseverlik ve ülke kalkınması adına eleştirel ve bağımsız düşünceler saf dışı bırakılmaktadır (Giroux 2009, 31-36).

Piyasa, ordu ve din üçgeninde şekillenen köktencilik görüldüğü gibi eleştirel pedagoji açısından ciddi endişeler barındırmaktadır. Endişelerin artmasına açıklama getirmek gerekirse, Giroux'nun Imara Jones'tan aktardığı gibi ABD'de Irak ve Afganistan savaşlarına bugüne kadar 4.4 trilyon dolar harcanmıştır. Bu harcamalarla Amerika'daki her bireyin önümüzdeki on yıl süreyle ücretsiz üniversite eğitimi karşılanabilmektedir (Giroux 2015, 453).

---

<sup>11</sup> Bu panoptikonu, *publish or perish* söylemi bağlamında döngüsel bir süreç olarak kendi kendini kontrol etme durumunda sürekli olarak yayın yapma istenciyle ilişkilendirebiliriz.



Özgürleştirici (*emancipatory*) ve bağımsız düşüncelerin engellenmesi bağlamında, pedagojik açıdan ders kitaplarında diğer kültürlere ve etnisitelere (Latinler, Afrikalılar vs.) yönelik bilgiler çok sınırlıdır ve bunlara üstün körü değinilerek geçitirilir. Farklılıklarla ilgili bilgiler özel bölümler olarak kitaplarda yer alır. Bu duruma öteki unsuruna yönelik ek okumalardan öteye geçilmez, ötekiyle olan konular pekiştirilir. Çokkültürlülüğün ve kitle hareketlerinin taleplerine cevap verilmez (Apple 2009, 52). Yeni liberallerin ve yeni muhafazakarların hegemonyası altında ulusal müfredat ve denetim konularında eğitimde ayrıcalıklı olma durumu ve ayrımcılık kurumsal hale gelmektedir (Apple 2009, 83).

Yükseköğretimden devam edersek, Giroux'nun vurguladığı gibi üniversitelerin kamu yararını gözetmekten ziyade şirketlerin yatırımına odaklanma durumları endişe vericidir. Ona göre, fakülteler öğrencilere sağladıkları burslardan değil şirketlerden aldıkları fon ve yardımlarla yeterlilik seviyelerini belirlemektedir. Akademisyenlerden bazıları, kendilerini destekleyen şirketlerde hisse sahibi konumundadır veya başka finansal teşviklere sahiptirler. Kamu değerleriyle ticari değerler arasındaki ayrımın bu sayede bulanıklaşmasıyla akademinin bilimselliği tehlikeye girmektedir (Giroux 2008, 91-94). Bununla birlikte eğitimdeki gizli müfredat, Katherine Magnan'a göre eğitimin bütün kademelerinin ve öğrenme sürecinin piyasaya tabii olması olarak tespit edilmiştir (Giroux 2008, 96). Resmi müfredata yönelik bir somut örnek de Ivy League'de okutulan derslerle ilgilidir. Bu üniversitede eleştirel pedagojinin bilimsel olmadığı ve devrimci versiyonlarının Amerika'ya karşı bir propaganda aracı olduğu bildirilmiştir. Bazı öğrenciler de eleştirel pedagojiye yönelik çalışmalarını tezlerindeki referans listesinden silmek zorunda kaldıklarını beyan etmişlerdir (McLaren 2009, 146-147). Pedagojik açıdan eğitimde eleştirel niteliğin görülmesini somutlaştırmak adına Jonas Hagmann ve

Thomas J. Biersteker'in çalışmaları örnek verilebilir. Hagmann ve Biersteker'in gösterdiği gibi Amerikan Üniversiteleri'ndeki oryantasyonlarda radikal yaklaşımlar olarak bilinen Eleştirel Teori, Feminizm ve Post- Yapısalcılık eğitimde hiç rağbet görmemektedir. Harvard, Princeton, Standord, Berkeley, San Diego, Chicago ve Yale üniversitelerinde radikal yaklaşımların eğitimdeki kullanılma paydası neredeyse yokken bu üniversitelerde rasyonel seçim yaklaşımları en büyük paydaları almaktadır (Hagmann, Biersteker 2014, 291-315). Bu örnekler eleştirel pedagoji açısından eğitimin bahsettiğimiz gibi teknik akılcılığa ve pozitivistliğe teslim olması bakımından aydınlatıcıdır.

Eleştirel okuryazarlık bakımından da Amerikan tipi eğitimde büyük sorunlar bulunmaktadır. Örneğin günümüzde ABD'de yaklaşık 60 milyonun üzerinde okumaz-yazmaz insan bulunmaktadır. BM'nin 128 ülkesi içerisinde ise ABD, okuryazarlık sıralamasında kırk dokuzuncu sıradadır (Giroux 1998, 180). Neoliberalizm'in hakimiyetinde ayrıca sosyal yatırımlar yerini giderek cezai yaptırımlara bırakmıştır. Piyasa güçleri kamusal alanı kontrol altında tuttuğu için yeterli fonların aktarılmadığı kamusal alanlar çökme durumuna gelmiş veya özelleştirilmiştir (Giroux 2008, 194).

#### 2.1.d. Korku ve Riskin Pedagojiye Etkisi

Neoliberalizm'in etkisiyle, eleştirel pedagojinin üstünde yoğun olarak durduğu bir başka husus da eğitim ve öğretim süreçlerinde korku ve riske yönelik bir kültürün meydana gelmesidir. Piyasanın hakimiyeti ve müdahalesiyle birlikte pedagojik açıdan eleştiri ve muhalefete yönelik çeşitli sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Piyasa köktenciliğinin nüfuzuyla paralel olarak özelleştirmenin ve özel yatırımların üniversitelerin üzerinde bu kültürün oluşmasına yönelik ciddi etkileri

vardır. Üniversitedeki entelektüellerin eleştirdikleri kişi veya kurumlar tarafından fonlanma durumu, onların kariyerlerinin bitirilmesine, maddi kaynaklarının kesintiye uğratılmasına yol açabilmektedir. Bu durum eleştirel bakış açısından oldukça yıkıcıdır (Saunders 2006, 8). Freire'in söylediği gibi öğretmenlerin üzerinde bir korku vardır. Bilgi aktarım pedagojisi yerine özgür pedagojiyi kullanmak isteyen öğretmenler, işlerini kaybetme korkusu yaşamaktadır. Muhalif bir söylem veya duruş sergileyenler, kariyerlerinin tehlikeye gireceğini düşünmektedir. Bu süreçte öğretmenler üzerinde bir kariyercilik ve uzmanlaşma görüşü gelişmiş; yaratıcı eylemler onlara korkutucu ve ağır gelmeye başlamıştır (Freire 2009, 169). Eğitim ve öğretim süreçlerinde böyle bir korku durumunun oluşması, sessizlik kültürü denilen başka bir olgunun ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Sessizlik kültürü bireylerin toplumlarında bağlı buldukları zincirleri kıramamaları durumudur. Sessizlik kavramı konuşmaktan ziyade hakkında konuşulmasına izin verilmeyenlerle ilgili olmaktadır (Demirel 2013, 88-91). Eleştire pedagoji açısından bir pedagoji ne kadar sessiz olmazsa o kadar eleştirel olmaktadır (Freire, Macedo 1998, 219). Öğretmenlerin kariyerlerinin tehlike altına girmesiyle başlayan sessizlikle eleştirel düşünen öğrenci ve öğretmenlerin bir anda ortadan kaybolmaları durumu ise bir ibret durumu oluşturabilir. Somut bir örnek vermek gerekirse, Ira Shor'un doktora tezini inceleyen tüm bilim kurulu üyeleri, Vietnam Savaşı'na karşı beyanatlarda buldukları için işlerini kaybetmişlerdir. Shor'a göre bu üyeler otoriteryanizme, ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı mücadele etmişlerdir (Freire 2009, 178-194). Korku ve sessizlik kültürünün akademide daha da güçlenmesine bir başka örnek ise bahsettiğimiz piyasa hakimiyetinde tüketimciliğin eğitim ve öğretim süreçlerine müdahale etmesiyle öğretmenler ve öğrenciler arasında 'müşteri memnuniyeti' durumunun meydana gelmesidir. Bu durumda öğrencilerin geçer not taleplerine

cevap vermeyen öğretmenler işten çıkarılabilmektedir (Vatansever, Yalçın 2016, 62). Türkiye üzerinde de bir örnek vermek gerekirse İstanbul'daki 'vakıf' üniversitelerinde keyfi olarak toplu bir şekilde işten çıkarılmalar yaşanmaktadır. 2014 yılının Haziran ayında Bahçeşehir Üniversitesi'nde 42, 2012 yılının Haziran ayında ise Doğu Üniversitesi'nde 40'dan fazla akademisyen işlerinden çıkarılmıştır (Vatansever, Yalçın 2016, 60).<sup>12</sup>

### 2.1.e. Bir Vaka Olarak Ersatz Yuppie Akademisyen

Yukarıda bahsedilen, neoliberalizmin akademisyenlerin bilimselliğine olan olumsuz etkisini biraz daha açmak adına Türkiye örneğinde Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun fikirlerine de değinmek yerinde olacaktır. Nalbantoğlu, çalışmalarında özellikle neoliberal politikaların olumsuz etkilerini inceleyerek akademisyenlerin bu durumdaki akademik ahlaklarını, dillerini, kişiliklerini, piyasaya olan entegrasyonlarını, iktidar ve mülkiyet ilişkilerini, uzmanlaşma, araçsal akıl ve konformizme tabi olma durumlarını dikkatle analiz etmiştir. Bu bakımdan Türkiye örneğinde piyasa sisteminin üniversiteler üzerindeki tahakkümüne uygun bir başlık olarak akademiye *Üniversite A.Ş.* olarak isimlendirmiştir. Bu durumda, *Ersatz Yuppie (Gönülsüz) Akademisyen* tipolojisi bahsedilen olumsuz durumlardan etkilenen bir tip olarak fikirlerle yaşamak yerine, kültür sermayesine teslim olan, akademik etiğe riayet etmeyen veya asgari şartlarda sürdürmeye çalışan, idealleri olmadan sadece yarar ilkesiyle hareket eden, kendi ülkesinde faydalı olmayı istemeden bir an önce yabancı ülkelere yerleşerek ve niceliksel prosedürleri sağlayarak yükselmek isteyen, ülkesine bir hapisane olarak bakarak geri dönmekte gönülsüz ve isteksiz olan, akademiye de bir iş sahası olarak bakan tiplere betimlemektedir

---

<sup>12</sup> Her ne kadar özellikle vakıf üniversitelerine neoliberal pratikler, ticari ilişkiler vasıtasıyla daha rahat nüfuz etse de bu tezin ortaya çıkmasında herhangi bir baskıyla veya engelle karşılaşmamamız ve TOBB ETÜ'de eleştirel pedagojiye yönelik bir çalışma yapabilmemiz; eleştirel pedagojik çalışmalar açısından umut vaat etmektedir.

(Nalbantoğlu 2003, 7-42). Nalbantoğlu'nun kendi cümleri bahsedilenleri netleştirecektir:

Özellikle ölkemizde seksenli yıllarda hızla özel işletme zihniyetine kavuşturulup şimdilerde öğrencisini 'müşteri' gören- dolayısıyla aşağılayan- ve en komiği bunun şablonunu bile kendi geliştirecek yerde, güdümlü beyinlerce öykünölen 'gelişmiş' sermaye düzenlerinin akademik-költürel endüstrilerinden ucuz yoldan, çoğu kez de beceriksizce ithal eden "Üniversite A.Ş." düşünölmeksizin söz konusu "toplumsal tip"e giden bireylerin 'asgari müşterek karakterini ve bu karakterin hızla nasıl aşındığını tartışmak olayı psikolojikleştirmekten öteye pek gidemez (Nalbantoğlu 2003, 10).

## **2.2. Eleştirel Pedagojiye Yönelik Çalışmalar**

### **2.2.a. Uluslararası Eleştirel Eğitim Konferansı (ICCE)**

İlki ve İkincisi 12-16 Temmuz 2011 ve 10-14 Temmuz 2012 tarihlerinde Atina'da, üçüncüsü 15-17 Mayıs 2013 tarihlerinde Ankara'da, dördüncüsü 20-26 Haziran 2014 tarihlerinde Selanik'te ve son olarak beşincisi 15-18 Temmuz 2015 tarihlerinde Wrocław'da gerçekleşen Uluslararası Eleştirel Eğitim Konferansı, eleştirel pedagoji alanında önemli bir organizasyondur. Bu konferanslar eleştirel pedagoji bağlamında, ekonomik krizler, neoliberal piyasa sisteminin eğitim süreçlerine etkisi, proleterleştirilen akademiler, gençliğin kriminalleştirilmesi, okulların ve üniversitelerin köktencilige mahkum edilmesi gibi faktörlerin eleştirilmesi ve bunlara karşı farklı direnişlerin, alternatiflerin gerçekleştirilmesi

adına çözüm üretilmektedir. Bu konferansın altıncısı 10-13 Ağustos 2016 tarihleri arasında Londra’da gerçekleştirilmiştir.<sup>13</sup>

### 2.2.b. Türkiye’de Eleştirel Pedagoji Çalışmaları

Akademik alanda ülkemizde eleştirel pedagojiye yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır ve bu alana gerektiği kadar değinilmemektedir. Bu bakımdan tez bağlamında, yapılan bu sınırlı sayıdaki çalışmayı örneklendirmek yerinde olacaktır. Yazılan tezlere baktığımızda eleştirel pedagojiyle ilgili iki tane doktora, iki tane de yüksek lisans tezi mevcuttur. İlk olarak Yasemin Oral, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün Yabancı Diller Eğitim Anabilim Dalı’na 2010 yılında, *Eleştirel Pedagoji Odaklı Bir Yaklaşımla Bir Yabancı Dil Olarak İngilizce Sınıfında Güç İlişkileri* başlıklı tezi sunmuştur. Bu tez, öğretmen-öğrenci ilişkilerinin sınıf içindeki etkileşim süreçlerine etkisini ve bu ilişkilerin kuruluşunun merkeze alınması bağlamında yazılmıştır. Pratik bölümü İstanbul’daki bir özel ilköğretim okulunda beş aylık süreyle yapılan gözlem, kayıtlar, saha notları ve öğretmen beyanlarıyla veriler oluşturularak hazırlanmıştır. Sınıftaki fiziksel alanda öğrenci hareketlerinin kontrol edilmesi, etkileşim alanları, derse katılımlar ve soru sorma süreçlerinde güç ilişkilerinin nasıl kurulduğu ve betimlendiğini inceleyen bir çalışma yapılmıştır (Oral 2010).

Yazılan diğer doktora tezi Hasbi Aslan’ın Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nün Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı’na 2012 yılında, *Geleceği Sanat Eğitimi Modellerine Temel Oluşturması Bakımından Görsel Okuryazarlık Ve Eleştirel Pedagoji İlişkisi* başlığıyla sunduğu tezdur. Bu tezde sanat eğitimindeki görsel okuryazarlığa eleştirel pedagojinin katkısı incelenerek, sosyal gerçeklik bağlamında öğretmen ve öğrencilerle toplumun sanat eğitimine siyasal,

---

<sup>13</sup> <http://icce-2016.weebly.com/>

sosyal ve kültürel bir girişim olarak nasıl bakılması gerektiği incelenmiştir. Görsel okuryazarlık ve eleştirel pedagojinin sanat eğitimini yeniden yapılandırma olanakları tartışılmıştır (Aslan 2012).

Eleştirel pedagojiyle ilgili ilk yüksek lisans tezi Remzi Onur Kükürt'ün, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Felsefe Bilim Dalı'na 2007 yılında sunduğu, *Eleştirel Pedagoji Açısından Levinas'ta 'Öteki' Kavramı* başlıklı tezdır. Bu tez, kapitalizmin günümüz eğitim süreçlerine olan etkisi eleştirilerek, Emmanuel Levinas'ın felsefesi bağlamında öğrencilerin biricikliğine saygı duyulması adına alternatif bir eğitim anlayışı geliştirmesi amaçlanarak yazılmıştır. Modernist felsefe geleneğinin eğitim sürecinde nasıl bir öğrenci-öğretmen ilişkisi oluşturduğu ontolojik olarak incelenmiş, öğretmenlerin öğrencinin farklılığını ve öznelliğini dikkate almadığında oluşabilecek çatışmalar ortaya koyulmuş ve bu çatışmalar Levinas'ın sorumluluk etiğiyle temellendirilerek çözülmeye çalışılmıştır (Kükürt 2007).

Eleştirel pedagojiyle ilgili diğer yüksek lisans tezi ise Murat Keleş'in, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı'na 2013 yılında sunduğu, *Eleştirel Pedagoji Bağlamında Medya Okuryazarlığı Dersinin İşleniş Biçiminin İncelenmesi* başlıklı tezdır. Bu tezde Türkiye'de ilköğretim ikinci kademesinde (ortaokul) seçmeli ders olarak okutulan Medya Okuryazarlığı dersinin eleştirel pedagojiyle ilişkisinin derecesi incelenmiştir. Medya okuryazarlığının Henry Giroux ve Paulo Freire'in görüşleri bağlamında Türkiye'deki durumu analiz edilerek, bu dersin eleştirel pedagojiyle daha bağlantılı olarak işlenmesi amaçlanmıştır (Keleş 2013).

Türkiye’de eleştirel pedagojiyle ilgili olarak yapılan çalışmalara başka bir örnek *Eleştirel Pedagoji* isimli dergidir. Editörlüğünü Ahmet Yıldız’ın yaptığı, Genel Yayın Yönetmenliği’ni ise Ünal Özmen’in üstlendiği, Türkiye’deki eğitim sistemi merkezinde eleştirel bir bakışla son olarak ellinci sayısı çıkmış bir dergidir. Türkiye’de neoliberal ve muhafazakar siyasetin eğitim süreçlerindeki değişimi ve dönüşümü üzerine eleştirel yayınlar yapılarak, kamusal alanda pedagojinin şekillenmesi ve alternatif modellerin ortaya çıkabilmesini adına çeşitli analizler yapılmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi *Eleştirel Pedagoji* dergisi, eleştirel pedagojinin formüle ettiği modelleri Türkiye’deki eğitim sistemi üzerinden pratiğe yansıtmayı amaç edinmektedir.<sup>14</sup>

Bu dergide eleştirel pedagoji bağlamında üniversite eğitimiyle ilgili çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Örneğin, Mustafa Kemal Coşkun’un “Üniversite Eğitim ve Akademisyenler” adlı çalışmasında, akademik yaşama ilişkin eleştiriler bulunmaktadır. Coşkun, makalesinde üniversitelerin piyasanın ihtiyaçlarına yönelik çalışan kurumlar haline geldiğinden, akademisyenlerin gelirlerinin özel şirketler tarafından karşılanmasının özgür düşünmenin önüne geçeceğinden, özel üniversitelerin yanında kamu üniversitelerinin de proje bazında çalışarak özel sektörün işine yarayacağından, akademisyenlerin ‘ne iş olsa yaparım’ düşüncesini benimseyerek sadece piyasa değeri taşıyan bireyler olarak entelektüel niteliğini kaybedeceğinden ve akademiye oluşan şekilciliğin pazarlık malı haline dönüşerek bilim üretiminin önüne geçeceğinden bahsetmiştir. Bununla birlikte Coşkun, bahsedilen tartışmaları Türkiye ölçeğine çekerek Türkiye’deki üniversite eğitiminin de bu piyasa sistemine bağlı olarak dönüştüğünü söylemiştir. Ona göre Türkiye’deki akademik eğitim, toplumun yeniden üretimden kapitalizmin yeniden

---

<sup>14</sup> <http://www.elestirelpedagoji.com/>



üretimine evrilmiştir. Kamusal yarar sağlama güdüsünün yerine girişimcilik/yatırımcılık anlayışının hakim olduğunu gözlemiştir. Türkiye’de sayısı artan özel üniversitelerin niteliğinin düştüğünü belirterek YÖK’ün ‘Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi’ raporunun akademideki bilimsel faaliyetlerin sermaye ve özel sektöre bağlı olarak ve piyasa ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak hazırladığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye’de akademinin siyasi iktidara bağlı olarak işlediğini ve akademisyenlerin iş güvenliğinin tehlikede olduğunu ortaya koymuştur (Coşkun 2009, 84-86).

Bu dergide akademik eğitimle ilgili olarak Ayhan Ural’ın “...içindeki üniversite” başlıklı makalesine değinilebiliriz. Ural çalışmasında üniversitelerin neoliberalizme tabii olma süreçlerini incelemiş, akademik yaşamı sorgulayarak bilim insanlarının, aydınların ve entelektüellerin niteliklerini tartışmış, üniversitenin bir kurum olarak toplumsal dönüştürücü rolüne değinmiştir. Bununla birlikte yukarıda Coşkun’un ifadeleriyle paralel olarak Ural da, özel üniversitelerin genellikle kar odaklı bir tür sanayi haline gelmesinden bahsetmiştir. Türkiye’de üniversitelerin dersane uzantıları olmasından, YÖK raporlarından çıkarımlar yaparak üniversitelerin girişimciliğe odaklandırılmasından bahsetmiş, üniversitelerde otoriterleşme ve akademik özerklik sorunu olduğunu belirtmiştir (Ural 2009, 73-83).

Akademik alanda eleştirel pedagoji bağlamında yapılan çalışmalara, Türkiye ölçeğinden örnek vermeye devam ederek *Eleştirel Pedagoji* dergisinin “Üniversitelerin Sessizliği” dosyasıyla yayınladığı sayısına göz atmak yerinde olacaktır. İzzettin Önder’in ‘Üniversiteler ve Toplumsal Mücadeleler’ başlıklı çalışmasında akademik alandaki bilimsel çalışmaların sermaye ve rekabet faktörlerinin hızından bağımsız olmadığı, sermayenin gelişmesinin toplumsal yarar ilkesinin önüne koyulduğu beyan edilmiştir. Üniversitelerdeki araştırmaların

piyasaya bağımlı olmasının akademik emeğin sömürülmesine, merkez ekonomilerin çevresel konumdaki ekonomilerin akademik camiasını kontrol altında tuttuğuna ve kapitalizmin bu bağlamda etkili olduğuna değinmiştir. Bununla birlikte, akademik özerkliği tartışarak onun aşağıdan yukarıya doğru kurumsal bir özerklik meydana getirme durumuna değinmiş, Türkiye üzerinden YÖK'ün kurumsal sistemini eleştirerek artan üniversite sayılarının akademik seviyeyi düşürdüğünü iddia ederek kurumların içindeki karar mekanizmalarının üst seviyelere taşınarak tahrip edildiğini savunmuş, YÖK'ün sermayeye karşı eleştirel bir bakış ortamını engellediğini beyan etmiştir (Önder 2015, 40-44)

Ali Rıza Kazak'ın “Üniversite Rejiminin Dönüşümü ve Bilimsel Emek Süreci” başlıklı çalışmasında Karl Marx'ın yabancılaşma kavramıyla bağlantılı olarak akademik emeğin günümüzdeki yerini tartışmış, akademisyenlerin ders yoğunluğunun ve bürokratik süreçlerin zihinsel emeği dönüşüme uğrattığını savunmuştur. Neoliberal sistemin akademik emeği ölçülebilir nesnel kriterlere indirgediğini ve bilimselliğin yerini sermaye hareketlerine tabii olmaya bıraktığına değinmiş, neoliberal rejimin üniversitelerin kendi akademik pratiklerini uygulamalarını engellediklerini belirtmiştir. Bunun yanında akademik derinliğinin kaybolarak toplumsal işlevsizleşmeyle birlikte akademik çalışmaların vitrine koyulan ürünler haline geldiğini savunmuştur. Sonuç olarak Kazak, bilim emekçilerinin kendi emeklerine ve emeklerinin ürünlerine; standartlaştırılan, ölçüme indirgenen ve genelleştirilen bilimsel süreçlerden dolayı yabancılaştığını savunmuştur (Kazak 2015, 51-56).

Bu dosyada son olarak Fatma Pınar Arslan'ın “Belirsiz ve Esnek Çalışmanın Üniversiteli Hali” başlıklı çalışmasına değinebiliriz. Arslan bu çalışmada akademilerdeki araştırma görevliliği sürecini inceleyerek Türkiye'deki akademik

yaşamdaki sosyal güvenliği ve kadroları tartışmıştır. ÖYP (Öğretim Üyesi Yerleştirme Programı) sisteminin bir eleştirisini yapan Arslan, bu sistemin aceleyle girilmiş bir program olduğunu, akademik personellere senet baskısı yaptığını, yabancı dil şartı konusunun büyük bir sorun teşkil ettiğini, yüksek lisans ve doktorasını tamamlayan akademisyenlerin imzaladıkları senetler ve zorunlu hizmet şartı yüzünden sıkıntılar yaşadığını, ÖYP asistanlarının kendilerine ait bir örgütlenmelerinin bulunmamasını eleştirmiş, Türkiye'deki akademik süreçleri yukarıda da bahsettiğimiz Aslı Yurtsever ve Meral Gezici Yalçın'ın *Akademisyenlerin Vasıfsız İşçiye Dönüşümü: Ne Ders Olsa Veririz* başlıklı kitabından örnekler vererek akademiye belirsiz çalışmayı, iş güvenliğini ve akademik performansları inceleyerek eleştirmiştir (Arslan 2015, 63-66).

### 2.2.c. Uluslararası İlişkiler Üzerine Yapılan Pedagojik Çalışmalar

Türkiye'de Uİ disiplininin pedagoji yönüyle ilgili yapılan çalışmalardan bahsetmek tezimiz açısından gerekli gözükmektedir. Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği ve Uluslararası İlişkiler Dergisi'nin ilkinin 16-17 Nisan 2005, ikincisini ise 19-21 Nisan 2007 tarihlerinde düzenlediği Türkiye'de *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitim Çalıştayı*'nda verimli analizler yapılmıştır. Bu çalıştayda Türkiye'deki Uİ eğitiminin tarihsel analizleri yapılmış, teori çalışmalarının yeterliliği tartışılmış, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi ve ODTÜ'nün disiplinin gelişimindeki rollerinden bahsedilmiştir. Uİ'nin bir bilim dalı olarak gelişimi analiz edilmiş, disiplinin kadrolarındaki öğretim görevlilerinin sayısal yeterliliği tartışılmış, yabancı dil seviyeleri ve öğrencilerin yabancı dil öğrenme eğilimlerinden

bahsedilmiştir. Son olarak Uİ disiplininin tarihsel olgularla paralel olarak günümüzdeki yeri ve değeri tartışılarak çalışmaya son verilmiştir.<sup>15</sup>

İkincisi 19-21 Nisan 2007 yılında yapılan çalıştayda ise Uİ'nin müfredatlardaki yeri, lisansüstü çalışmalarda disiplinindeki eğitim sorunları gibi konulara değinilmiştir. Fuat Keyman ve N. Esra Ülkü'nün "Türkiye Üniversitelerinde Uluslararası İlişkiler Ders Müfredatı" adı çalışmasında disiplinde çalışılan konuların müfredatı nasıl şekillendirdiği, siyasal kurumlar ile disiplin arasındaki geçişlilik tartışılmış, Küreselleşme ve Güvenlik çalışmaları, Yöntem Araştırmaları ve Uluslararası Ekonomi Politik konularındaki yetersizliklerden ve yoğunlaşma sorunlarından bahsedilmiştir. Müfredatta güçlü olunan yönlerin ise Alan Çalışmaları, Türk Dış Politikası ve Siyasi Tarih olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, öğrencilere ikinci bir yabancı dil öğretilmesinin teşvik edilmesi gerektiği söylenmiştir (Keyman, Ülkü 2007, 99-105). Gencer Özcan'ın "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Alanında Lisansüstü Eğitimin Sorunları" başlıklı çalışmasında ise yüksek lisans eğitimindeki sorunlar tartışılmıştır. Özcan, çalışmasında İstanbul ve Ankara'daki üniversiteleri merkeze alarak devletin sosyal bilimlerdeki yaklaşımlara gösterdiği olumluluk derecesi tartışmış, bu alandaki sorunların yeterince ciddiye alınmadığı savunmuştur. Özcan, üniversitelerde bir kütüphane sorunu olduğundan bahsederek çeşitli kaynaklara erişimin yetersiz olduğunu savunmuştur. Öğretim üyesi yetiştirilmesi konusunda da devletin kayıtsız kaldığını ve biriken öğrenci sayısına oranla açılan seçmeli ders sayılarında yetersizlik olduğu beyan edilmiştir. Lisansüstü derslerde ise Uİ derslerinin lisans derslerinden yeterince farklı olmadığı, sürekli olarak tekrarlanması sorunundan bahsedilmiştir. Yapısal bir sorun olarak lisansüstü eğitiminde öğrencilerin donanım eksikliğinin lisansüstü eğitime yansımaları

---

<sup>15</sup> *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 6, Yaz 2005.

tartışılmış, öğrencilerde analitik, sorgulayıcı ve eleştirel düşünme yetenekleriyle ilgili bir yetersizlik olduğundan bahsedilmiştir. Çalışmada bahsedilen diğer bir yapısal sorun, disiplindeki alan çalışmalarının sadece Türkiye odaklı olması, Türkiye'yi ilgilendiren bölgelerle sınırlı kalması olarak belirtilmiştir. Yazılan tezler ve bu tezlerin okunması sürecinde de çeşitli sorunlardan bahseden Özcan, tezlerin yeterli danışmanlık sürecinden geçmediğini, tez okumalarında büyük eksikliklerin olduğunu, bazı öğretim üyelerinin tez danışmanlığını yeterince ciddiye almadığını ve bu konuyu adeta bir angarya olarak gördüklerini belirtmiştir. Uluslararası İlişkiler konusunda yeterince Türkçe kaynak kitabın olmaması, Dış Politika konusu dışındaki alanlara yönelik kapsamlı monografilerin bulunmaması, bir başka sorun olarak dile getirilmiştir. Son olarak öğrencilerin disiplindeki motivasyon eksikliği bir diğer önemli sorun olarak ortaya konmuştur. Lisansüstü çalışmalarda öğrencilerin eğitimi, iş hayatına geçişte bir oyalanma süreci ve askerliği ertelemek için geçici bir uğraş olarak görmesi sorunlarından bahsedilmiş, öğrencilerde disipline yönelik heyecanım yeterli seviyede olmadığı savunulmuştur. Özcan'ın bahsedilen eksikliklere yönelik çözüm önerileri ise ortak programların oluşturulması yönündedir. Örnek olarak Uİ'nin; İletişim, Göç Çalışmaları, Azınlık Sorunları, Din, Savunma Ekonomisi gibi alanlarla birlikte ortak programları yürütebileceği düşünülür. Eksikliklere yönelik diğer öneriler ise lisansüstü eğitimde özgün ve farklı programların oluşturulması, burs sorununun çözülmesi ve imkanların genişletilmesi olarak özetlenmiştir (Özcan 2007, 107-112).

Uİ eğitiminin Türkiye ölçeğindeki konumunu incelemek adına Mustafa Aydın'ın "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Akademisyenlerinin Bilimsel Araştırma ve Eğitim Uygulamaları ile Disipline Bakış Açıları ve Siyasi Tutumları Anketi"nden bahsetmek yerinde olacaktır. Aydın, bu çalışmasında Türkiye'deki Uİ

bölümlerindeki öğretim görevlileriyle küresel değişim ve dönüşümle bağlantılı olarak, verilen eğitimi tartışan bir anket düzenlemiştir. Anket, disiplinin Türkiye'deki konumu ve geleceği adına; katılanların akademik bağlamda müfredatlarda okutmayı tercih ettikleri dersleri, çalıştıkları bölgeleri, küresel değişime neden olan olayların etkisini, hangi teorik yaklaşımlara öncelik verdiklerini, hangi üniversitelerin daha iyi eğitim verdiğini ve genel olarak disiplinin gelişimiyle ilgili öngörülerini analiz etmeyi amaçlamıştır. (Aydın 2007, 1-31).<sup>16</sup>

Uİ disiplininin pedagojik çözümlemesi adına verimli bir çalışma olarak Mustafa Aydın ve Korhan Yazgan'ın "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Akademisyenleri Eğitim: Araştırma ve Uluslararası Politika Anketi" başlıklı analizine değinebiliriz. Bu çalışma disiplinin gelişimini, evrilme sürecini, temel özelliklerini, küresel Uİ disiplini içerisindeki yerini, günümüzdeki konumunu anlamaya ve çözülemeye yönelik olarak yapılmıştır. Çalışma, ABD'de bulunan Institute for the Theory and Practice of International Relations at the College of William and Mary'nin 2004 yılından beri devam ettirdiği "Teaching, Research and International Politics-TRIP" anketiyle işbirliği içerisinde 2011 yılında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ABD, Kanada, Avustralya, Birleşik Krallık, Fransa, Yeni Zelanda, İsveç, Finlandiya, Danimarka ve Norveç merkez ülkeler olarak alınmıştır. Singapur, Hong Kong, Brezilya, Kolombiya, Arjantin, Meksika, İsrail, Güney Afrika ve Türkiye ise çevre ülkeler olarak alınarak analiz edilmiştir. Türkiye ve ankete katılan diğer ülkelerdeki Uİ topluluklarının demografik incelemeleri yapılmış, akademisyenlerin görev aldıkları kurumlara yönelik analizler yapılmış, katılımcıların lisans ve yüksek lisans düzeyindeki eğitimi incelenmiş, katılımcıların kullandıkları epistemolojilere ve metodolojilere değinilmiş, yoğunlaşılacak bölgeler,

---

<sup>16</sup> Bu çalışmayla ilgili verilere detaylı olarak ileride değinilecektir.

teoriler, siyasi olaylara verilen tepkiler ve güncel olaylar paralelinde derslerin planlanmasına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Daha sonra disiplinin literatürdeki gelişimi, akademik yayınlar, diğer disiplinlerle olan ilişkiler ve Türkiye’deki lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesindeki programlar incelenmiştir. Son olarak akademisyenlerin güncel dış politikaya yönelik görüşleri incelenerek araştırmaya son verilmiştir (Aydın, Yazgan 2013, 3-44).<sup>17</sup>

Türkiye’de Uİ disiplininin pedagojik analizi için başka bir örnek ise Elem Eyriçe Tepeciklioğlu’nun “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Eğitimi: Lisans ve Lisansüstü Ders Programlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi” başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada disipline lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde verilen derslerin müfredatlardaki ağırlığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Dersler, zorunlu ve seçmeli olarak sınıflandırılmış, hangi ders gruplarının baskın olduğu araştırılarak standartların oluşma süreci analiz edilmiştir. Standartların dışına çıkılan derslerin ise bölge çalışmaları ve yabancı dil dersleri olduğu gözlenmiştir. Ayrıca çalışmada disipline lisans ve lisansüstü derecelerdeki program, öğretim üyeleri ve öğrenci sayılarının verileri analiz edilmiştir (Tepeciklioğlu 2013, 303-316).

Toparlamak gerekirse Eleştirel pedagoji; eğitim ve öğretim süreçlerine yönelik tehditleri algılamaya ve bu tehditleri ortadan kaldırmaya çalışan bir bilim dalı olarak tanımlanabilir. Toplumu ve bireyleri şekillendirmesi, dönüştürmesi bakımından eğitim ve öğretim önemli unsurlardan olduğu için eleştirel pedagoji üstüne daha fazla durulması, ona hak ettiği değer verilmesi gerekmektedir. Henry Giroux, Paulo Freire ve diğer eleştirel pedagoji çalışanlarının analizleri bu bakımdan oldukça kıymetlidir. Piyasa hakimiyetinin bütün kültürel alanlara sirayet etmesi, finansal-militarist-dini köktencilikğin eğitim ve öğretim süreçlerini işgal etmesi, bu

---

<sup>17</sup> Bu çalışmadaki verilere tezimizin pratiğe dayalı bölümünde detaylı olarak değinilecektir.

isimlerin analizlerinde yeterince vurgulanmıştır. Eleştirel pedagojinin daha verimli bir incelemesi için eğitim ve öğretim süreçlerinin siyasileştirilmesi, nesnellik adı altında yürütülen politikaların deşifre edilmesi, öğrenci-öğretmen ilişkilerinin düzeltilmesi, eğitim ve öğretimle başlayarak bütün toplumsal süreçlerde diyalektik bir yaklaşımın benimsenmesi, yeni öznelliklerin üretilmesi, eleştirel okur-yazarların çoğalması, teknik ve kariyer odaklı eğitimden entelektüel ve felsefi kaygı taşıyan eğitime geçilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte dil ve kültür ilişkileri, metinlerle okurların ilişkileri tekrar gözden geçirilmelidir. Gizli müfredatların yeni bir baskıcı sessizlik kültürü oluşturması engellenmeli, bu müfredatları oluşturan yapısal koşullar incelenmelidir. Resmi müfredatlarda ise eğitim programlarındaki rasyonel tercih yaklaşımlarının egemenliği sorgulanmalı, diğer radikal yaklaşımların eğitim süreçlerine dahil olması için gereken çalışmalar yapılmalıdır. Eleştirel bir zihnin oluşabilmesi için eğitim ve öğretim pratiklerindeki ders materyalleri zenginleştirilmeli, Freire'nin başarılı bir şekilde gösterdiği gibi bankacı eğitim modelleri terk edilmelidir. Nesnelliğe değil öznelliğe dayalı sorun tanımlayıcı, idraki yükselten, yaratıcı düşünceyi serbestleştiren, sosyal adalete ve normatif unsurlara da katkı yapan bir eğitim sistemi geliştirilmelidir. Bütün bu süreçlerin pratikte karşılığını bulması için ise eleştirel pedagoji üzerine yapılacak çalışmalarda nitelikli bir artışın meydana gelmesi şarttır. Eğitim ve öğretimin kalbinde duran bu dal ile akademik çalışmaların verimliliğinin artacağına şüphe yoktur. Akademik kapitalizmin de pedagojik bağlamda edindiği egemenliğin ve baskınlığın engellenmesi ve şirket kültürüyle hem öğrencilerin hem de akademisyenlerin birer metaya dönüşmesinin önünü kesmek adına, eleştirel pedagojiye yönelik olarak akademide ve toplumun diğer alanlarında yukarıdaki önerilerle paralel olarak eleştirel bir pedagojinin zemini sağlanmalıdır.



## BÖLÜM III

### ORYANTALİZM ve GİZLİ MÜFREDATIN OLUŞUMU

#### 3.1. Oryantalizm Teorisi

Bu bölümde eleştirel pedagojik inceleme, Uİ müfredatında Oryantalizm kavramının yeri üzerine yapılacaktır. Bu bakımdan Oryantalizmi kavramsal olarak açıklamak, yayılma alanlarını göstermek, kültürel, siyasi, coğrafi ve tarihsel alandaki tezahürlerini ortaya koymak önemlidir. Teori bölümünde açıkladığımız farklılıkları, eleştirel okuryazarlık ve dil unsuru konularına paralel olarak Oryantalizmi kuramsal olarak çalışmamıza dahil etmek büyük öneme haizdir. Bu teorik çalışmada ise merkeze alacağımız isim, Oryantalizmi sistemli bir şekilde literatürde işleyen ve Fransız filozof Michel Foucault'nun söylem<sup>18</sup> (*discourse*) çalışmalarından faydalanan Edward Said olacaktır.<sup>19</sup>

Oryantalizm, kökeni itibarıyla 'Doğu'<sup>20</sup> dillerinin ve kültürlerinin on dördüncü yüzyılın başlarında Viyana Kilise Konseyi'nin teşvikiyle araştırılması ve bu alanda çeşitli kurumların oluşmasıyla gelişen bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Avrupa'nın diğer bölgelere yayılmasıyla doğrudan ilintili bir alandır (Turner 2003, 67). Coğrafi yayılma, emperyalizm ve sömürgecilik

<sup>18</sup> Söylem, insanların konuşmalarında esas aldıkları konularına ve bakış açılarına bağlanan iktidar ilişkilerinin analizi anlamına gelir. Farklı grupların hegemonya kurması, anlamlar ve ideolojiler üretmesinde mevzilendiği yer olarak ele anılır (Best, Kellner 2011, 44).

<sup>19</sup> Her ne kadar bu çalışmada Saidçi bir Oryantalizm tanımı üzerinden gidilecek de olsa, daha eski tarihlerde Türkiye'de Oryantalizmle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, 1940 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlatılan İslam Ansiklopedisi'ne Adnan Adıvar'ın yazdığı mukaddimeden bahsedebiliriz. Adıvar, eserde Oryantalizmi Batı'nın Doğu'yu tanımak için açtığı ilim yolu olarak tanımlasa da onun sömürgecilik faaliyetlerinin gelişimindeki dahlinin yadsınamayacağını ifade etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Adıvar 1978, I-XXI)

<sup>20</sup> Bu çalışmada "Doğu" ifadesi - ileride ayrıntılarıyla açıklanacak - Oryantalist bakış açısıyla, tümüyle söylemsel olarak kullanılmakta ve "Batı kültürü"nü yerleşmediği alanları işaret etmektedir.

faaliyetlerinin hızlanmasıyla birlikte 19. yüzyıl Avrupa kültüründeki romantik, egzotik dürtüleriyle ilişkilendirilmeye başlanmış; 20. yüzyılda farklı olumsuz yan anlamların oluşmasıyla birlikte bilim insanları tarafından daha az tercih edilir bir terim haline gelmiştir (Esposito 2013, 279). Temelde Arap dünyası ve Uzak Doğu alanını kapsayacak şekilde başlamış ve koloni imparatorluklarının kurulmasıyla yapısını kurarak, bu alanların Avrupa emperyalizminin boyunduruğuna girmesiyle evrilmiştir. Bunda çeşitli Oryantalist dernekler de önemli olmuştur. (Bunlardan bazıları; Batavia 1781, Asya Derneği, Paris 1822, Kraliyet Asya Derneği, Londra 1834, Amerikan Doğu Derneği 1842 vs.) (Abdumelik 2014, 40).

Saidçi perspektifte Oryantalizm, temel olarak Batılı kültür ve uygarlık anlayışlarının Doğu'yu tanımlamasında, farklı sembolik biçimlere hapsetmesinde ve tabii kılmasındaki süreçteki genel yaklaşımların bütünüdür (Marshall 1999, 447). Yukarıda bahsedilen olumsuz yan anlamların oluşma süreci de Edward Said'in yaklaşımları çerçevesinde netlik kazanmaktadır. Said'e göre Oryantalizm, bir doktrin olarak Batılıların Doğulular üzerinde bir tekel kurarak Avrupa-Amerikan emperyalizminin ilgileri, stratejileri ve politikaları bağlamında Doğu'yu temsil ve tanıtmaya girişimindeki süreçleri içerir (Traboulsi 2009, 179). Said'in Oryantalizme bakışı daha çok söylemsel bir düzlemde. Ona göre Doğu (*Orient*), hem bir mekanı hem de Batı tecrübesine dayalı bir mahiyeti teşkil eder. Batılıların Doğu kavramını kullanması, Said tarafından sadece kendi tecrübeleri bağlamında ele alınmasını ifade eder (Balagangadhara, Keppens 2009, 50-52). Bu tecrübelerin incelenmesi Said tarafından, Michel Foucault'nun bilgi-güç analizi<sup>21</sup> bağlamında Batı-Doğu karşılaştırmasındaki güç ilişkilerinin oluşumunda söylemsel tabana oturtularak

---

<sup>21</sup> Bilgi-güç eksenini, Foucault'ya göre bilginin nesnel olduğunu savunan modern teorilerin karşısında durarak, onun iktidar rejimlerinden bağımsız olamayacağını, modern bireylerin de bilginin hem nesnesi hem de öznesi olması hasebiyle ahlaki, psikolojik, hukuksal, tıbbi ve cinsel konularda bilimsel disiplinlerin mekanizması yoluyla imal edileceğini gösteren bir sistemdir (Best, Kellner 2011, 71).

incelenmiştir. Said bu güç ilişkilerini Foucault'dan etkilenerek işlerken aynı zamanda Doğu hakkındaki fikirlerini Antonio Gramsci'nin hegemonya kavramıyla açıklayarak, onun kaba kuvvet (*coercion*) uygulamalarının yanında rıza (*consent*) unsuruyla gerçekleşen ve yazılı olmayan çeşitli anlaşmalarla da hegemonik ilişkilerin devam ettiği görüşünü paylaşır (Rubin 2014, 25).

Oryantalizmin görevi buna paralel olarak, Doğu'nun son derece karmaşık yapısını, belirli kurumlar, karakterler ve tipler bağlamında izah edilebilir hale getirmek, Batı hakimiyetinin kültürel ürünü olarak kullanılabilir ve ulaşılabilir bilgi formuna sokmak olmuştur (Turner 2003, 45). Söylemsel bağlamda oldukça net ortaya çıkan tiplere örnekler; enerjik, dinamik, rasyonel, kibar Batılı insana karşı durağan, miskin, şehvete düşkün, gaddar Doğulu insan tipleridir. Bu tiplerin karmaşıklığının anlaşılabilmesi ve kontrol altında tutulması Oryantalizmin amaçları arasındadır (Turner 1991, 118-119). Said, Batı hakimiyetini gösterirken, onu bir hegemon biçiminde alıp tarihsel tablo üzerinde Oryantalizmin yayılmasını ve bilgisel ağlarını Jeremy Bentham usulü bir panoptikon kurmaya benzetmiştir (Said 2013, 137). Bu bakımdan bilgisel ağların kullanılmasıyla 'Doğu', sadece sömürülen bir yer değil, aynı zamanda Avrupa medeniyetinin maddi bir parçası haline gelmiştir. Said, kolonyal otoriteyle Oryantalist söylemin işleyişi arasındaki girift ilişkiyi göstermeye çalışarak, saygı gören, özel hale getirilen bilgilerin ve 'olgusal gerçeklerin' manipüle edilmesini vurgulamıştır (Ghazoul 2004, 124). Batı'nın kültürel bir projesi olan Oryantalizm, Doğu'yu tek başına bir fikir dünyası olarak değil, özel olarak inşa edilen mevcudiyetler bütünü haline getirmiştir. Oryantalizm, tecrübeleri ifade eden bir söylemin yanında bu tecrübeleri yansıtan ve inşa eden yolların bütünüdür (Balagangadhara, Keppens 2009, 52-58). Edward Said'in yapmaya çalıştığı şey bu bağlamda inşa edilen ve yansıtılan tecrübelerin söylemsel mantığını teoriden pratiğe

aktararak, gerçek toprak parçaları üzerinde tahakküm ve denetim araçlarıyla iç içe geçerek şekillenen fetih anlamlarını göstermektedir (Said 2004, 318).

### 3.1.a. Öteki

Oryantalizmin söylemsel pratikleri rahat uygulaması, tahakküm ve denetimi sürdürmesinde ‘Öteki’ (*other*) kavramı ön plana çıkmaktadır. ‘Batı’ ve ‘Doğu’nun söylemsel olarak ayrılmasında öteki kavramının büyük bir işlevi vardır. Buradaki temel varsayım, türü ne olursa olsun her türlü toplumsal yapı içinde yer alan tüm ötekilerin; kültürel mirasları, ırkları, sınıfları, dinleri, dilleri ve toplumsal cinsiyetleri bakımından, etrafını önyargıların sardığı Oryantalist bir yöntemle marjinal hale getirebileceğidir (Ghazoul 2004, 125). Bu bakımdan öteki kavramının sınıflandırmasını yapmak önemlidir.

Modernleşmeyle birlikte kendisini rasyonel olarak adlandıran zihin, ikili karşıtlıklar (*binary oppositions*) oluşturarak kendi öteki algısını oluşturmaya başlamıştır. ‘Batı’lı zihin, yukarıda bahsettiğimiz tipolojilerle paralel olarak bu dualitede modern olmayanı, ilerleyemeyeni ve rasyonel olmayanı, ‘Batı’-dışı olarak tanımış (*recognition*) ve kendi ötekisi olarak belirlemiştir (Keyman 2012, 222). Modern paradigma çerçevesinde, ötekinin sınıflandırmasında öne çıkanları, birbirleriyle çeşitli anlam bütünlüklerine sahip olan; ampirik/kültürel bir nesne olarak, varoluşsal olarak, söylemsel bir kurgu olarak ve farklılık olarak öteki çeşitleri olarak belirlenmiştir (Keyman 2002, 19).

Ampirik/kültürel bir nesne olarak öteki, bir araştırma nesnesi konumundadır. Nesnel ve gerçek bilgilere dayanılarak öteki olana anlam kazandırılır. Öteki olanın negatif (*pejoratif*) çıkarsamalarla ne olduğu değil, ne olmadığı irdelenir. Bilgi toplama sürecinde hakkında araştırma yapılan şeyler öznelliğini kaybederek edilgen

bir nesne haline gelir. Varoluşsal öteki türünde ise modernitenin karakteristiğiyle bağlantılı olarak, farklılıklara varoluşsal bir vurgu yapılır ve modern benliğin (“I”) oluşumuna katkıda bulunulur. Öteki’ye yapılan tarihsellik vurgusu, bağlamsal ve karşılaştırmalı olarak onun farklılığını vurgulamaya yöneliktir. Söylemsel bir kurgu olarak öteki modellemesinde ise, ‘Batı’ kendi gücünü ve ‘Doğu’ya olan üstünlüğünü kimliksel olarak inşa eder. Edward Said’in Oryantalizme bakışı yukarıda bahsettiğimiz gibi bu söylemsel ötekileştirme türü bağlamında açıklık kazanır. “Batı karşıtı” olan kimlikler, ‘Batı’ tarafından üretilerek bir varlık veya nesne değil, söylemsel birer kurgu olarak inşa edilirler.<sup>22</sup> Bununla birlikte, Batı kendi kimliğini ve benliğini hegemonik olarak evrenselleştirir ve farklı olanı söylemsel olarak ötekileştirir. Farklılık olarak öteki türünde ise Batı kültürü, kendi açısından öteki olanların farklarına vurgu yaparak ilerlemiştir. Modern Batı, kendi konumunu belirtmek, tarihsel ve kültürel özelliklerinin ötekilerden farklarını ve karşıtlıklarını tanımlayarak hareket eder. Saidçi perspektifte ise farklı olarak öteki modellemesi zayıf kalmaktadır. Said, Doğu’nun Batı’dan farklı olarak neler taşıdığına yeterince değinmemiştir. Bu bakımdan farklılıkların yeterince izah edilmemesi, homojen bir Batı-dışı özne kurgusunu kolaylaştırılmaktadır (Keyman 2002, 19-23).

Sonuç olarak öteki modellemelerine baktığımızda söylemsel bir kurgu olarak öteki, Oryantalizm bağlamında oldukça verimli bir açıklama sunarak, kültürel pratiklerin izahını kolaylaştırmaktadır.

### 3.1.b. Dil ve Oryantalizm

Oryantalizmin ikili karşıtlıklara nüfuz etmesi birtakım bilgi ağlarının oluşturulması yoluyla sağlanmaktadır. Dil ve filoloji çalışmaları Said’in belirttiği

---

<sup>22</sup>Söylemsel bir kurgu olarak inşa edilme, yukarıda bahsedilen bilgi-güç eksenli bağlamında farklı söylemlerin iktidar ilişkileri içinde yapılandırılması anlamına gelir. İkili karşıtlıkların kurulması ve ötekileştirme faaliyetleri buna örnek olarak gösterilebilir.

gibi Oryantalizmin gelişmesinde hayati bir yere sahiptir. Ernest Renan ve Silvester de Sacy'nin çalışmalarına yoğunluk veren Said, bu isimlerin filolojik çalışmalarının etkileri üzerinde durmuştur. Örneğin, Ernest Renan'dan yapılan atıflarda Said, onun dilin kutsal kökenlerinden çok, sonradan inşa edilen, filolojik temellerine vurgu yaptığı metinleri göstermiş, dillerin ampirik gerçekliği üzerinde durulmasını işlemiştir. Bu filolojik faaliyetlerle teatral bir tutumdan bilimsel bir tutuma geçilmesi, Renan'ın Sami dillerini edilgen ve cansız olarak göstermesi ve eleştirilerini bu dilleri kullanan insanlara da yöneltmesiyle birlikte Renan'ın Oryantalist vizyonu belirtilmiştir (Said 2013, 145-156).

Çeviri faaliyetlerine de Said'in çalışmasında yer verilmiştir. Oryantalistlerin dil konusunda yetkin çevirmenler olarak davrandıkları, 'Doğu' hakkındaki çeviri faaliyetlerinde sadece kendilerinin söz hakkına sahip oldukları, ötekiyle ilgili metinlerin anlamları, yapılarını radikal olarak değiştirmeleri ve dönüştürmeleri tartışılmıştır (Traboulsi 2009, 181). Çeviri faaliyetleri ve filolojik araştırmaların yanında edebiyat alanında büyük bir birikimin oluşmasıyla, metinsel üstünlük ve otorite kazanımı artmıştır. Filoloji laboratuvarlarında üretilen ve tecrübe edilen bilgilerle, seküler dil anlayışı, dile yapılan bilimsel vurgularla meşruiyetini sağlamlaştırır (Mutman 2002, 109-110). Metinsel anlamda bir başka üstünlük de Oryantalistlerin 'Doğu' metinlerine sahip olması konusundadır. Kaynak yetersizliği, Doğu'nun kendi metinsel (*textual*) gücünü oluşturmasını engellemektedir. Örneğin, Arabiyat çalışmalarındaki en ciddi sıkıntılardan birisi, on binlerce el yazmasının Arap topraklarının dışında bulunması, bilimsel hazinelerin Avrupa ve ABD'ye yollanması, Arap araştırmacıların kendi ulusal, kültürel ve tarihi meselelerini dolaylı kaynaklardan öğrenmeleri ve çalışmalarıdır. Çağdaş ve modern tarih alanında Hindistan, Mısır, Arap, Yakın Doğu ve Kara Afrika gibi coğrafyalarla ilgili önemli

materyaller, genel olarak sömürgeci devletlerin arşivlerinde tutulmaktadır ve çeşitli yasaklamalardan (elli yıl kuralı) dolayı bu materyallere erişim sağlanamamaktadır (Abdölmelik 2014, 49-50).

### 3.1.c. Din ve Oryantalizm

Dilin açık bir şekilde Oryantalist söylemi idame ettirmesindeki gücünün yanında Din de Oryantalist temaların nüfuz etmesini kolaylaştıran alanlardan biridir. Said, çalışmalarında özellikle ‘Doğululuk’ ile özdeşleştirilen İslam dinine<sup>23</sup> yönelik negatif anlam yüklemelerinin kökenlerine vurgu yapmıştır. Kutsal olanın, profan ve sahte olarak gösterilmesi bu negatif anlam yüklemelerini izah eder.

Said’in örneklerinden devam edersek, *Oryantalizm* kitabında Dante’den örnekler vererek, onun *İlahi Komedya*’sında, İslam peygamberi Hz. Muhammed’in konumunu cehennemın en alt tabakalarında kötü şartlar altında işkence edilmesini aşağılayarak tasvir edişinden bahseder. Diğer ünlü Müslüman simalardan İbn Sina, İbn Rüşd, Selahaddin Eyyubi gibi önemli isimler de cehennemde tasvir edilerek İslam’a karşı bir tavır alınmıştır. Bu olumsuz tasvirlerin sebebi ise onların Hz. İsa’nın taklitçileri ve sahtekar olmalarına bağlanmıştır (Said 2013, 78-82). Taklit konusunda ise Dante’nin tasvirlerine karşı çeşitli eleştiriler de yapılmıştır. Dante’nin İlahi Komedya’sını yazarken İslam’daki Miraç hadisesinden etkilendiği iddia edilir. Philip Kennedy’ye göre İlahi Komedya, Miraç hadisesine karşı oluşturulmuş bir karşı metindir ve bu edebiyat kullanılarak İslam peygamberi küçültölmeye çalışılmıştır (Kömeçoğlu 2002, 39). Taklit konusunun izahını pekiştirmek adına, Said’in çalışmasında vurguladığı üzere, Oryantalizmin dine dayalı kökenlerinde önemli bir başka isim de Louis Massignon’dur. Hallac-ı Mansur’un idam edilmesi

---

<sup>23</sup> Çalışmamızın pratik bölümünde, Oryantalizmin İslam dinine yönelik söylemsel saldırıları müfredat incelemeleri bağlamında titizlikle ortaya koyulacaktır.

olayı Massignon tarafından Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesine benzetilir ve İslam dininin asıl temsilcisi peygamber olarak değil, İslam'ı kendinde kişileştirme cesaretini gösteren Hallac-ı Mansur olarak açıklanır. Böylece, din de Batı figürü hegemonyasına alınarak, kültürel baskı ve Doğu'nun edilgenliği hedeflenerek Oryantalizme hizmet edilir (Said 2013, 114).

Oryantalizmin özellikle dini motiflerden beslenmesi tarihsel olarak şiddetlenerek artmıştır. Bu şiddetlenmede ABD'nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkması önemli olmuştur. Öteki ihtiyacının karşılanması adına İslam, tehdit unsuruna dönüşen, tavır alınan bir unsur olarak belirtilmiştir. Hegemonların değişmesiyle Oryantalist zihin pek de farklı bir niteliğe bürünmez, sadece kabuk/biçim değiştirir. ABD'nin uluslararası alanda meşruiyet ve güvenlik sağlaması, kendisinin büyük oranda sorumluluk taşıdığı risk ve belirsizlik ortamında terör olgusunu Oryantalist bir biçimde şekillendirmiş, dost-düşman ikiliğine dayalı siyasetini devam ettirmiş, medeniyetlerin kozmopolit bir yapıda olduğu dünyada, ancak dış müdahaleyle meşruiyetini sağlayacak olanların varlığına izin vermiş, çok boyutlu siyasete her zaman şüpheli ve baskıcı olarak yaklaşmıştır (Keyman 2012, 227). Said'in son evre olarak adlandırdığı İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle başlayan dönemle bu baskıcı siyasetin içinde Müslümanlara 'cihat tehdidi' altında dünyayı ele geçirecek savaşçılar olarak bakılmıştır (Said 2013, 300).

Bu tezde yapmaya çalıştığımıza benzer bir şekilde Said, çalışmalarında akademiden çeşitli örneklerle Oryantalist temaların din üzerinden işlenmesini göstermiştir. Örneğin, Columbia Üniversitesi'nin lisans öğrencileri için hazırladığı ders rehberlerinde Arapça hakkında, onun şiddete dayalı olduğu belirtilmiştir. *Amerikan Ders Kitaplarında Araplar* adlı bir incelemede İslam, kutsal olmayan bir şekilde anlatılmış, İslam peygamberi zengin bir iş adamı olarak tasvir edilmiş ve



onun öğretilerinin Kuran adında bir kitapta toplandığı yazılmıştır. Cambridge Üniversitesi'nin *İslam Tarihi* çalışmasında İslam hakkında yüzeysel bilgiler verilerek onun övülecek bir yanı olmadığı, zenginlik unsuru barındırmayan sıradan bilgiler bütünü olarak anlatılmış, İslam'ın insani değil metinsel teması Oryantalist bir zihinle yansıtılmıştır (Said 2013, 301-318).

Oryantalizm artık filoloji ve din çalışmaları gibi metinsel düzeyde kalmayıp kitle iletişim araçlarıyla, medyayla, görsel veri kaynaklarıyla etkinlik alanını genişleterek faaliyetini sürdürmüştür. Said'in bahsettiği Bentham'ın önerdiği panoptikondan, post-panoptikon devrine geçilmiştir. Baudrillardcı Simülasyon<sup>24</sup> unsurunun etkisiyle emperyal haz ve şiddet unsurlarıyla ekranlara aktarılan terör, medyatik bir temayla işlenmiştir. Doğu topraklarına ayak basılmadan çekilen filmlerle Doğu'ya ait dini ve kültürel mirasları küçümseyen ve aşağılayan bir sinema kültürü de kendisini benimsetmiştir. Böylece, Batılı zihin kendi kurduğu Doğu imgesini istediği şekilde işleyerek Oryantalist temaları kendi toplumlarına aktarmıştır (Kömeçoğlu 2002, 37-45). Teknolojik gelişmeler, medya unsurlarının ve simülasyon düzeninin etkin hale gelmesiyle Oryantalizmin bahsettiğimiz dini kökenlerine paralel olarak İslamofobik bir algı da zuhur etmiştir.

### **3.2. İslamofobi**

Modernitenin inşasında Avrupa'nın öteki algısının hedefi Osmanlı Devleti olmuştur. Soğuk Savaş döneminde yukarıda bahsedilen son evrenin başlamasıyla bu hedef, Sovyetler Birliği'ne yöneltilmiş ve günümüz dünyasında, özellikle 11 Eylül

---

<sup>24</sup> Baudrillard'a göre bu kavramın haritalardaki toprak parçalarıyla, tözlerle, kökenlerle ve gerçeklikle bağlantısı yoktur. Köken ve gerçekliklerin çeşitli modeller (bilgisayar programları, hologramlar, medya, sinema vs.) aracılığıyla kopyalanarak türetilmesi ve gerçeğin yerini hipergerçeklerin (simülasyonlar) alması sürecine simülasyon sistemi denir (Baudrillard 2011, 13).

saldırılarından sonra İslam'a karşı oluşturulmuştur. Bu inşa sürecine Said'in şu sözleri yerinde bir referans olacaktır:

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla ortaya çıktığı varsayılan düşünsel boşlukta başlayan yeni yabancı düşman arayışı, tıpkı sekizinci yüzyılda Avrupa Hristiyanlığında da yaşandığı gibi, İslam'la karşılaşınca son bulmuştur ve İslam öyle bir dindir ki Batı'ya (Lewis ve Huntington'ın "onların" medeniyetine karşı "bizim" medeniyetimiz anlamında kullandığı muğlak terime) karşı fiziksel yakınlığı ve iflah olmaz husumetiyle o zamanlardaki kadar gaddar ve şeytani görünür (Said 2008, 35).

Özellikle 11 Eylül'den sonra olayların sorgulanmasına yönelik atılan adımlar ise çoğunlukla komplo teorisi olarak damgalanmıştır. ABD, popülist<sup>25</sup> politikalarla itibar kazanmak adına İslamofobiye kullanmıştır (Falk 2011, 51-52). 11 Eylül saldırıları İslamofobi teriminin hem Avrupa'da hem de ABD'de yaygın şekilde kullanılmasında bir dönüm noktası olmuş, kuzey ülkelerindeki Müslüman göçmenlere, Batı ve İslam dünyasındaki ayrımaya işaret edilerek kullanımı artmıştır (Rana 2007, 148). Bununla birlikte İslamofobik<sup>26</sup> hareketler Oryantalizmle paralel olarak Müslümanların kendilerine ait bir tarih yazmalarını engellemeye çalışmış, Batı'nın tarihinin alternatiflerini oluşturma durumuna korkuyla bakılarak bir uyuşturma ve uygarlaştırma girişimine tabii tutmuştur (Sayyid 2011, 153-158). ABD merkezli yürütülen faaliyetlerde, özel sektörün gelişmesiyle (yukarıda bahsedilen simülasyon düzenindeki gelişmeyle paralel olarak) haberleşme, basın ve elektronik endüstrilerin varlığıyla, akademisyenler ve uzmanlar tarafından da İslam'a ve Orta

---

<sup>25</sup> Siyasetin çoğunluğun ikna edilmesine yönelik olarak çeşitli söylemler ve sloganlarla kısa süreli değişimlerle idame ettirilmesi manasında kullanılmıştır.

<sup>26</sup> Kelimenin kullanılış bakımındaki analizi tezimizin metodoloji bölümünde İslamofobi kelimesiyle bağlantılı olan diğer kavramlarla ("radikal İslam", "İslami kökten-din-cilik", "Cihadizm" vb.) daha detaylı olarak incelenecektir.

Doğu'ya kriz odaklı yaklaşmış, İslamofobik temalar güçlendirilmiştir (Said 2008, 101).

Bu temaların güçlenmesinde ABD'nin Irak işgali, yabancı düşmanlığının artması bağlamında Avrupa ve ABD'ye doğru artan göçmen akışı, uluslararası alanda yeni terör saldırılarının (2004 Madrid Saldırıları, İngiltere'nin 11 Eylül'ü olarak görülen 2005 Londra Saldırıları vb.) vuku bulması ve devletlerin kendi Müslüman vatandaşlarına tehdit unsuru olarak bakması ve bu olaylar esnasında takınılan popülist siyasi tutumlar büyük oranda etkili olmuştur.

Runnymede Vakfı'nın açıklamalarına göre İslamofobi, yabancı olan her şeyden nefret etmek ve uzak durmak anlamında kullanılan yabancı düşmanlığına (*xenophobia*) benzer olarak ortaya çıkan bir terimdir. Bu bakış açısında Müslümanlar ve kültürleri yekpare olarak görülür, İslam kültürü diğer kültürlerden farklıdır ve 'tehditkardır', bu inancın mensupları, kendi inançlarını siyasi ve askeri çıkar sağlamak uğruna kullanırlar, Müslümanların 'Batı' kültürüne yönelik eleştirileri hemen reddedilir, İslam korkusu ırkçılık ve göçmen karşıtlığıyla birleşir ve bu süreç tabii ve olağan olarak görülür (Abbas 2015, 118). Medya unsuru ve popülist politikalar bu fobiyi tetikleyen faktörlerdir. Oryantalist söylemin gelişmesiyle birlikte, çeşitli imajlar, toplulukların zihinlerine yerleştirilerek İslamofobinin yayılması amaçlanır. Sam Cherribi'ye göre popülist medyanın Avrupa'da İslam'ı ele alış biçimi, İslamofobiyi tetikleyen en önemli unsurlardandır. (Cherribi 2015, 95). Şöyle ki, haber dünyasında genellikle Müslüman dünya yekpare ve homojen olarak gösterilmiş, Avrupalıların olumsuz göreceği kadın hakları, kurban kesimi ve 'köktendinciliğin' (*fundamentalism*) artışı gibi konulara indirgenerek Müslüman dünya ile din olarak İslam kasıtlı olarak birbirine karıştırılmıştır. Gramsci'nin kavramsallaştırdığı 'organik entelektüeller' algıya hizmet eden söylemlerde

bulunulmuştur. Örneğin, Antonio Ezorla, İslam'ı bir savaş dini olarak tanımlamış ve terörizmin bu dinde meşru bir müdafaa aracı olduğunu düşünmüştür. Oryantalizm ve pratikte İslamofobik faaliyetlerin ve popülist politikaların toplumlar arasında infial uyandırması ve ötekileştirme faaliyetlerinin, kültürlerin arasında katı sınırlar çekilerek insanları ayırması kolay hale gelmiştir. Bunun önüne geçilmesi adına söylemlerin daha dikkatli incelenmesi ve kültürel farklılıklara saygı duyulmasının yanında eğitim faktörü de büyük önem arz etmektedir. Eğitim, çeşitli imajların oluşturulmasının merkezinde oturmaktadır. Anas al-Shaikh-Ali'nin yerinde vurguladığı gibi:

Ahlak, vatandaşlık, barışa dayalı birlikte yaşam, ırkçılıktan ve ayrımcılıktan tikslenme, Ötekini kabul etme ve etkin bir şekilde öğretilmiş eleştirel düşünme ve farkındalık yetenekleriyle bir arada olmalı, böylece sadece Batı'da değil Müslüman dünyasında da bütün milli ders programlarının bir parçasını oluşturmalıdır (Al Shaikh-Ali, 2015, 245-246).

Bu açıklamayla paralel olarak eğitim alanında farkındalık oluşturma adına çeşitli girişimlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Örnek olarak, 1998 yılında İngiltere'de Ulusal Okul Psikologları Derneği tarafından hazırlanan, "Hoşgörüyeye Giden Yollar: Öğrenci Çeşitliliği" (*Pathways to Tolerance: Student Diversity*) raporunun içindeki "Fiiliyatta Hoşgörü Kampanyası" (*The Tolerance in Action Campaign*) ve "Erken Dönem Çocuk Eğitiminde Önyargı Karşıtı Bir Yaklaşım" (*An Anti Bias Approach to Early Childhood Education*) makaleleri, Berlin'de gerçekleşen "1999 Berlin Deklerasyonu: Gelecek Eylemler İçin Bir Program" (*1999 Berlin Declaration: An Agenda For Future Action*), 2006 yılında İngiliz düşünce kuruluşu FIRST(*The Focus Institute on Rights and Social Transformation*) tarafından hazırlanan "En Başından İtibaren" raporu, yine 2006 yılında hazırlanan "Yüksek

Dereceli Grubun Medeniyetlerin İttifakı Raporu” (*the Alliance of Civilizations Report of the High-Level Group*) ve 2007 yılında Sir Keith Ajebo ve meslektaşları tarafından hazırlanan “Ders Programı İncelemesi: Çeşitlilik ve Vatandaşlık” (*the Curriculum Review: Diversity and Citizenship*) isimli raporlar, eğitim süreçlerinde okullarda kitaplardaki kalıplaşmış yarguların temizlenmesi, dinlerarası eğitim ve ahlak eğitimi, kültürlerarası görüşlerin nakli, bütün öğrencilerin aktif katılımı, bölünmeler arası köprülerin kurulumu, öğrencilerin erken yaşlardan itibaren eğitimde eşitliği benimsemeleri ve ırkçılığa karşı farkındalığın kazandırılması gibi önemli mevzulara ilişkin son derece yapıcı girişimler olarak göze çarpmaktadır (Al Shaikh-Ali 2015, 246-248). Bu girişimlerin sayısının günden güne artması ve toplumsal düzeye çıkarılmasıyla Oryantalist söylemlerin ve İslamofobik hareketlerin önüne geçilmesi adına sağlam bir zemin kurulabilecektir.<sup>27</sup>

### **3.3.Oryantalizmin Uluslararası İlişkiler Alanındaki Teorik Tezahürleri**

Oryantalizmin uluslararası alandaki teorik yansımalarında pay sahibi olan isimlerden birisi Samuel Huntington olmuştur. Huntington *Medeniyetler Çatışması*<sup>28</sup> adı altında dünyanın bölgelere ayrıldığını ve bu çatışmada en tehlikeli olan medeniyet bloğunun İslam coğrafyası olduğunu belirtmiştir. Medeniyetlerin bölünmesiyle Amerikan hegemonyasının konumunu net olarak belirleyerek uluslararası hakimiyetinin güçlenmesi için ortaya atılan bu düşüncede Huntington, Bernard Lewis’in ‘Müslüman Öfkenin Kökleri’<sup>29</sup> adlı makalesinden yararlanmışır.

---

<sup>27</sup> Önceki bölümlerde Edward Said’in belirttiği müfredat örnekleri ve eğitim raporlarıyla yukarıda eğitim alanında yapılan hareketlerin eleştirel pedagojiyle Oryantalizm arasındaki bağlantıyı kuvvetli bir şekilde gösterdiği vurgulamak isteriz.

<sup>28</sup> Geleceğin ‘kültür savaşları’nın haritasının çizildiği ve haritanın kültürel farklılıklarla şekilleneceği temasıyla 1993 yılında *Foreign Affairs* tarafından basılan makale, ilk yazıldığı dönemde entelektüel camiada genel olarak dışlanmasına rağmen 11 Eylül olaylarından sonra (kitap olarak aynı başlıkla) en çok satanlar (*bestseller*) arasına girmiştir (Kumar 2015, 581).

<sup>29</sup> Lewis, Edward Said’in çok ciddi eleştirilerine maruz kalan ve Said tarafından tehlikeli bir Oryantalist olarak görülen isimlerdendir.

Bernard Lewis'in de İslam'a yönelik genelleyci, yüzeysel açıklamalarında moderniteye duyulan kızgınlık başlığı altında 'Batı'yla diğer medeniyetler arasında kesin çizgiler çekilerek, uzlaşmazlık çıkarmaya çalışmıştır (Said 2008, 117). Alain Joxe'nin de belirttiği gibi Huntington'ın yorumları dünyayı bölüp ona hakim olmaya çalışmak için bir araçtır. Huntington'ın paradigması Yahudi-Hristiyan ortaklığı adı altında Atlantik ötesi bir ittifakı öngörerek bir imparatorluk stratejisi amaçlamaktadır. Batı kendi dini inancına bağlı olmayan değerleri belirttiğimiz keskin ayrımlarla paralel olarak kendi içinden söküp atmaya çalışmaktadır. Huntington'ın teorik yaklaşımıyla paralel olarak Oryantalist zihnin teorik yorumlarını başka akademisyenler de görmek mümkündür. Örneğin, Heidi Töffler'in uygarlıklar dalgalarının çatışması düşüncesinde coğrafi bir kesinleştirme gibi zamansal bir kesinleştirme fikri de vardır.

Bir başka teorik örnek ise Bill Clinton'un danışmanlarından olan Anthony Lake'in 'genişleme teorisi'dir. Bu teoriye göre dünya aşırı barbarlık ve uygarlık arasında kutuplaşmış bulunmaktadır, demokrasi ve pazar unsurları Kuzey'de birbiriyle örtüşürken Güney'de yok olmaktadır, ara bölgeler ise Çin ve Müslüman dünyayı kapsamaktadır. Teorik olarak Oryantalizmle bağdaştırılabilecek bir başka isim de Francis Fukuyama'dır. Fukuyama 'Tarihin Sonu' teziyle Batı'nın üstünlüğünü, liberal kapitalizm ve demokrasiyle beraber her şeyin üstünde görür. Lake'in genişleme düşüncesiyle paralel olarak Batı, jeoekonomi bağlamında kendi üstünlüğünü ilan etmeye çalışmaktadır (Joxe, 2003, 136-147). Bunlara binaen, Huntington, Töffler, Lake ve Fukuyama'nın gayelerini Said'in şu cümleleri güzel anlatmaktadır:

Kültürler ile halkları zorla ayrı, farklı soylara ya da özlere bölen her girişim, bunun getirdiği yanlış temsilleri, tahrifleri ortaya koymakla kalmaz, anlama

yetisinin “Şark” ya da “Batı” gibi şeyler üretmek üzere iktidarla nasıl bir suç ortaklığı kurduğunu da gözler önüne serer. (Said 2013, 363).

Foucault'nun bilgi-iktidar teorisi paralelinde yukarıda bahsedilenlerin açıkça gösterdiği gibi, akademik camiada ve uluslararası alanda da teorik kalıplar, söylemler ve izahlar, Oryantalist tahakkümün işini kolaylaştırmaktadır. Milika Bakic-Hayden'in de faydalı bir şekilde vurguladığı gibi sürekli olarak çoğalan ve farklı bölgelere sirayet eden bir Oryantalizm mekanizması oluşmuştur. Batı, kendisini her zaman “uygar dünya” olarak tanımlama durumunda olurken, Doğu Avrupa genel olarak “gerikalmışlık”, Balkan dünyası “şiddet”, Hindistan da “mistisizm” ve “idealizm” ile bağlantılandırılmıştır. Ayrıca Oryantalizmin yeniden üretimi modelinde Asya, Doğu Avrupa'dan daha “öteki” ve “Doğulu”dur. Doğu Avrupa'nın da içinde hiyerarşik derecelendirme devam eder, Balkanlar'da tekrar üretilir ve döngüsel hale getirilir (Hayden 2014, 49-50). Maria Todorova'nın belirttiği gibi Doğu ilişkisel bir kategori içindedir. Farklı gözlemlere göre değişmektedir. Yukarıdaki örneklere paralel olarak Doğu Almanya, Batı Almanya'ya göre “Doğulu”dur. Polonyalılar Doğu Almanlara göre “Doğulu”dur, Ruslar da Polonyalılara göre “Doğulu”dur vs. (Todorova 2009, 58). Bu durum da Said'in belirttiği gibi ‘Doğu’nun sadece bir mekan olmadığını, ötekinin kurulmasında bir tipoloji ve zihinsel kategori olduğunu kanıtlamaktadır.

Toparlamak gerekirse Oryantalizm, ‘Doğu’ dillerini ve medeniyetlerini araştırmaya yönelik bir bilim alanı olarak doğmuş, emperyalist ve sömürgeci faaliyetlerin sonunda çeşitli kültürel ötekileştirme faaliyetleriyle ve negatif kimlik inşası süreçleriyle Saidçi perspektifte söylemsel bir kurgu mekanizmasıyla tahakküm aracına dönüşmüştür. Bu tahakkümün sağlanması adına erken dönemlerde filoloji (dil okullarının kurulması, çeviri faaliyetleri, seyahatnameler vb.) ve din alanındaki

çalışmalar etkili olmuş, sömürgecilik döneminin sona ermesi ve Amerikan hegemonyasının kurulmasıyla çeşitli aşamalardan geçerek, terör olgusunun Oryantalist bir vizyonla şekillendirilmesi ve asimetrik savaş süreçlerinin sonucunda İslam'a indirgenmeye başlanmıştır. Bu sürecin sonunda yabancı düşmanlığıyla bağlantılı olarak İslamofobi kavramı ön plana çıkarak, erken dönem Oryantalist söylemlerin idame ettirilmesi adına büyük oranda onun yerine geçmiştir. Simülasyon sistemlerinin, medya faaliyetlerinin, haberleşme ağlarındaki yeniliklerinin teknolojik gelişimlerle etkin hale gelmesi<sup>30</sup> ve Batı dünyasındaki popülist siyasetin Oryantalist bir söylemle dayalı olarak tekrarlanmasıyla İslamofobi, hoşgörüyü ve sağduyuya dayalı kültürlerarası ilişkileri sürdürmede büyük bir engel teşkil eder hale gelmiştir.

Bununla birlikte, İslamofobiyle iç içe geçen Oryantalizmin siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlardaki olumsuz etkilerinin önlenmesi adına pedagojik çalışmalar hayati önem arz eden bir konumda durmaktadır. Yukarıda bahsedilen ders müfredatlarının, 'bilimsel' çalışmaların, akademik camiadaki çeşitli teorik kuramların, siyasi bir tarzla yazılan makalelerin içeriklerinde yoğun olarak hissedilen Oryantalist temalar pedagoji alanında sosyal kontrol mekanizması adına *gizli bir müfredatın oluşmasını* sağlamıştır. Bununla birlikte gizli müfredatların olumsuz etkilerinin engellenmesi ve eleştirel pedagojinin yardımıyla eğitim ve öğretim faaliyetleriyle hem bireysel hem de toplumsal alanda Oryantalist söylemin ve temaların zararlarını karşılamak adına yapılan eğitim programları, müfredat düzenlemeleri, raporlar, kültürlerarası etkileşimi öngören çalışmalar, akademik faaliyetler (konferanslar, akademik makaleler, bildiriler, yüksek lisans ve doktora tezleri vb.) büyük fayda sağlayacaktır. Hayden'in ve Todorova'nın belirttiği gibi çeşitli söylem pratikleriyle sürekli olarak çoğalan ve ikili karşıtlıklarla her alana

---

<sup>30</sup> Teknolojik gelişmelerde birlikte simülasyon sistemlerinin söylem pratiklerini sonsuz sayıdaki imajla bireylere ve toplumlara sunmasının artan hızına, etkisine ve kolaylığına dikkat etmek gerekir.



sirayet ederek bireyleri ve toplumları ötekileştiren Oryantalizmin önüne set çekilmesi ve hatta yok edilmesi adına eleştirel pedagoji hayati bir önem arz etmektedir.

### 3.4. Neoliberalizm ve Oryantalizmin Bağlamına Giren Kelimelerin Analizleri

Metnin iplik iplik dokunduğunun gizlenmesi, bu gizlin ağının sökülmesinin her halükarda yüzyıllar almasına neden olabilir. Ağı saran ağ. Ağın çözülmesi için yüzyıllar. Hem de onu bir organizma gibi yeniden kurarak. Kesik izinin, her okumanın verdiği kararın ardında, kendi dokusunu sonu gelmez bir şekilde yeniden oluşturarak.

Jacques Derrida, Platon'un Eczanesi (Derrida 2014, 13).

Eleştirel pedagojinin teorik olarak açıklandığı bölümde vurgulanan eleştirel okur-yazarlık biçimlerinin desteklenmesi ve tezimizde amaçladığımız şekilde Oryantalizmle olan bağlantılarına dikkat çekmek adına, Oryantalist söylemi idame ettiren kelimelerin analizini ve yapı sökümünü<sup>31</sup> (*deconstruction*) yapmak önemlidir. Bu bakımdan İslamofobi (*Islamophobia*) kavramı ile birlikte “radikal İslam” (*radical Islam*), “Cihadizm” (*Jihadism*), “kökten-din-cilik” (*fundamentalism*), “İslami terör” (*Islamic terror*) gibi yüklü kelimelerin ve İslamofobinin dışında da halen idame ettirilen Oryantalist bir söylemin olduğunu göstermek adına “Üçüncü Dünya” (*the Third World*) kavramının “az-gelişmiş” (*under-developed*), “geri-kalmış”

<sup>31</sup> Yapı söküm, her türlü iletişimde kurulan veya kurulmakta olan yapısal değerlerin anlık kesintilere uğratılarak incelenmesi ve metindeki söylemsel istikrarın açığa çıkarılması yöntemidir (Richards 2014, 31). Bu yöntemde anlatılmak istenilen ve anlatılmak zorunda kalınan düşünceler arasındaki yüksek gerilim ve çelişkiler yakalanmaya çalışılır. Bu işlem devam ederken her türlü –izm ekini alan teorik ve kavramsal bütünlüklerden (*meta*) kaçınılmaya çalışılarak hareket edilir (Alpyağlı 2010, 59-62).

(undeveloped) tanımlamalarıyla paralel incelenmesi yapılacaktır. Bununla birlikte bu kelimelerin analizinden önce eleştirel pedagoji bölümünde dil unsuru üzerine verimli analizler yapan Roland Barthes'ın yorumlarını kullanmamız gerekli olacaktır.

Metinlerde öznelerin konumunu ve önemini tartışan Barthes'a göre yazılarda özneler sürekli olarak elimizden kaçar, yazarlar ve metinler bu süreçte karmaşık bir biçimde yok olur. Yapıtların açıklanması durumunda her zaman onu 'üreten' kişi vurgulanır, onun çevresinde dolaşılır ve sadece yazarın sesine kulak verilir. Bununla birlikte Barthes'a göre yazma eyleminden, 'ben'in değil *dilin ortaya çıktığı noktada* söz edilmelidir. Bu dilin ortaya çıkma süreci (yukarıda Jacques Derrida'dan yaptığımız alıntıyla paralel olarak) anlamların sürekli olarak farklı yönde ilerlediği, buharlaşarak yok olup tekrar doğdukları (*dissemination*) bir seyir izler. Bu seyirde Barthes'a göre okur, her türlü yazının kaydedildiği yer olarak tezahür edilir. Metinlerin bütünlüğü kökenlerinde değil, ulaştıkları yerde bulunur. Bu yüzden klasik okumanın okurla hiç ilgilenmemesinin aksine Barthes, özneye yapılan asıl vurguyu okura (algılayana) yöneltir, yazının geleceğinin olması için yazara üstünlük tanıyan klasik mitin yer değiştirilmesini ve okurun doğması için *yazarın ölmesi (the death of the author)* gerektiğini vurgular (Barthes 2013, 61-68).

Bahsedilenler bağlamında post-yapısalcılık teorisinden bahsetmek gerekir. Yazarın ölmesi fikriyle birlikte bu teoride okurlara gereken gücün yerinden verilmesi amaçlanır. Derrida'dan yaptığımız alıntının gösterdiği gibi post-yapısalcılıkta anlam, metinlerin içinde sürekli bir ertelemeye maruz kalır ve farklı temsiller üretir. Bununla birlikte nesnellik atfedilen, değişmez ve evrensel olduğu kabul edilen her türlü büyük anlatı (*meta-narratives*) sorgulanır, insan ve toplum arasında oluşan her türlü anlamın inşa edilme süreçleri yeniden gözden geçirilir (Ongur 2014, 160-164).

Bu yeniden gözden geçirme süreçlerinde yapısöküm, bir metodoloji ve işlem olarak hayati bir önem arz eder.

Barthes'ın çığır açan yorumları ve post- yapısalcılık teorisi bağlamında UI metinlerinde arayacağımız kelimelerin Oryantalist söylem pratikleri düzlemine çekilmesi gerekir. Şöyle ki, simülasyon alanındaki teknolojik gelişmeler, popülist siyaset ve çoğalan söylem pratikleriyle birlikte Oryantalist karakter taşıyan kelimelerin yazarlarının kimliği bir önem arz etmez. Aksine yazarların kullandıkları kelimeler, farklı bağlamlarda farklı sonuçlar doğurur ve üzerinde etki yapması umulan 'Batılı' okuyucuya sunulur. Sonsuz bir şekilde tezahür eden, algılanan ve çoğalarak İslamofobi ile iç içe geçen Oryantalist söylem pratiklerini idame ettiren yüklü kelimeler, bu tezahürün çoğalarak artması yüzünden metin<sup>32</sup> düzleminde okurların algısına yönelik olarak çok etkili bir şekilde, mikro parçalara ayrılabilir. Parçalara ayrılma süreci Oryantalizmin etkisiyle kendi dokusunu metinlerin içinde asırlar süren bir tarihi bağlamda oluşturduğu için eleştirel okur-yazarlığı sağlamak ve Oryantalizmin kendi yapısını oluşturan metinsel gücünü kırmak adına, yapısöküm hayati bir önem arz eder.

#### 3.4.a. "Üçüncü Dünya"

Oryantalist söylemin karakteristiğini taşıyan bu kelime İslamofobi dışında da farklı pratiklerin Doğu-Batı ikili karşıtlığını devam ettirmesi bakımından örnek olarak gösterilebilir. Oryantalizmin sadece İslam ile değil daha kapsayıcı olarak bütün 'Doğu' coğrafyası ile özdeşleştirildiği göstermek adına bu terimin ontolojik analizi yapılmalıdır. "Üçüncü Dünya" terimi, Martinikli yazar Frantz Fanon'un siyasi bir anlatı haline getirdiği, Soğuk Savaş döneminde iki bloklu dünyanın çatışmasında

---

<sup>32</sup> Yapısökümünde metnin bir bütün olarak dünyayı karşılamasına vurgu yapmak gerekir. Nitekim, eleştirel okur-yazarlık biçimlerinde Freire'nin praxis düşüncesinde metinsel ilişkileri yorumlamanın toplumsal düzeye çekilmesi gayreti bu bağlamda değerlendirilebilir.

dışarıda kalarak ezilen coğrafyalar için kullanılmıştır. Ortaya çıkışında sömürgecilikten kurtulma, dünyanın iki ayrı bloğa ayrılması ve iktisadi alanın siyasi olarak düzenlenmesi gerektiği fikirleri etkili olmuştur (Bessis 1998, 45). Bu coğrafyada yaşayan toplumların radikal bir direniş sergilemesi durumuna da ‘üçüncü dünyacılık’ hareketi denmiştir. Ayrıca bu hareketler 1955 Bandung Konferansı’ndan sonra oluşan Bağlantısızlar Hareketi’ne model olmuştur (Dirlik 2006, 8).

Arif Dirlik’e göre bu terim Avrupa merkezli dünya haritasının çizilmesi adına İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra sömürgecilik sorunlarıyla baş etmek adına oluşturulmuştur. “Üçüncü dünya” artık tanım düzeyinde kalmayıp kendi başına bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Ona göre, Avro-Amerikan tipi toplumsal modernizasyon söyleminin bir yan ürünü olarak ortaya çıkan bu terime yapılacak her eleştiri, modernite söylemini hedef olarak yapılmalıdır (Dirlik 2006, 61-65). Terimin Oryantalist yapısını incelersek, ezilmiş toplumları yansıtmaya iddiası olsa da, bu coğrafyaların ötekileştirilmesi adına hiyerarşik bir sıralama içinde ‘üçüncü’ olarak kategorize edilmesi, o toplumların değerlerinin eksik olarak nitelendirilmesine ve yapılan tanımlar bağlamında ontolojik olarak olumsuz bir konuma hapsedilmesini sağlamaktadır. Bununla paralel olarak kullanılan “az-gelişmiş”, “geri-kalmış” tanımları da benzer bir şekilde, ekonomik alanda “geri kalan” coğrafyaların, sadece (ekonomik) refah düzeyiyle kategorize edilmesine ve o coğrafyalarda emperyalizm ve sömürgecilik faaliyetleriyle yaşanan insanlık dramlarının ekonomik verilere ve sınıflandırmalara hapsedilerek görmezden gelinmesine yol açabilmektedir. Ontolojik olarak ezilen coğrafyaların “üçüncü dünya” ve “geri kalmış” olarak nitelendirilmesi, (Samuel Huntington’ın 1988 yılında *Medeniyetler Çatışması*’yla yapmaya çalıştığı gibi) Oryantalizmin amaçladığı homojen ve geçirgen olmayan blokların oluşmasına yardım etmektedir. ‘Batı dünyası’ ile “üçüncü dünya” arasındaki karşıtlık paralelinde

Triston Naylor'ın bahsettiği gibi ilişkiler her zaman hiyerarşik bağlamda benzerlikler, farklılıklar, üstünlükler ve alçaklıklar olarak kurulmuş ve yaşanan dramlar uluslararası seviyeye taşınmadığı sürece uluslararası toplum tarafından ciddi bir tepki ile karşılanmamıştır. Batılı gözlemciler için mevcut güç hiyerarşileri yeniden üretilerek korunmuştur (Naylor 2011, 177-197). “Üçüncü Dünya” kavramı bunlarla birlikte Anni Kangas ve Suvi Salmenniemi'nin vurguladıkları gibi neoliberalizmin ‘Batı modernitesi’ bağlamında sömürgeci bir bilgi gücünü idame ettirmek için kullanılmıştır. Şöyle ki, neoliberalizmin hegemonik gücü sınıfsal güç ayrımlarını korumayı hedeflemiştir. Bu güç aynı zamanda hem ekonomik hem de siyasi baskı kurarak piyasa güçlerinin üç dünya arasında büyük coğrafi şemaları (*meta-geographical scheme*) kurmak ve yeniden üretmek adına harekete geçerek, kapitalist modernliği sürecin nihai paradigması olarak ilan etmiştir (Kangas, Salmenniemi 2016, 1-17).<sup>33</sup>

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte Birinci ve İkinci Dünya olarak adlandırılan Batı-Doğu ayrımı sona ermiş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından çok daha önce “Üçüncü Dünya”nın siyasi-pratik inandırıcılığı etkisini kaybetmiştir (Tubiana 1998, 20). Bu kavram siyasi olarak iki bloklu sistem arasındaki boşluğu doldurmak üzere üretilmiş, bu siyasallıkla birlikte nitelermeler “Üçüncü Dünya” ülkelerinin çoğulluğu nedeniyle değişmiştir. Şöyle ki, “sınıflarının birincileri” olarak siyasi liderliği daha güçlü olan Hindistan, Mısır ve Cezayir öncelikli görülürken, 1980’li yıllarda petrol üreten ülkelerin liderliğinden bahsedilmiştir. 1990 sonrasında ise bu öncelik ekonomik açıdan daha güçlü olan “Asya Kaplanları”na atfedilmiştir (Cordellier 1998, 32-44). Bu değişiklikler bağlamında aslında çok sayıda farklılık gösteren ülkelerin heterojenliği maskelenmiş ve ideolojik bir gruplaşmayı ifade eden

---

<sup>33</sup> Bu örneklerin gösterdiği gibi çalışmamızda Oryantalizm eleştirileriyle eleştirel pedagoji arasında kurulacak olan ittifakının nitelikli analizleri ortaya çıkaracağı aşikar ve isabetli olmaktadır.

“Üçüncü Dünya” kavramının yerine ekonomik anlamın ve yoksulluğun ön plana geçtiği “Güney” kavramı geçmiştir (Bessis 1998, 46). “Üçüncü Dünya” kavramı üzerine bahsettiğimiz bu değişiklikler kritik bir sorgulamanın yapılmasını gerektirmektedir. Şöyle ki, yukarıdaki yorumlar bağlamında Laurence Tubiana’ya göre siyasi inandırıcılığını kaybeden, çok fazla sayıda farklılık bulundurmasına rağmen homojenleştirilmeye <sup>34</sup> çalışılan ve aslında siyasi bir nitelik taşıyan “Üçüncü Dünya” ülkeleri tanımlaması neden hala ekonomik bir sınıflandırma olarak “geri kalmışlık ve “az-gelişmişlik” terimleriyle bağlantılı olarak kullanılmaktadır? Bu soruya vereceğimiz cevap bu kavramın hem Oryantalist bir söylem gücü taşıdığını hem de yapısöküme uğratılmasının gerekliliğini kanıtlamaktadır. Bahsedildiği üzere “Güney” kavramı ekonomik bir tanımlama karşılama konusunda yeterli olmaktadır ve günümüzde “Üçüncü Dünya” ülkeleri tanımları ekonomik bir paradigma bağlamında kullanılmaktadır. Buna rağmen “Üçüncü Dünya” kavramının “Güney” kavramının yerine veya onu karşılayarak kullanılması tercih edilmektedir. Bu tercihin yapılmasındaki büyük etkenler; Oryantalist söylemin etkisi altında “Üçüncü Dünya” ülkelerinin sömürgecilğe karşı verdiği mücadelenin ve siyasal-ideolojik karşı duruşun bahsedilen paradigmayla engellenmesi ve sadece ekonomik açıdan yoksul ve yetersiz görülen ülkelerin bir blok olarak tanımlanmasıdır. Bunun yardımıyla günümüzde “Üçüncü Dünya” ekonomik açıdan “gelişmişlik“ bağlamına oturtulmuştur. Daha da önemlisi Huntington’un fikirleri bağlamında (medeniyetlerin çatışması) “Üçüncü Dünya”ya Oryantalist bir söylem pratiği yardımıyla, insanların

---

<sup>34</sup> Homojen bir çevreye hapsedme ve blok haline getirme girişiminin Oryantalizmin en bilindik söylem manevraları olduğunu hatırlatmak gerekir.

aklına yukarıda bahsedilen imgelerin yanında kimliksel bir ‘aşağı’ (*inferior*) konum ve kategori, monolitik bir yapı olarak bakılmaktadır.<sup>35</sup>

Sonuç olarak yukarıda “Üçüncü Dünya”, “geri-kalmış”, “az-gelişmiş” terimleri Oryantalist bir söylem tahakkümünü, ‘Batı’ dışında kalan coğrafyaların ontolojik olarak ilkel, durağan ve yerinde sayan ekonomik/toplumsal formlar olarak nitelendirilmesiyle sağlamıştır. Bu bakımdan, bu kelimelerin kullanımına özen göstermek, söylemsel ve metinsel yayılmasını engellemek adına kelimelere şüpheyi yaklaşmak yerinde olacaktır.

#### 3.4.b. İslamofobi

İslamofobi, çoğunluğu Müslüman olmayan toplumlarda, Müslümanların yaşayışlarına ve inançlarına yönelik kalıplaşan olumsuz yargıların ve fikirlerin üretilmesiyle birlikte İslam dinini ve Müslümanları nefret ve korku yoluyla dışlama/ötekileştirme hareketi olarak tanımlanabilir (Esposito, Kalın 2015, 19). Bu hareketle birlikte İslam’a yönelik rasyonel olmayan korku durumu bağlamında ideolojik bir merkez taşıyan tartışmalar, söylemler ve eylemler iç içe geçmiştir (Cesari 2015, 81-83). Daha önce yaptığımız bu terime yapısökümcü bir şekilde yaklaştığımızda İslamofobi teriminin bazı yüklü anlamları içerdiğini fark edebiliriz. Şöyle ki, terim karşıladığı anlam genişliğinin büyüklüğü bakımından daha dikkatli incelenmelidir. İslamofobinin yabancı düşmanlığından (*xenophobia*) terörizme kadar çok geniş bir yelpazede kullanıldığı için tartışma konusu olabilmektedir (Cesari 2015, 64). Tahir Abbas’ın vurguladığı gibi İslamofobi terimi, İslam’a yönelik

---

<sup>35</sup> Edward Said’in Doğu-Batı karşıtlığında incelediği Oryantalist tahakküm modeli tarihsel dönüşümlerle birlikte kendi hiyerarşik söylemini idame ettirmenin yollarını bulmaktadır. Doğu-Batı, Kuzey-Güney’e veya Birinci-İkinci-Üçüncü Dünya sıralamasına dönüşebilmektedir. Burada kritik olan nokta siyasal coğrafi ayırım şemaları modelinde incelenebilen Oryantalizmin neoliberal politikalarla küresel alana sirayet ederek her türlü hiyerarşik ilişkiyi ekonomi ve piyasa yardımıyla kolaylıkla dönüştürebilmesi ve iç içe geçen Oryantalizmler (*nesting orientalism*) üretebilme gücünün açığa çıkmasıdır.

saldırıları belirtmede yararlı bir terim olarak ortaya çıksa da kapsam ve büyüklüğü bakımından tehlikeler barındırır. Daha açık ifade etmek gerekirse, İslam'ı ve Müslümanları çok fazla sayıda uygulama, mezhep vb. farklılıklarına rağmen tekil ve homojen bir entite olarak gösterme problemini ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, İslamofobiye yönelik suçlamaların içinde yer alan cinsiyet ayrımcılığı, baskıcı uygulamalar ve toplumsal güç ilişkilerindeki dengesizlikler maskelenebilir (Abbas 2015, 117).

#### 3.4.c. “İslami- Kökten-din-cilik” (Fundamentalism)

Bu kelime İslamofobi bağlamında Oryantalist bir karakter taşımaktadır. Son yıllarda İslam ile ilişkilendirilmesi ve sıkça kullanılması hasebiyle incelemesinin yapılması büyük bir önem teşkil eder. Tanımını yapmak gerekirse köktendincilik, gündelik siyasi ilkeleri kutsal metinlere dayandırma durumudur (Losurdo 2012, 9). Daha açık ifade etmek gerekirse iman ve inanca yönelik temel metinlerin gündelik hayata adaptasyonunu ve eleştirel yorumlarından kaçınılmasını ifade eder (Esposito 2013, 114). Domenico Losurdo'ya göre *akla hemen* yakın-doğu ve İslam'ı getirirse de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de Protestan çevrelerde kullanılmış, ilk olarak 'Batı'da kendi kaderini tayin etme anlamında olumlu bir kelime olarak anlamlandırılmış ancak günümüzde 'Batı' dışında yaşayan insanlara olumsuz bir anlam yüklemek için kullanılır hale gelmiştir (Losurdo 2012, 9).<sup>36</sup> Günümüzde

---

<sup>36</sup> Aslında Losurdo'nun yorumlarını çok daha eski tarihsel temellere dayandırmak gerekir. Şöyle ki, köktendinciliğin kökenlerini Reform sürecinden önce kilise hizipleşmelerinde ön plana çıkan iki temel ekol olan Antakya Okulu ve İskenderiye Okulu arasındaki tartışmalarda aramak gerekir. Antakya Okulu köktendinci bir yaklaşımla kutsal metinler konusunda anlama sadık kalmaya çalışırken Ortodoks yaklaşımlara sahip olan İskenderiye Okulu, sembolik, alegorik ve mistik yorumlara dayanmıştır. Reform sürecinden sonra kutsal metinlerin (özellikle Yeni Ahit) rasyonel ve tarihsel bir biçimde tartışılmasıyla birlikte bu ayrım derinleşmiştir. Kısacası günümüze kadar olan teolojik tartışmalarda Kitab-ı Mukaddes'in sözlü veya yazılı olarak Tanrı sözü olarak görülmesini benimseyenler, köktendinci olarak kabul edilmektedir (Asi 2005, 172-174).



siyasi-dini hareketlerin teorik ve pratik aktivitelerini açıklamak ve tanımlamak için de kullanılmaktadır (Kurdiashova 2003, 8). Bununla birlikte bu siyasi-dini hareketlerin İslam üzerine yoğunlaşmasından dolayı “İslami köktendincilik” kavramı ‘Batı’ tarafından sıkça atıf yapılan bir terim olmuştur. Bu terim ayrıca Müslüman ‘aşırı’(extremist) grupların faaliyetlerini tanımlamak için ifade edilse bile yukarıda bahsettiklerimize paralel olarak bu faaliyetler kelimenin başında bulunan ‘İslami’ referansından dolayı İslam coğrafyasını olumsuzlamak, etiketlemek ve homojen hale etmek adına güçlü bir etkiye sahiptir.

“Radikal<sup>37</sup> İslam”, “Siyasal İslam”, “İslami terör” gibi kavramların da yapı-söküme uğratıldıklarında altlarında güçlü bir Oryantalist söylemin barındığı idrak edilebilir. Kelimelerin önüne veya arkasına getirilen ‘İslam’ sözcüğü, yukarıda bahsedildiği gibi vurgunun İslam dinine yönelik olduğunu belirtir. Örneğin, Juan Cole’un aktardığı gibi İslam sözcüğü, onunla bağlantılı olarak kullanılan kelimelerde dinin özüne ve karakteristiğine gönderme yapıldığı manasını ortaya çıkarır. Bir Müslüman hata yaparsa tanımlandırmanın başlığı onun bireyliğiyle değil dini ile yapılır. Ona göre bu tanımlandırmalar İngilizce konuşanların farkında olarak veya olmadan yaptıkları büyük bir hatadır (Cole 2015, 201). Sanjeev Kumar’a göre Müslüman olmayan topluluklarda İslam, monolitik algılanır, onun dallara ayrılan çeşitliliğinin varlığı görmezden gelinir. İslam’a doğasında şiddet taşıdığı varsayılarak bakılır, İslam ile şiddet, birbirleriyle kolayca yer değiştirilir (Kumar 2015, 581). Bununla birlikte, Aziz Al-Azmeh’in göstermeye çalıştığı gibi İslam’ın idame ettirilmesini sağlayan ne kadar durum varsa o kadar farklı sayıda İslam düşüncesinin çeşitliliğinden söz edilebilir (Azmeh 2013, 11). Bu bakımdan “radikal İslam”,

---

<sup>37</sup> Radikalleşme, ana-akım değerlere zıtlık teşkil eden ve onlara uyumluluğu kabul etmeyen ideoloji ve eylemler bütünüdür. Radikalleşmede şiddet unsurlarıyla meşru savunma arasındaki farkı ayırmak da oldukça zordur (Esposito 2013, 291).

“siyasal İslam” ve “İslami terör” gibi kutuplaştırıcı kelimelerin kullanılmasında titizlik göstermek gerekir.<sup>38</sup>

#### 3.4.d. “Cihadizm”

Cihat kelimesi Arapça’da c-h-d kökünden türeyen bir kelime olarak; çaba göstermek, mücadele etmek, gayret etmek ve savaşmak gibi çeşitli anlamları taşımakta ve kullanıldığı bağlama göre değişmektedir. Genel kabule göre büyük cihat olarak kabul edilen cihad-ı ekber, Müslümanların kendi nefisleriyle yaptıkları içkin bir mücadeleyi anlatır. Küçük cihat olarak tanımlanan Cihad-ı Asgar ise İslam’ı müdafaa etmek için yapılan savaş olarak kabul edilir.<sup>39</sup> Savaş bağlamında cihat etmek, İslam’da yegane meşru çatışma biçimidir. Usulüne göre devlet otoritesinin kontrolü altında gerçekleşir. Savaşmayanlara saldırılmaması, çeşitli anlaşmaların yapılmasından önce gerçekleşmemesi gibi, titizlikle uygulanması gereken kuralları<sup>40</sup> mevcuttur (Esposito 2013, 114). Yine Tahir Abbas’a göre günümüzde Müslümanların ‘Batı’ya karşı askeri savaşı bağlamına indirgenerek ve temelsiz şiddet kavramını kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Halbuki, cihat kelimesi Kuran’da birden fazla anlamda ele alınmaktadır (Abbas 2015, 117). Oryantalist bir karaktere bürünmesi ise başka dinlere ve bağlamlara göre değil, sadece ‘savaş’ ve yok ederek yayılma bağlamında kullanımıyla ilgilidir. İslam’ın terörizmle ve şiddetle ilişkilendirilmesine paralel olarak yukarıda bahsedilen İslam-şiddet ikiliğini de kapsayacak şekilde “radikal İslam” ve “İslami terör” kelimeleri bağlamında “cihat”

---

<sup>38</sup> Bunların yanında Oryantalist söylemde özellikle günümüz Amerikan dış politikasında kullanılan “İslamofaşizm”, “İslami aşırılık” gibi kavramların farklı şekillerde çoğaltılıp kullanılmasına dikkat etmek gerekir.

<sup>39</sup> *Cihad-ı asgar* ve *cihad-ı ekber* kelimelerinin detaylı açıklamasına ve İslam düşüncesinde içkin (nefsi) mücadeleye dair diğer kavramlar için bkz. (Efendi, Seyyid Mustafa Rasim 2008).

<sup>40</sup> İslam hukuku bağlamındaki cihadın kurallarına, tanımlarına, çeşitlerine ve detaylı gerekçelerine dair bkz. (Özel, Ahmed 1991).

kavramı, Müslüman dünyanın homojen olarak İslamofobi söylemi içinde inşa edilmesiyle şekillenmiştir. Bu söylem içinde İslam ve cihat eş anlamlı kelimeler haline getirilmiştir. Söz konusu söylem politikalarının dayanağı, bahsedildiği üzere İslam'ın dini, kültürel ve felsefi yönlerine yapılan saldırıların onun ontolojik olarak şiddetle bağlantılı olması gibi çok sığ bir yorumla inşa edilmesi olmuştur (Kumar 2015, 597-598).

Özetlemek gerekirse İslamofobi bağlamında kullanılan “radikal İslam”, “siyasal İslam-cılık”, “İslami terör”, “Cihadizm”, “İslami kökten-din-cilik” gibi ifadelerin gündelik dile girmesi, bunların oldukça net bir şekilde Oryantalist tahakkümü devam ettirdiğinin belirtisi olarak görülebilir.<sup>41</sup> Milika-Bakic-Hayden'in sürekli çoğalan (iç içe geçen) Oryantalizmler (*nesting orientalisms*) fikriyle bağlantılı olarak İslam'a yönelik gizli veya açık saldırı potansiyeli barındıran bu kelimelerin kullanılmaya başlanması, farklı farklı ifadelerin diğerlerine sirayet ederek çoğalmasını ve söylem tahakkümünde hızla yayılmasını sağlamaktadır. Oryantalist söylem pratiklerinin tipolojileri üretmesinin ve herkes tarafından sorgulanmadan kabul edilen ama gizli ve tehlikeli olumsuz yan anlamları barındıran terim ve tanımlamaların üretilmesinin engellenmesi adına eleştirel pedagojide bahsedilen eleştirel okur-yazarlık biçimlerinin de desteklenmesi, bununla birlikte metinlere ve söylemlere yapısökümcü bir biçimde yaklaşılmasıyla hem bireysel hem de toplumsal düzeyde Oryantalist söylem tahakkümünün kırılması sağlanabilir.

---

<sup>41</sup> İslam coğrafyasındaki radikal hareketleri detaylı olarak inceleyen Hilmi Demir'in de bu terimlerin yorumlanmasındaki fikirlerinde bahsetmek yerinde olacaktır. Örneğin Demir'e göre cihat kavramının savaşa indirgenerek kullanılması onun içinin boşalmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte radikallik, kökten-dinci-lik ve cihatçılık gibi kavramlar İslam üzerinden değil, örgütlerin kendi karakterlerine ve yapılanma biçimlerine göre ifade edilmelidir (Demir 2016, 1-8).

## BÖLÜM IV

### METODOLOJİ VE VERİ SEÇİMLERİ

Çalışmamızın pratik kısmında bazı anahtar kelimelerin analizine odaklanacağımızdan dolayı ‘niteliksel içerik analizi’ metodolojimizde kullanılan analiz türü olacaktır. Bu analiz türünde nitelik araştırmacıları, niceliksel yöntemlerin aksine yorumlayıcı ve eleştirel bir zemin sağlayarak olayların ve bağlamların dokusunu bulmaya çalışmaktadır. Bu yöntemde, toplumsal olayların akış yönünü izah etmek ve bu izah içinde özgün yorumları ortaya çıkarmak amaçlanır (Neuman 2006, 223) Araştırılan konuların bütüncül bir şekilde ele alınması amaçlandığı için disiplinlerarası etkileşim, niteliksel araştırmaların perspektifinde kolaylık sağlar (Karataş 2015, 66). Niteliksel içerik analizinde metinlerin anlamları, buldukları bağlam ve içeriği de dikkate alarak iletişimlerin sağlanması adına dil unsurunun karakteristiğine odaklanır ve dillerin incelenmesiyle birbirine benzer anlamları temsil eden kategorilerin üretilmesi ve geniş sınıflandırmaların yapılması amaçlanır (Hsieh, Shannon 2005, 1278). Bu analiz biçimindeki odak noktası, toplanan verilerin açıklanması ve analiz edilmesine yönelik kavramların ve ilişkilerin bulunmasıdır (Karataş 2015, 74). Philipp Mayring’e göre niteliksel içerik analizlerinde metodolojik olarak başlangıçta modellerin kurulmasına yönelik materyallerin belirlenmesi gerekir, daha sonra adım adım ilerlenerek ilgili materyallerin aşama aşama inşa edilmesi amaçlanır, kategorizasyon yapmak araştırmanın merkezindedir ve bu kategorizasyon belirlenen araştırma soruları kapsamında şekillenir. Son olarak kategorilerin oluşturulmasından sonra araştırmanın geçerliği kontrol edilerek incelenen verilerin tutarlılığına bakılır. Bu süreçlerde ya tümevarımcı bir yol ya da

tümdengelimci bir yol takip edilir. İlkinde, kategorilerin oluşturulması, araştırma sürecinin içerisinde belirlenir ve incelemelere yönelik olarak kategoriler gelişir. İkinci yolda ise kategoriler daha önce formüle edilmiş ve teorik yapısı oluşturulmuş bir zeminde belirlenmektedir.<sup>42</sup> Tümevarımcı yöntemde araştırmada oluşturulan kodlar inceleme esnasında oluşturulur, tümdengelimci yöntemde ise önceden teorik olarak test edilmiş bilgilerin ve amaçların üstüne bir yapı inşa edilir. Önceki modellemelere bakıldığı için genelden özele doğru ilerlenir (Elo, Kynga 2008, 107-115).

Toparlamak gerekirse niteliksel içerik analizinde araştırma soruları formüle edilerek, olayların inceleneceği modeller oluşturulur, bu modellerin oluşumundan sonra geçerli olacak kategoriler tanımlanır, daha sonra kategorilerin incelenmesi adına çeşitli kodlar<sup>43</sup> meydana getirilir, kodların oluşturduğu şemalar (*coding schemes*) kategorilerin organize edilmesindeki dönüştürücü araçlar rolündedirler. Bu dönüşme sürecinde kodlamalar, güvenilirlik ve geçerliğin araştırma sürecinin sonuna kadar kontrol edilmesindeki belirleyiciler olarak rol oynar (Hsieh, Shannon 2005, 1285).

Özet olarak çalışmamızda niteliksel içerik analizinin kullanılmasının nedenleri, yukarıda bahsedilenlere binaen toplumsal bağlamda inceleme yapılması, sayısal verilerin yerine dil unsurunun egemen olduğu metinlerin incelenmesi, disiplinlerarası ve teorik bir zemin üzerine inşa edilmesi ve daha önce *yeteri kadar ilgilenilmeyen alanları* araştırmasıdır. Bununla birlikte, çalışmamızda tümdengelimci niteliksel içerik analizini tercih etmemizin nedeni analizimizin genelden özele,

---

<sup>42</sup> <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/1089/2385>

<sup>43</sup> Kodlama, araştırma verileri arasındaki sözcüklerin, paragrafların ve cümlelerin oluşturduğu bölümler ve olaylara verilen anlam bütünlükleridir. Verilerin incelenmesini, kavramsallaştırılmasını ve ilişkilendirilmesini sağlarlar (Karataş 2015, 74).

Mayring'den alıntıladığımız gibi önceden belirlenmiş bir teorik zeminin ve modellemelerin kullanılmasıyla oluşturulmasıdır.

Mayring'in tümdengelimci kategorizasyon şeması bağlamında çalışmamız iki ana kategori kapsamında incelenecektir. Araştırma başlığı ise "Türkiye'de Uİ'nin lisans eğitiminde gizli müfredat ve Oryantalizm: Eleştirel pedagojik bir yaklaşım" şeklinde belirlenmiştir. Kategorizasyon, bu başlığa bağlanarak geridönüşlü bir biçimde incelenecektir. İlk kategorimiz lisans eğitimi veren üniversitelerin belirlenmesine yönelik, ikinci kategorimiz de genelden özele inerek belirlenen üniversitelerdeki ders müfredatların içeriğine yönelik olacaktır.

<u>4.1.a. Birinci Kategori</u>	<u>4.1.b. İkinci Kategori</u>
Türkiye'de lisans düzeyindeki Uluslararası İlişkiler Programlarının Belirlenmesi. Uluslararası İlişkiler veya Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümleri.	Birinci kategoride belirlenen üniversitelerdeki derslerin müfredatlar bazında isimleri üzerinden incelemesi. Zorunlu-Ortak ders kitaplarının metinsel bağlamda incelenmesi.
1.a- YÖK onaylı T.C. üniversiteleri 1.b- En az bir dönem mezun vermesi 1.c- En çok öğrencisi olan yedi üniversite 1.d- Üniversite sınavlarında en yüksek puanla öğrenci alan üniversite 1.e- En az öğrencisi olan üniversite 1.f- Açık Öğretim Fakültesi	2.a. Ders İsimleri 2.b.1. Derslerin zorunlu olması 2.b.2. En çok bulunan ortak dersler 2.b.3. Bulunan ortak derslerin zorunlu okuma kitapları 2.b.4. Kitapların 2.b.4.a. Konu başlıkları 2.b.4.b. İndekslerinde yer alan kelimeleri 2.b.4.c. Seçilmiş kelimelerin içerikleri

**Tablo 4.1.** Metodoloji: Ana Kategoriler

Üniversiteler	Dersler
1- Adnan Menderes Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 2- Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 3- Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler 4- Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 5- Eskişehir Anadolu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler, Açık Öğretim Fakültesi 6- Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler 7- İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 8- İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler 9- Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler 10- Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler	Ortak olarak en çok bulunan zorunlu dersler 1- Türk Dış Politikası 2- Uluslararası İlişkiler Teorileri 3- Uluslararası İlişkilere Giriş (Uluslararası Politika, Dünya Siyasetine Giriş) 4- Siyasi Tarih (Uluslararası Siyasi Tarih- Diplomatik Tarih 5- Uluslararası Örgütler 6- Araştırma Metodları  En çok bulunan seçmeli dersler / listedeki zorunlu derslerin haricinde bulunan ortak zorunlu/seçmeli dersler: 1- AB Bütünleşmesi 2- Osmanlı Diplomasi Tarihi 3- Çağdaş Siyasi Akımlar- Kuramlar 4- Siyaset Sosyolojisi 5- Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları 6- Bölge Çalışmaları (Ortadoğu, ABD, Asya Pasifik, Avrupa Birliği, Rusya)

**Tablo 4.2.** Ana Kategorilerde Belirlenen Üniversite ve Dersler

Müfredat Kaynakları
Müfredat incelemesinde seçilen zorunlu derslerdeki temel okuma metinleri  1- Türk Dış Politikası 1-2:  Bağcı, Hüseyin, Kemal Yakut, der. 2013. <i>Türk Dış Politikası 1</i> . Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:2693.  Erdoğan, Murat, Kemal Yakut, der. 2013. <i>Türk Dış Politikası 2</i> . Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 2984.  Hale, William, 2002. <i>Turkish Foreign Policy: 1774-2000</i> . London: Frank Cass.  Hale, William, 2003. <i>Türk Dış Politikası</i> . Çeviren Petek Demir. İstanbul: Mozaik Yayınları.  İşyar, Ömer Göksel. 2009. <i>Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası</i> . Bursa: Dora Yayınları.  Oran, Baskın, der. 2015. <i>Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1:1910-1980</i> . İstanbul: İletişim Yayınları.  Oran, Baskın, der. 2015. <i>Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2:1980-2001</i> . İstanbul: İletişim Yayınları.  Oran, Baskın, der.2013. <i>Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3: 2001-2012</i> . İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik J. 2003. *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris. Third Edition.

## 2- Siyasi Tarih 1-2:

Armaoğlu, Fahir. 2014. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Armaoğlu, Fahir. 2014. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ateş, Toktamış. 2007. *Siyasal Tarih*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Best, Anthony vd. der. 2012. *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, Çeviren Taciser Ulaş Belge. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Erhan, Çağrı, Esra Yakur, der. 2012. *Siyasi Tarih 1*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 2694.

Ortaylı, İlber, der. 2013. *Siyasi Tarih 2*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:3023.

Sander, Oral. 2003. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Yayınları.

Sander, Oral. 2003. *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınları.

Palmer, R.R. , Joel Colton ve Lloyd Kramer, der. 2008. *A History of the Modern World*, New York: McGraw-Hill International Edition, Tenth Edition.

Findley, Carter Vaughn, John Alexander Murray Rothney, der. 2011. *Twentieth-Century World*, Belmont: Wodsworth Cengage Learning, Seventh Edition.

## 3- Uluslararası İlişkilere Giriş:

Arı, Tayyar. 2008. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM.

Balcı, Ali, Şaban Kardaş, der. 2014. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.

Baylis, John, Steve Smith ve Patricia Owens, der. 2008. *The Globalization Of World Politics: An Introduction to International Relations*. Oxford University Press. Fourth Edition.

Keyman, Fuat, Betül Yüce Dural, der. 2013. *Uluslararası İlişkilere Giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:1956.

Mingst, Karen. 2003. *Essentials Of International Relations*. New York-London: W.W. Norton&Company.

Nye, Joseph S. , David A. Welch. 2014. *Understanding Global Conflict&Cooperation: Intro to Theory&History*. Pearson Education Limited.

Shimko, Keith L. , 2010. *International Relations: Perspectives&Controversies*. Wadsworth Cengage Learning.

## 4- Uİ Teorileri/Kuramları

Arı, Tayyar. 2004. *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı, Tayyar. 2008. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM.

Burchill, Scott. 2005. "Liberalism." *Theories of International Relations* içinde, derleyen Scott Burchill, Andrew Linklater, 62. New York: Palgrave Macmillan, Third Edition.



Burchill, Scott, Andrew Linklater, der. 2012. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Çeviren Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları.

Gözen, Ramazan, der. 2014. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arı, Tayyar, Elif Toprak, der. 2013. *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:2645.

Arı, Tayyar, Elif Toprak, der. 2013. *Uluslararası İlişkiler Kuramları 2*. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 2954.

Weber, Cynthia. 2010. *International Relations Theory: A Critical Introduction*. London and New York: Routledge.

**Tablo 4.3.** İncelenecek Müfredat Kaynakları



## BÖLÜM V

### TÜRKİYE’DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER MÜFREDATININ YAPISÖKÜMÜ

#### 5.1. Örgün Öğretim

Çalışmamızın uygulama kısmı, metodoloji bölümünde ele alınan kelimelerin, belirtilen zorunlu derslerdeki temel okuma referanslarının içinde aranarak analiz edilmesiyle devam edecektir. İlk olarak örgün eğitim veren üniversitelerdeki müfredatlarda karşımıza çıkan çalışmaların incelemesi yapılacak, ikinci olarak açıköğretim fakültelerindeki müfredatlarda bulunan çalışmaların analizi yapıp bu bölüme son verilecektir. Bu bölüm hazırlanırken üniversitelerin kontenjanlarına, verilen derslere göre değil aradığımız kelime gruplarına göre bir seyir izlenecektir. “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” kelime grubu neoliberalizm bağlamında, İslam referanslı kelimeler ise İslam dini bağlamında incelenecektir. Ayrıca bu bölümde Oryantalizmin metinsel sirayetleri, gizli müfredatı ortaya çıkarmak adına merkeze alınacaktır. Çalışmamıza ilk gruptaki kelimeleri inceleyerek başlayabiliriz.

#### 5.1.a. Neoliberalizm Bağlamında Yapisöküm

Metodoloji bölümünde belirtildiği üzere “Üçüncü Dünya” terimi akademik literatürde rahatlıkla ve yaygınca kullanılmaktadır. Bizim yapacağımız şey ise bu terimin Oryantalist söylem pratiğini taşıdığını düşündüğümüz metinlerin içindeki konumunu ve kullanımını araştırmak olacaktır.

Başlamak adına editörünün Baskın Oran olduğu üç ciltlik *Türk Dış Politikası* çalışmasını inceleyebiliriz. 1919-1980 yıllarını kapsayan çalışmanın Ayrıntılı İçindekiler kısmına baktığımızda Uluslararası Ortam ve Dinamikler bölümünün alt başlığı olarak “Üçüncü Dünya’nın Yükselişi/ Dünyada Ekonomik ve Toplumsal Gelişmeler“ göze çarpmaktadır (Oran 2015, 896). İndeks kısmında ise kelime 14, 42, 63,79, 251, 482, 510, 515, 518, 634, 635, 659, 660, 674, 677, 689, 742, 785 ve 788.sayfalara referansla kullanılmıştır (Oran 2015, 878). Görüldüğü üzere “Üçüncü Dünya” kavramı yaygın ve olağan bir terim olarak çalışmanın birçok yerinde kullanılmıştır. Metodoloji bölümünde belirttiğimiz gibi “Üçüncü Dünya” nitelendirmesi genellikle ekonomik bağlamda hem kimliksel bağlamda hem de siyasi niteliğin üstü örtülerek kullanılmaktadır. Bunu da göstermek adına ilk olarak “az-gelişmiş” ve “gelişmekte-olan” kelimelerinin çalışmanın içeriğinde ne kadar sıklıkla kullandığının belirtilmesi gerekir. Ayrıntılı İçindekiler bölümüne baktığımızda “az-gelişmiş” kelimesi, “Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği” başlıklı kısımda herhangi bir tanımlamaya başvurulmadan kullanılmıştır (Oran 2015, 855). Dizin kısmında “az-gelişmiş” kelimesi kullanılmamıştır. “Gelişmekte-olan” terimine baktığımızda çalışmanın Ayrıntılı İçindekiler bölümünde bu terimin kullanıldığı bir başlık bulunmamaktadır. Dizin kısmında da bu terime rastlanılmamıştır.<sup>44</sup> Bununla birlikte bu terimler çalışmanın içinde oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci cildinden devam edersek, Ayrıntılı İçindekiler bölümünde “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimlerine rastlanılmamış, dizin kısmında ilk cilde benzer olarak “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimleri

---

<sup>44</sup> Buradan da anlaşılacağı gibi kelimelerin herhangi bir tanıma ihtiyaç duyulmadan, rahatça kullanımı, o kelimenin aslında bilinenin ötesinde bir anlam taşımadığına yönelik bir kanaatin dışavurumu olarak algılanabilir.

bulunamamış, “Üçüncü Dünya” terimi ise dizinde 36, 104, 188, 192 ve 410. sayfalara referans verilerek belirtilmiştir (Oran 2015, 622).

Çalışmanın üçüncü cildine baktığımızda, “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmiş” ve “gelişmekte-olan” terimlerine İçindekiler kısmında rastlanmamıştır. Dizin bölümünde de bu terimlerin sayfa referansları bulunamamıştır (Oran 2013). Bununla birlikte dizinde geçmemesine rağmen bu cildin içinde “Üçüncü Dünya” terimi 148 ve 194. sayfalarda geçmektedir. Bu da terimin kullanımına gösterilen dikkatin ve önemin giderek azaldığının bir göstergesi olarak okunabilir. Ayrıca bahsedilen terimlerin eleştirel bir tanımlamasına Türk Dış Politikası kitabının üç cildinde de rastlanmamıştır. Çalışmanın içeriğinden de örnek vermek gerekirse birinci ciltte “Sovyetlerin ve Üçüncü Dünya’nın Yükselişi” başlıklı yazıda azgelişmiş ülke terimi “Üçüncü Dünya”nın bağlamı içerisinde ekonomik bir özellik atfedilerek 1970’li yıllardaki petrol şoklarına bağlı olarak tanımlanmıştır (Oran 2015, 659). 2. ciltteki bir başka analizde ise “Üçüncü Dünya” terimi belli bir hiyerarşi ifade edecek biçimde, ABD’nin üstünlüğü bağlamında SSCB ile karşılaştırılarak kullanılmıştır (Fırat 2015, 104). Doğu-Batı ayrımının farklı bir versiyonuna örnek olarak terim, Batı’nın karşısına konularak “Üçüncü Dünya’nın Batı yanlısı diktatörlükleri” cümlesiyle anlatılmıştır (Alpkaya 2015, 188).

Siyasi ve sübjektif sınıflandırmayı belirtmek adına son olarak üçüncü ciltten bir örnek göstermek mümkün olacaktır. 11 Eylül’den sonraki Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) politikalarının anlatıldığı kısımda Recep Tayyip Erdoğan’ın, NATO’nun Libya’daki etkinliğini eleştirmesi üzerine yazar, Erdoğan’ın bir “Üçüncü Dünya” liderini andırmakta olduğunu beyan etmiştir (Oran 2013, 148 ). Buradaki referans “Üçüncü Dünyacılık” adı verilen, emperyalizme karşı bir mücadeleyi çağırırsa da son derece sübjektif bir bağlamda, muhtemelen bir pejoratif vurguyla

kullanılmıştır. Bununla birlikte kavramın ekonomik bağlamdaki referanslarını siyasi referanslara göre daha yoğun bir kullanımının olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Uİ literatüründe müfredatlarda bulunan başka bir çalışmadan referans vermek gerekirse Uluslararası İlişkiler Teorileri dersinde okutulan, Ramazan Gözen'in derlediği *Uluslararası İlişkiler Teorileri* kitabını "Üçüncü Dünya", "az-gelişmiş" ve "gelişmekte-olan" terimleri bağlamında inceleyebiliriz (Gözen 2014). Çalışmaya baktığımızda İçindekiler kısmında bu terimlere ilişkin konu başlıklarına rastlanmamıştır. Dizin kısmında ise "Üçüncü Dünya" 28, 29, 117, 318, 409, 411, 418, 420, 422, 432, 508, 512, 524, 526 ve 553. sayfalara, "az-gelişmişlik" 273, 274 ve 554. sayfalara referansla kullanılmış, "gelişmekte-olan" terimi dizinde geçmemiştir (Gözen 2014, 636-648). Çalışmanın içeriğine baktığımızda "Üçüncü Dünya"nın, Oryantalizm paralelinde "Batı-Doğu" ikiliği bağlamında kullanıldığını görebilmekteyiz. "Post-yapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler" başlıklı analizde yazar, "Üçüncü Dünya"yı sömürgecilik (*colonialism*), yükselen burjuvazi ve coğrafi keşiflerden olumsuz etkilenen bir coğrafya olarak tanıtmıştır (İpek, Oyman 2014, 409). Her ne kadar olumsuz etkilenen bir coğrafya olarak tanımlasa da yazar bu kavrama ilişkin eleştirel bir yorum yapmamış ve bu terimin homojen bir blok olarak göstermenin önüne geçmemiştir. Buna benzer bir şekilde "Yeşil Teori" başlıklı çalışmanın yazarı "Üçüncü Dünya"yı Avrupa sömürü düzeninin karşısında yer alan bir ülkeler bütünü olarak belirtmiştir (Erçandırılı 2014, 508). Bu da yukarıda bahsettiğimize benzer bir şekilde "Üçüncü Dünya"ya karşı destekleyici bir tutum gösteriyor gibi gözükse de onu homojen bir blok olarak tahayyül etme tehlikesini barındırmaktadır.

Aynı çalışmada, "az-gelişmişlik" terimini incelersek Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar isimli bölümde yazarlar, terimi Kuzey-Güney ayrımı

bağlamında “azgelişmiş ülkelerin fakir halkları” şeklinde kullanmıştır (Ongur, Yavcan 2014, 273). Fakirlikle desteklenen “az-gelişmişlik” terimini Oryantalizmin söylem pratiği çerçevesinde düşündüğümüzde, terim ekonomik ayrımı derinleştiren bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, “az-gelişmiş” tanımlaması yapılan ülkelere fakirlik sıfatının eklenmesiyle bu ülkelerin ontolojik olarak “geri kaldığı”, hiyerarşik bakımdan “aşağıda” bulunduğu ve bu konuma yerleşmesi sağlananların, “gelişmiş-olan” ülkelerin karşısında ikili karşıtlık oluşturmak adına rahatlıkla yerleştirilebilmesi durumuyla karşı karşıya kalmaktayız.

“Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimlerinin analizine diğer kaynaklardan örnek vermek adına Uluslararası İlişkilere Giriş (Uluslararası Politika 1-2) derslerinde okutulan, Tayyar Arı tarafından yazılan *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* isimli kitabını inceleyebiliriz (Arı 2008). İçindekiler bölümüne baktığımızda bu kitap bir giriş kitabı olmasına ve kavramların açıklamalarını içermesine rağmen “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimlerinin izahlarına rastlanmamıştır. Ayrıca bu terimlerle ilgili bir konu başlığı da bulunmamaktadır. Dizin bölümünde ise “Üçüncü Dünya” terimi 169, 177, 178, 180, 219, 459, 460, 463, 485, 493, 540, 544 ve 586. sayfalara referansla kullanılmış, “az-gelişmiş”, “gelişmekte-olan” terimlerine referans verilmemiştir (Arı 2008, 651-660). Referans verilen “Üçüncü Dünya” teriminin çalışmanın içeriğinde nasıl kullanıldığına bakabiliriz. Çalışmanın yazarı uluslararası sistemleri anlattığı bölümde Sovyetler Birliği’nin yayılmasında “Üçüncü Dünya” ülkelerinin emperyalist devletlere karşı mücadelesinin etkili olduğunu savunmuştur (Arı 2008, 169). Binaenaleyh, yukarıda bahsettiklerimizle bağlantılı olarak burada da “Üçüncü Dünya”yı homojen bir blok olarak gösterme ve ülkelerin heterojenliklerini gizleme tehlikesi kendisini göstermektedir. Bu bakımdan yazarın terimi kullanımı

çok geniş bir alanı doldurmaya yönelik olarak kullanılmıştır. Benzer bir şekilde yazar, aynı bölümün içinde Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'daki etnik çatışmaların yanında çok sayıda “Üçüncü Dünya” ülkesinin çeşitli silahlara sahip olduğunu ve bu silahların yayılmasında etkili olduğunu bildirmiştir (Arı 2008, 176). Bu da benzer bir şekilde terimin tehlikeli bir kapsayıcılıkta kullanıldığı ve adeta “Üçüncü Dünya” adına sahip uluslararası bir bloğun somut varlığının kabul edildiğini düşündürmektedir.<sup>45</sup>

Uİ disiplininde araştırdığımız üniversitelerin müfredatlarının tamamında zorunlu ders olan Siyasi Tarih derslerinde okutulan referans kitaplarını incelememiz gerekirse Fahir Armaoğlu'nun on dokuzuncu ve yirminci yüzyılı ayrı ayrı incelediği iki ciltlik çalışmasına göz atmak yerinde olacaktır. 1789-1914 yılları arasını kapsayan *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi* isimli çalışmaya baktığımızda “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik”, “gelişmekte-olan” gibi terimlere rastlayamamaktayız (Armaoğlu 2014). Bunun nedeni bu kavramların on dokuzuncu yüzyıl siyasetinde henüz üretilmemiş olmasıdır. Armaoğlu'nun 1914-1995 yılları arasını kapsayan *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* çalışmasına baktığımızda ise İçindekiler kısmındaki konu başlıklarında bu terimler bulunamamıştır (Armaoğlu 2014). Dizin kısmını incelediğimizde “az-gelişmiş” ve “gelişmekte-olan” terimlerine rastlanılmamış, “Üçüncü Dünya” terimi 377, 378, 451, 490, 495, 514, 523, 552, 562 ve 563 sayfaları referans verilerek kullanılmıştır (Armaoğlu 2014, 873-895).

Çalışmanın içeriğine baktığımızda yukarıda bahsettiğimiz geniş kullanımı hatırladığımızda yazar “Üçüncü Dünya” teriminin kapsadığı alan tanımlamasını kanıtlayarak, Üçüncü Dünya ülkelerinin Asya-Afrika ve Latin Amerika grubunu

---

<sup>45</sup> “Az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimlerine rastlayamadığımız için bu çalışmada terimlerini analizi atlamak durumunda kaldık.

karşılığını belirtmektedir (Armaoğlu 2014, 378). Bu noktaya dek tartışılanları destekleyecek şekilde yazar, çalışmanın “Bloklarda Yapı Değişikliği” başlıklı bölümünde Çin’e sempati duyan “Üçüncü Dünya” ülkeleri nitelendirmesini yapmıştır (Armaoğlu 2014, 523). Benzer bir biçimde bu nitelendirme de anlam genişliği sağlayarak büyük bir kavramsal boşluğun doldurulmasını sağlamakta ve problemli bir kullanım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası İlişkiler Teorileri dersinde müfredatlarda rastladığımız kitaplardan devam edersek, Tayyar Arı’nın *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* başlıklı kitabını inceleyebiliriz (Arı 2004). Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimlerine rastlamamaktayız. Dizin bölümünü incelersek, “Üçüncü Dünya”, 46, 47, 118, 233, 274, 275, 276, 277, 309, 318, 319, 320, 325, 327, 330, 334, 336, 338, 347, 411, 430, 440, 441, 474, “az-gelişmişlik”, 275, 304, 305, 318, “azgelişmiş ülkeler”, 304, 308, 311, 317, 331 ve 337. sayfalara referansla kullanılmıştır (Arı 2004, 593-607). Çalışmanın içeriğine baktığımızda terimlerin aynı veya birbirine yakın yerlerde geçmesi, izah etmeye çalıştığımız durumu destekler niteliktedir.

Örneğin, küreselleşme konusu ile ilgili bir bölümde yazar, “Üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmışlığı” cümlesini kullanmıştır (Arı 2004, 275). Bu da terimlerin bahsedilen ülkeler üzerinde yalnızca ekonomik ‘yetersizliklere’ dayalı olumsuz bir hiyerarşik konuma indirgenmesi ve “gelişmiş-olanın” karşısına konmasını, ülkelerin durumlarının bu gibi olumsuz ekonomik nitelendirmelere göre yapılmasını ve Oryantalist söylem pratiği bağlamında birbirine geçirgen olmayan blokların oluştuğu fikrinin kabulünü göstermektedir. Bununla birlikte, terimlerin bu tarz kullanımları yukarıda bahsedilen heterojenliklerin gizli veya açık bir şekilde örtülmesine ve



anlam genişliğinin sağlanmasıyla bu terimlerin gündelik kullanım diline kolaylıkla yerleşmesine yol açabilmektedir.

Uluslararası İlişkilere Giriş derslerinde okutulan bir başka kitabı inceleyerek, Şaban Kardeş ve Ali Balcı'nın editörü olduğu *Uluslararası İlişkilere Giriş* çalışmasından örnekler verebiliriz (Balcı, Kardeş, 2014). Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda sadece "Azgelişmişlik ve Kalkınma" başlığıyla bir analiz göze çarpmaktadır. Dizin bölümünde ise "Üçüncü Dünya" 141, 142, 172, 175, 180-182, 184, 185, 223, 227, 241, 269, 308, 325, 371, 384, 386-388, 390, "gelişmekte olan ülkeler" 53, 223, 340, 379, 386, 389, 396, "azgelişmişlik" 78, 79, 141, 142, 145, 384-391 ve "azgelişmiş ülkeler" 256, 341 ve 389. sayfalar referans verilerek kullanılmıştır (Balcı, Kardeş 2014, 497-512).

Çalışmanın içeriğinde bu kavramların genellikle birbiriyle bağlantılı olarak kullanılmasına örnek vermek gerekirse Marksist teorinin anlatıldığı bölümde yazar "Üçüncü Dünya'yı", "azgelişmiş bir coğrafya" olarak tanımlamıştır (Küçük 2014, 143) Bir başka kısımda yazar, bağımlılık teorilerini anlattığı bölümde "az-gelişmiş ülkeleri" parantez içinde çevre olarak tanımlamış ve "gelişmesini tamamlamış olan" merkez ülkelerle karşılaştırmıştır (Özlük 2014, 389). Yukarıda bahsedilenler bağlamında bu tarz kullanımlar Oryantalist bir söylem tahakkümünün altında neoliberalizmin de yardımıyla sınıflandırmaların ekonomik hiyerarşiye göre yapılmasını kolaylaştırmakta ve hiyerarşinin üst basamaklarındakilerin dili ile konuşarak, olanların yerlerinin daha da sağlamlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası İlişkiler Teorileri dersinde okutulan başka bir kitabın incelemesinden devam edersek, Cynthia Weber'in *International Relations Theory* isimli kitabına göz atabiliriz (Weber 2010). Kitabın İçindekiler bölümüne

odaklandığımızda “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” veya “gelişmekte-olan” kelimeleri karşımıza çıkmamaktadır. Dizin bölümünü incelediğimizde de bu kelimelerin referans verildiği sayfalar bulunmamaktadır. Bununla birlikte, çalışmanın içeriğine baktığımızda bu kelimelerle karşılaşmaktayız. Şöyle ki, modernizasyon ve gelişme teorisinin anlatıldığı kısımda yazar, yaptığı gelişme çizelgesinde “Üçüncü Dünya” devletlerini ilk başa koymuş, lineer bir şekilde ilerleyen çizelgede “gelişmekte-olan” ülkeler orta kısımda bulunmuş ve sıralamanın sonunda “Birinci Dünya” ülkeleri yer almıştır. Bu figüre göre “Üçüncü Dünya” parantez içinde “geleneksel”, “gelişmekte-olanlar” (*developing states*) parantez içinde modernize olan (*modernizing*) ve “Birinci Dünya” parantez içinde “modern” olarak tasvir edilmiştir (Weber 2010, 163). Yukarıda yaptığımız eleştirileri haklı çıkaracak biçimde bu figürle yazar hiyerarşik bir tablo çizerek “Üçüncü Dünya”nın alt bir kategori içinde konumlanmasına yardım etmiş, Oryantalist pratiklerin oluşturduğu ikili karşıtlıklar bağlamında modern olan “Birinci Dünya”nın karşısına geleneksel olan “Üçüncü Dünya”yı yerleştirmiştir. Buna ek olarak pozitivist metodolojinin ve modernizasyon mitinin de söz konusu konumlandırmada etkili olduğunu söyleyebiliriz. Pozitivizmin etkisi sürekli bir hiyerarşi oluşturma ve lineer düzlemde olayları inceleme bağlamında okunabilir. Modernizasyon miti konusunda da yazarın “Üçüncü Dünya”yı geleneksel olarak nitelemesi, modern olanı aklayıp yüksek konuma yerleştirmesine ve gelenek fikrinin ‘kötü ve durağan’ olduğu yorumunun yapılmasına kapı açabilmektedir.<sup>46</sup> Bu bakımdan “Üçüncü Dünya”yı geleneksel olarak ele almak, gelenek olgusuna da bir saldırıya kapı açacaktır. “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmiş”, “gelişmekte-olan” veya geleneksel olarak; modern olanın, “gelişmiş-olanın” ve “Birinci Dünya”nın ötekisi olarak algılanacaktır.

---

<sup>46</sup> Bu cümlelerin Oryantalizmin teori bölümünde Ernest Renan’dan aldığımız yorumlar bağlamında hatırlanmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

### 5.1.b. İslam Bağlamında Yapısöküm

Çalışmamıza İslam bağlamına oturtulan Oryantalist kelimelerin analiziyle devam edersek, *20. Yüzyılda Dünya Politikaları* derslerinde zorunlu okuma olarak kullanılan, R.R. Palmer, Joel Colton ve Lloyd Kramer'in editörü olduğu *A History of the Modern World* kitabını inceleyebiliriz (Colton, Kramer, Palmer 2008). Çalışmada İslam'la ilgili Oryantalist söylemi idame ettiren kelimeleri aradığımızda İçindekiler bölümünde İslam'la ilgili bir başlık bulunamamıştır. Dizin bölümüne baktığımızda “İslami köktendincilik” 1094. sayfaya, “İslami terörizm” 1105-1106. sayfalara referans verilerek kullanılmıştır (Colton, Kramer, Palmer 2008, 1221-1259).

Sırasıyla çalışmanın içeriğine baktığımızda “Köktendinciliğin Yayılması” başlıklı bölümde “köktendincilik” ‘militan olan dini yenilik gruplarının yayılması’ olarak betimlenmiştir. Buradaki önemli nokta ise bölümün yazarının bu yayılmanın özellikle İslami dünyada olduğunu vurgulayarak onu İslam'la özdeşleştirmeye çalışmasında yatmaktadır (Colton, Kramer, Palmer 2008, 1094). Kelimelerin analiz bölümünde bahsettiğimiz gibi bu ifadelerde Oryantalist bir biçimde ontolojiye yapılan bir gönderme bulunmaktadır. Benzer bir şekilde “İslami terörizm” kelimesine çalışmanın içeriğinde baktığımızda “International Conflict in the Twenty-First Century” bölümünde 11 Eylül sonrası dönemin anlatıldığı paragrafta yazarlar, El-Kaide'ye referansla saldırıları yapanlar hakkında “radikal İslami terörist” nitelendirmesini yapmıştır (Colton, Kramer, Palmer 2008, 1105).<sup>47</sup> Bu nitelendirme oldukça sübjektif bir biçimde Müslümanların kimliklerine doğrudan negatif bir göndermeyi barındırmakta, Oryantalist bir söylem pratiğiyle hem radikalliği hem de

---

<sup>47</sup> Aynı paragrafta “İslami aşırıılık” nitelendirmesi de geçmektedir. “radikal İslam” kelimesi dizinde kullanılmadığı için bu çalışmanın başında belirtilmemiştir.

terörizmi İslam'la bağdaştırarak, Müslümanların yaşamlarına olumsuz bir biçimde etki edebilecek *kimlik inşasını* sağlamaktadır.

Siyasi Tarih (Diplomasi Tarihi) derslerinde okutulan kitaplarla İslam referanslı kelimeleri incelemeye devam edersek, Carter Vaughn Findley ve John Alexander Murray Rothney'nin hazırladığı *Twentieth-Century World* isimli eseri inceleyebiliriz (Findley, Rothney 2011). Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda aradığımız kelimelerle karşılaşmamakta, sadece “The Islamic World” isimli başlığa rastlamaktayız (Findley, Rothney 2011, 445). Dizin bölümünde İslam referanslı Oryantalist kelimeleri aradığımızda “İslami terörizm” kelimesi 450-453, “İslami Cihad” 385, 447, 449 ve 452, “ İslami Radikalizm” de 366. Sayfaya referans verilerek kullanılmıştır (Findley, Rothney 2011, 499-530). Çalışmanın içeriğinde bu kelimeleri analiz ettiğimizde yukarıdaki kullanıma benzer bir şekilde 11 Eylül'ün anlatıldığı kısımda El- Kaide'ye bağlı “İslami teröristler”in (*Islamic terrorists*) Dünya Ticaret Merkezi'ne saldırdığı belirtilmiştir (Findley, Rothney 2011, 430). “Savaş ve Terörizm” (*War and Terrorism*) başlıklı kısımda ise “İslami terörizm” devletsiz bir terör hareketi olarak tanılanmıştır (Findley, Rothney 2011, 450). İslam dünyasındaki gelişmelerin anlatıldığı bir bölümde de “İslami radikaller”, “İslami aktivistler”le eş anlamlı olarak, *birbirinin yerine* kullanılmıştır (Findley, Rothney 2011, 366).

Cihat kelimesinin kullanımını yapı sökümü uğrattığımızda, çalışmanın yazarları “İslami Cihadizm” terimini dizininde belirttiğimiz gibi kullanmıştır. Buradaki kritik olan nokta, cihat kelimesinin zaten İslami bir terim olmasıdır. Başına İslami ekinin gelmesi terörizm, radikalizm, aşırıcılık gibi bağlamların içinde kullanılmaya alışılarak cihadı savaşma ve şiddetin çerçevesi içine hem de İslami bir kapsama hapsetmeye çalışılmasını sağlamaktır. Bunun bir kanıtı 11 Eylül'ün

anlatıldığı kısımda bahsettiğimiz “İslami teröristler” kullanımını bağlamında yazarların “İslami cihat hareketlerinin” terör eylemlerine ve El-Kaide bağlantılarına gönderme yapılarak açıklanmasıdır (Findley, Rothney 2011, 452). Bir başka yerde de El-Kaide bir grup “Cihadist” hareketi olarak tanımlanmıştır (Findley, Rothney 2011, 453). Böylece radikalizm, terörizm ve cihat kavramları birbirini karşılayarak İslam’ın ontolojisine yönelik bir saldırı olarak kullanılmıştır.

Uluslararası İlişkilere Giriş derslerinde okutulan bir kitaptan devam edersek Joseph Nye ve David Welch’in *Understanding Global Conflict&Cooperation: Intro to Theory&History* adlı çalışmasını inceleyebiliriz (Nye, Welch 2014). İçindekiler bölümüne baktığımızda İslam ile ilgili bir başlığa rastlanmamıştır. Dizin bölümüne göz attığımızda incelediğimiz kelimeler bulunamamış, sadece İslam kelimesi 17, 92, 240, 251, 269 ve 335. Sayfalara referansla kullanılmıştır (Nye, Welch 2014, 363-371). Bununla birlikte çalışmanın içeriğini incelediğimizde aradığımız Oryantalizm yüklü kelimelere sıklıkla rastlanmaktadır. “Radikal İslam”, “İslami Cihat”, “İslami köktendincilik” ve “İslami terörizm” metinde geçen kelimeler olarak göze çarpmaktadır. Çalışmanın içeriğine göz attığımızda, Pakistan ile Hindistan’ın karşılaştırıldığı bir bölümde Hindistan’ın demokrasiye daha yakın olduğu, Pakistan’ın ise “Radikal İslam”a sempati duyduğu belirtilmiştir (Nye, Welch 2014, 251). İran ile ilgili bir bölümde onun liberalizmle “İslami köktendincilik” arasında kalarak mücadele ettiği sunulmuştur (Nye, Welch 2014, 272). Yukarıda bahsedilenlere benzer bir şekilde 11 Eylül olaylarının anlatıldığı bölümde ABD’nin “İslami terörizm”i engellemeye çalıştığı savunulmuştur (Nye, Welch 2014, 323). Son olarak Ortadoğu’daki karışıklıkla ilgili kronolojik bir çalışmanın yapıldığı bölümde İsrail’in Hamas’a karşı “İslami cihat” saldırılarına misilleme yaptığı cümlesi kullanılmıştır (Nye, Welch 2014, 247). Bu örneklerin gösterdiği gibi Oryantalizmin

kurduğu ikili karşıtlıklar bağlamında “normal” olanla radikal olan, liberal olanla köktenci olan, devletlerin önleyici savaş politikalarıyla da “cihat” saldırıları birbirlerinin zıtları olarak konumlandırılmıştır. Son örnekte açıkça görüldüğü gibi İsrail’in savaş politikalarının söylemsel olarak aklanması ve onun karşısında “cihat” unsurunun bir terör faaliyeti olarak nitelendirilmesi yorumu yapılabilmektedir.

Joseph Nye ve David Welch’in çalışmasındaki Oryantalist temaların varlığının benzer biçimlerini göstermek ve desteklemek adına Uluslararası İlişkilere Giriş dersinde müfredatlarda bulunan, Karen Mingst’in *Essentials of International Relations* isimli çalışmasını gözden geçirebiliriz (Mingst 2003). Çalışmanın İçindekiler bölümünü incelediğimizde İslam dini ile ilgili bir konu başlığı bulunamamıştır. Dizin bölümüne baktığımızda anahtar kelimelerimizden “İslami köktendincilik” 127, 178-79, 257 ve 258. sayfalara referans verilerek kullanılmıştır (Mingst 2003, 291-314). Çalışmanın içeriğini analiz ettiğimizde, Samuel Huntington’ın tezinin konu edildiği bölümde ona referansla medeniyetlerin çatışmasının liberal Batı demokrasileriyle “İslami köktendincilik” arasında yaşanacağını öngörüldüğünü belirtmiştir (Mingst 2003, 127). Bu cümle Oryantalizm açısından eleştirdiğimiz birçok noktayı haklı çıkarmaktadır. İlk olarak Oryantalizmin bloklara ayırma, homojenleştirip ötekileştirme faaliyetlerini somutlaştırarak bir din olarak İslam’ı bir başka dinin değil, boş ve belirsiz (sübjektif) bir gösteren olarak ‘Batı’nın” karşısında konuşlandırmıştır. İkinci olarak insanların tercih edebileceği iki seçeneğin olduğunu ve bu tercihin ya liberalizmden ya da “köktendincilik”den yana yapılması gerektiği empoze edilmektedir. Bir önceki örnekte Nye ve Welch’in İran’ın liberalizm ile “İslami köktendincilik” arasında bocaladığını düşünmeleri de bahsedilenleri desteklemekte ve somutlaştırmaktadır.

Uluslararası İlişkiler Teorileri derslerinde karşımıza çıkan İslam referanslı Oryantalist kelimelerin analizine devam edersek, Scott Burchill ve Andrew Linklater'in editörü olduğu *Theories of International Relations* kitabını gözden geçirebiliriz (Burchill, Linklater 2005). Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda aradığımız kelimelerin varlığına rastlamamaktayız. Dizin bölümünü incelediğimizde de anahtar kelimelerimizin bulunmadığını sadece İslam kelimesinin 53, 62, 98, 99, 100, 164-5, 197, 210, 211, 227-8 sayfalarına referansla kullanıldığını görmekteyiz (Burchill, Linklater 2005, 289-310).

Çalışmanın içeriğine baktığımızda ise “İslami terörizm” ve “İslami köktendincilik” kelimelerinin kullanıldığı fark etmekteyiz. Şöyle ki, liberalizmin açıklandığı teori kısmında “İslami terörizm” ‘Batı karşıtı’ (*anti-Western Islamist terror*) nitelendirmesinin yanında kullanılmıştır (Burchill 2005, 62). Bir başka yerde de yazar, “İslami terörizm”in anti-seküler olduğunu ve liberal modernitenin rakibi olarak programlandığını belirtmiştir (Burchill 2005, 79).<sup>48</sup> Feminizmin analiz edildiği bölümde bir başka yazar, ‘Batılı olmayanlar’ konusunda ‘Batı’nın “İslami köktendinciliği” ve diğer *tehditleri* ortadan kaldırdığına yönelik bir yorum yapmıştır (True 2005, 227). Burada da yukarıda bahsedilenlerle paralel olarak oluşturulan ikili karşıtlıkların bağlamına İslam referanslı Oryantalist kelimelerin oturtulduğunu rahatlıkla görebiliriz.<sup>49</sup>

Türk Siyasetine Giriş (Türk Dış Politikası) derslerinde öğrencilere verilen okuma metinlerinden devam edersek Erik J. Zürcher'in *Turkey: A Modern History* adlı çalışmasına göz atabiliriz (Zürcher 2003). Çalışmanın İçindekiler bölümünü

---

<sup>48</sup> Joseph Nye ve David Welch'in analizini yaptığımız bir önceki çalışmanın ikili karşıtlık eleştirisinde, liberal olanla köktenci olanın karşı karşıya konulduğunu hatırlatmak isteriz.

<sup>49</sup> Kitabın Türkçeye çevrilen versiyonuna baktığımızda “İslami terörizm” ve “İslami köktendincilik” kelimeleri olduğu gibi aktarılmış, çevirmen tarafından herhangi bir yorum veya eleştiri yapılmamış, kelimeler çift tırnaklı olarak da kullanılmamıştır (Burchill, Scott, Andrew Linklater 2012).

incelediğimizde İslam’la ilgili bir konu başlığına rastlanmamıştır. Dizin kısmını incelediğimizde sadece Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na (Hak-İş) referansla “İslamcı Konfederasyon” kelimesi 314. sayfaya referansla kullanılmıştır (Zürcher 2003, 407-418).

Bununla birlikte, çalışmanın içeriğine baktığımızda İslam ile ilgili aradığımız Oryantalist kelimelerle karşılaşmaktayız. Örneğin, 1970’lerin sonundaki Türkiye politikalarının anlatıldığı kısımda Kürt ayrılıkçılığına “İslami köktendincilik” tehdidinin eklendiği yazar tarafından belirtilmiştir (Zürcher 2003, 268). Ali Suavi’nin anlatıldığı bir başka bölümde yazar onu “radikal köktendinci Müslüman” olarak nitelendirmiştir (Zürcher 2003, 69). Yazarın kullandığı “İslami köktendincilik” kelimesi metin bağlamında silahlı bir saldırı tehdidi olarak kullanıldığı için şiddeti ve militanlığı çağrıştırarak olumsuz bir anlam yüklemesi yapmıştır.

Uluslararası İlişkilere Giriş derslerinde okutulan bir kitaptan devam edersek Keith L. Shimko’nun *International Relations: Perspectives & Controversies* isimli çalışmasını inceleyebiliriz (Shimko 2010). Çalışmanın İçindekiler kısmında İslam’la ilgili bir konu başlığına rastlanmamıştır. İçindekiler bölümünde aradığımız kelimelerden “İslami köktendincilik” 303-304, 308-311, 314-317 sayfalarına referansla kullanılmıştır (Shimko 2010, 350-361). Çalışmanın içeriğine baktığımızda bu kelimenin yanında “Radikal İslam”, “İslami terörizm” ve “Cihadizm” kelimelerinin rahatlıkla kullanıldığı fark etmekteyiz. Örnek vermek adına yazar, 11 Eylül olaylarında terörizmi yoksulluğun değil “Radikal İslam” siyasetinin doğurduğunu savunmuştur (Shimko 2010, 308). Bu da kelime analizinde yaptığımız yorumları destekler niteliktedir. Şöyle ki, bahsettiğimiz gibi İslam referanslı Oryantalist kelimelerin birbirinin yerine kolayca geçmesi, yazarın bu yorumunun altında gizlidir. Burada “İslam’ın radikalliği” olarak tanımlanan şey, terör



faaliyetinin ana nedeni olarak gösterilmiştir. Çalışmadan devam edersek yazar, birbirinin yerine geçme durumunu destekleyici bir nitelikte, aynı sayfada terör faaliyetlerini anlattığı konu başlığının altında “Köktendinci İslami Terörizm” (*Fundamentalist Islamic terrorism*) ifadesini kullanmıştır (Shimko 2010, 308). Bir başka yerde yazar, ABD’nin politikalarını analiz ederken Osama bin Ladin’in “Cihadistleri” tanımlamasını yapmıştır (Shimko 2010, 112). Bu yorumlama da Sanjeev Kumar’dan alıntılardığımız bağlamında yazarın “Cihadist” kelimesini terörist kelimesinin yerine ikame ederek İslam’ın ontolojisindeki şiddete gönderme yaptığını ve Oryantalist bir söylem tahakkümünün devam etmesini sağladığını göstermektedir.

Oral Sander’in Siyasi Tarih derslerinde oldukça yaygın bir biçimde kullanılan iki ciltlik çalışmasından devam edersek, birinci ciltte incelediğimiz diğer kaynaklarla benzerlik gösterdiği üzere İslam ile ilgili Oryantalist karakter taşıyan kelimelerin bağlamı henüz gelişmediği için bu kaynakta aradığımız kelimelere rastlamamaktayız (Sander 2003). İkinci ciltten devam ettiğimizde İçindekiler bölümünde İslam ile ilgili aradığımız kelimelerle karşılaşmamaktayız (Sander 1996). Bununla birlikte, çalışmanın içeriğinde aradığımız kelimeler bazı bölümlerde göze çarpmaktadır. Örneğin yazar, Mısır’da 1990’lardaki siyasi gelişmeleri anlatırken “İslam köktendincilerinin terör saldırıları”nın meydana gelmesiyle ilgili bir yorumda bulunmuştur (Sander 1996, 378). Yazar, Afganistan’da Sovyet ve ABD çatışmasını anlattığı bir başka bölümde “İslamcı köktendinciler” arasındaki iktidar mücadelelerinin başladığını belirtmiştir (Sander 1996, 508). Bu örnekler açık bir şekilde İslam’ın bir siyasi nitelendirme aracına indirgenmesini ve terörizm kavramıyla ikame edilme tehlikelerini ortaya çıkarmaktadır.

Siyasi Tarih derslerinin müfredatlarından devam edersek, karşımıza çıkan bir başka kaynak Antony Best, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo ve Kirsten E. Schulze'nin derlediği *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*'dir (Best vd. 2012). Bu çalışmayı incelediğimizde İslam referanslı Oryantalist kelimelerin oldukça yoğun olarak kullanımıyla karşılaşmaktayız. Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda, “Siyasal İslam’ın Yükselişi” başlıklı bölüm göze çarpmaktadır. Dizin bölümünü incelediğimizde “İslamcı” kelimesi 102, 107, 110, 114, 317, 318, 480, 481, 482, 483, 484, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 498, 500, 501, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 517, 561, 564, 573, 574, 575, 576 ve 577. sayfalara referans verilerek kullanılmıştır (Best vd. 2012, 606-612). Kitabın içeriğine baktığımızda “Cihadizm”, “İslami köktendincilik” ve “radikal İslamcılık” kelimelerinin de rahatlıkla çalışmanın içinde kullanıldığını görmekteyiz.

Cihat örneğiyle başlarsak, “Siyasal İslam’ın Yükselişi” başlıklı bölümde cihat, İslam dininin temel akidesi olarak Allah yolunda savaşmak olarak tanımlanmış, kişinin Müslümanlığını iyileştirmesi büyük, fiziksel savaş yapması ise küçük cihat olarak tanımlanmıştır. Burada ilginç olan nokta, yazarların büyük ve küçük cihat ayrımını yapıp onun sadece savaşma bağlamında olmadığını vurgulamalarına rağmen bu kavramı “Siyasal İslam”, “İslami köktendincilik” ve “militan İslamcılık” gibi nitelendirmelerin içinde kullanıyor olmalarıdır (Best vd. 2012, 494-495). Bu yüzden yazarlar, Oryantalist bir söylem pratiğinden sıyrılamamaktadır. Çalışmadaki örneklerden devam etmek ve yukarıdaki bahsedilenleri desteklemek adına küresel boyuttaki çatışmalarla ilgili yapılan analizde yazar terörü ikili bir karşıtlığa ve çatışmaya oturtmuştur. Buna göre terör, laik Batı’yla (parantez içinde kimilerine göre bunun Yahudi-Hıristiyan Batı olarak) “köktendinci Doğu’nun” (parantez içinde İslam olarak) çatışmasının belirtisi olarak

tanımlanmış ve Huntington'ın medeniyetçi fikirleriyle bu tanımlamaya örnek verilmiştir (Best vd. 2012, 577). Bu tanımlamalar tezimizde eleştirdiğimiz Oryantalist söylem pratiğinin son derece somut bir halini bizlere sunmaktadır. Yapılan izahla, İslam'ın Doğu'ya ait ve "köktendinci" olduğu ve 'Batı'nın *karşısında yer aldığı* yorumu kolaylıkla çıkarılabilmektedir.<sup>50</sup>

Uluslararası İlişkilere Giriş derslerinde okutulan bir referans kaynağıyla devam edersek, John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens'ın derlediği *The Globalization of World Politics* isimli çalışmayı gözden geçirebiliriz (Baylis, Smith, Owens 2008). Çalışmanın İçindekiler bölümünü incelediğimizde İslam'la ilgili bir başlığa rastlayamamaktayız. Dizin bölümüne baktığımızda "İslami köktendincilik" 224, 424, 427-8, "İslami terörizm" 76, 84-5, 375, 376, 377-8, 379, cihat 85, 377-8 379 427. sayfalar referans verilerek kullanılmıştır (Baylis, Smith, Owens 2008, 607-622).

Kitabın içeriğine odaklandığımızda küreselleşmeyle ilgili bir bölümde yazar "İslami köktendinciliğin" terörizm bağlamında yeni bir şiddet dalgası meydana getirdiğini beyan etmiştir (Murden 2008, 424). Terörizmle ilgili bir başka kısımda yazar, "militan İslam", Osama Bin Ladin ve Eymen el-Zevahiri'den bahsettikten sonra bu isimleri "Cihadist teröristler" (*jihadist terrorist*) olarak tanımlamıştır (Kiras 2008, 378). Bununla birlikte yazar aynı bölümde El- Kaide'ye referansla "İslami teröristler" tanımlamasını yapmıştır. Açık bir şekilde görüldüğü üzere bu çalışmada İslam bağlamında köktendincilik, cihat ve terörizm birbirini ima edecek şekilde kullanılmıştır. Yaptığımız eleştirileri haklı çıkaracak biçimde İslam'ın özünü şiddete

---

<sup>50</sup> Bu nitelendirmeler ayrıca yukarıda cihadın büyük veya küçük olarak sınıflandırılmasını boşa çıkarmaktadır. İslam'ın "köktendinci" olduğu yorumu yapılan ayrımları gereksiz hale getirmektedir.

bağlayan bir ifade yoğunluğu sağlanmıştır. Bu bakımdan Baylis, Smith ve Owens'ın editörü olduğu kitap, somut bir analiz verisi olarak okunabilmektedir.

Türk Dış Politikası dersinin müfredatlarından bir örnekle araştırmamıza devam ettiğimizde William Hale'in Türkçe'ye de çevrilen *Turkish Foreign Policy* isimli kitapla karşılaşmaktayız (Hale 2002). Kitabın İçindekiler bölümünü incelediğimizde İslam'la ilgili bir başlığa rastlayamamaktayız. Dizin bölümüne baktığımızda da aradığımız kelimelerle ilgili bir referansla karşılaşmamaktayız. Bununla birlikte, çalışmanın içeriğine odaklandığımızda “İslamcı terör” ve “siyasal İslam” bağlamında “İslamcı” kelimelerinin yazar tarafından rahatlıkla kullanıldığını görmekteyiz. Örnek olarak, Türkiye'yle İran arasındaki ilişkiler anlatılırken yazar, İran'ın Türkiye'deki “aşırı İslamcı terörü” desteklemesi cümlesini kullanmıştır (Hale 2002, 313). Benzer bir şekilde yazar aynı bölümde, Türkiye'deki “İslamcı terörizm” ifadelerini yinelemiştir (Hale 2002, 314).<sup>51</sup> Bir başka örnek vermek gerekirse, Özal dönemini anlatırken yazar, iç siyasette Özal'ın “ılımlı İslamcı seçmenlere” (*moderate Islamist*) hitap etmesinden bahsetmektedir (Hale 2002, 178). Burada da İslam, bir siyaset biçimi olarak görülmüş ve sıklıkla vurguladığımız ikili karşıtlıklar ve hiyerarşik kategoriler bağlamında incelenmiş; Müslümanlar için İslam kelimesinin sonuna eklenen -cı ekinin gelmesi bir karikatürleştirmeye veya niteliksizleştirmeye yol açabilmiştir. Bir din olarak İslam, indirgemeci bir biçimde siyasi bir niteliğe büründürülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmıştır.<sup>52</sup>

<sup>51</sup> Bu kitabın Türkçe çevirisinde çevirmen, “Islamist terrorism”i, “İslam terörü” olarak aktarmıştır. Burada bariz şekilde İslam'ın bir terör unsuru olduğu yorumu çıkarılabilmektedir. Çevirinin eleştirilmeden aktarılmasının yanında daha tehlikeli bir şekilde karşılığının koyulması bir “self-Orientalism” vakasının nüfuz etmesini kanıtlar (Hale 2003, 336).

<sup>52</sup> Yapısökümü anlattığımız bölümde her türlü -izm'den kaçınılması durumunun burada hatırlatılmasında fayda vardır. Bununla birlikte, karşılaştırmalı olarak incelediğimizde Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerindeki farklı oluşumlar kendi özel isimleriyle (Evanjelizm, Siyonizm vs.) kullanılmaktadır. Akademik metinlerde “siyasal Hristiyanlık”, “siyasal Yahudilik”, “Hristiyanıcı”, “Yahudici” gibi ifadelerle rastlayamayız fakat aynı durum İslam için geçerli olmamaktadır. Ayrıca, bu nitelendirmeler İslam coğrafyasında üretilmemiş, ‘dışarıdan’ ithal edilmiştir.

## 5.2. Açık Öğretim

### 5.2.a Neoliberalizm Bağlamında Yapısöküm

Son olarak Açıköğretim fakültelerinde okutulan kitapların analizini yapabiliriz. Bu kitaplarda dizin bölümlerinin bulunmaması hasebiyle incelememize çalışmaların doğrudan içeriğinden başlayabiliriz. İlk olarak editörlerinin Tayyar Arı ve Elif Toprak olduğu *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1* başlıklı ders kitabına odaklanabiliriz (Arı, Toprak 2013). Kitapta “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” kelimelerin varlığını incelediğimizde İçindekiler bölümünde bu kelimelere rastlamamaktayız. Çalışmanın içeriğine baktığımızda ise yazar tarafından bu kelimelerin kullanıldığını fark etmekteyiz. Örneğin, metinde “Üçüncü Dünya” olarak bilinen yoksul ülkelerin sömürülmesi ve “az gelişmiş”, “gelişmekte olan” Doğu Avrupa, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerinin yarı çevre konumunda bulunduğu ifade edilmiştir (Arı 2013, 75). Bir başka yerde de kapitalist ülkelerin gelişmesinin “az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkeleri” aracılığıyla sağlanmasına ilişkin bir yorum yapılmıştır (Arı 2013, 50). Bu örneklerin açık bir şekilde gösterdiği ve çalışmamızda sık sık bunu destekleyen tekrarların varlığı paralelinde “Üçüncü Dünya” “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte olan” kelimeleri genellikle aynı bağlam içinde kullanılmıştır. Kelimelerin analizi bölümünü tekrar hatırlarsak “Üçüncü Dünya” kavramı ekonomik bir hiyerarşinin kurulmasına yönelik bir misyon üstlenmiştir. Bu kavramın “az-gelişmişlik”, “gelişmekte-olan” ve yoksulluk kelimeleriyle desteklenmesi de göstermeye çalıştığımız durumu kanıtlamaktadır. “Üçüncü Dünya” ifadesinin yukarıda anlam genişliği sağlamasına yönelik eleştirilere binaen, kelimenin kullanım biçimi, çalışmada kimliğin refah durumuyla şekillenmesi bağlamında alt bir konuma indirgenme tehlikesini ortaya çıkarmıştır.

Açıköğretim fakültelerinde referans kitabı olan bu çalışmanın ikinci cildini incelediğimizde de anlam genişliği tehlikesiyle ilgili örnekler verebilmekteyiz (Arı, Toprak 2013). Şöyle ki, feminist yaklaşımların anlatıldığı bölümde yazar, ‘Batılı’ kadınların deneyimlerinin “Üçüncü Dünya” kadınlarının deneyimleriyle aynı olmadığını ifade etmiştir (Koyuncu 2013, 104). Bu örnek bariz bir şekilde “Üçüncü Dünya” kavramının karşıladığı anlam genişliğinin kullanımını kanıtlamakta ve defalarca tekrarladığımız üzere Oryantalizmin kurduğu ikili karşıtlıkların idame ettirilmesini gözler önüne sermektedir. Huntington’ın yapmaya çalıştığı dünyanın medeniyetlere bölünmesi fikri bu çalışmada ‘Batılı’ olan kadının ve “Üçüncü Dünya” kadınının kimlikel bir şekilde ayrılmasına hizmet edebilmektedir.

Bu örneklere binaen, Açıköğretim fakültelerinde okutulan, editörlerinin Fuat Keyman ve Betül Yüce Dural olduğu Uluslararası İlişkilere Giriş kitabından bahsedebiliriz (Keyman, Dural 2013). Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” kelimelerine rastlamamaktayız. Bununla birlikte çalışmanın içeriğinde bu kelimelerin çeşitli ünitelerde sıklıkla kullanıldığını fark etmekteyiz. Yukarıda belirtilenleri desteklemek ve bu kelimelerin birbirleriyle aynı anlam çerçevesinde kullanılmasını göstermek adına net bir örnek gösterebiliriz. Yazarlar, “Üçüncü Dünya” ülkelerini anlattıkları metinde parantez içinde bunları Güney Yarımküredeki “az gelişmiş” ülkeler olarak nitelendirmiştir (Koyuncu 2013, 86). Bir başka metinde de yazar, üzerinde güç uygulananların “az gelişmiş”, “gelişmekte olan” ya da fakir konumlarını sürdürdüğünden bahsetmiştir (Keyman 2013, 13). Bu örnekler açıkça göstermektedir ki, “Üçüncü Dünya” kavramı yeterince tekrarladığımız gibi kelimelerin çok geniş bir anlamı karşıladığını (tüm Güney Yarımküre), “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte olan” kelimelerinin bu ekonomik bağlama oturtulduğunu, bununla birlikte bunları

desteklemek adına fakirlik veya yoksulluk nitelendirmelerinin kullanılmasının Oryantalist bir söylemin siyasal-sosyal literatüre sirayet etmesinin zeminini oluşturduğunu göstermektedir. Bu kelimelerin kullanımıyla ekonomik tanımlandırma unsurları, kimliksel bir anlam kazandırma yoluna giderek ikili karşıtlıkların korunmasına ve anlam hiyerarşilerinin ekonominin paradigması yardımıyla belirgin hale getirilmesine hizmet etmektedir.

### 5.2. b. İslam Bağlamında Yapısöküm

İslam referanslı anahtar kelimeleri arama sürecine devam edersek, Açıköğretim fakültelerinde okutulan, editörlerinin Hüseyin Bağcı ve Kemal Yakut olduğu *Türk Dış Politikası 1* isimli çalışmaya göz atabiliriz (Bağcı, Yakut 2013). Çalışmanın İçindekiler bölümüne baktığımızda İslam referanslı kelimelere rastlamamaktayız. Bununla birlikte, kitabın içeriğinde “radikal İslam” kelimesinin rahatlıkla kullanıldığını fark etmekteyiz. Örneğin, anahtar kavramların verildiği bölümde yazarlar, bir kavram olarak “aşırı İslam”ı parantez içinde radikal olarak tanımlayarak yorumlamıştır (Erdoğan 2013, 202). Devam eden bölümde “radikal İslam”ın yayılmasının karşısında “ılımlı” bir İslam anlayışının olduğu ifade edilmiştir (Erdoğan 2013, 205). Bu ifadelerin kullanımı, bariz olarak yukarıda farklı şekillerde karşımıza çıkan Oryantalist söylem pratiğinin; kategoriler, sınıflandırmalar ve derecelendirmeler bağlamında İslam dininin *belirlenmiş bir algı çerçevesine* hapsedilmesi çabalarını gözler önüne sermektedir

Örneklerden devam edersek, Kemal Yakut ve Murat Erdoğan’ın editörü oldukları *Türk Dış Politikası*’nın ikinci cildinde İslam referanslı anahtar kelimelere rastlamaktayız (Erdoğan, Yakut 2013). Şöyle ki, Türkiye-İran ilişkilerinin anlatıldığı

bir bölümde yazar, “siyasal İslam” tartışmalarına binaen, “İslami teröristlerin” desteklenmesine yönelik bir yorum yapmıştır (Erdoğan, Aydın 2013, 74). Buna benzer bir şekilde 11 Eylül olaylarının ve Türkiye’de bu olayın yansımalarının anlatıldığı bölümde yazar “radikal İslamcı terör”e karşı çeşitli mücadelelerin yürütülmesinden bahsetmiştir (Erdoğan 2013, 243). Bu örnekler İslam referanslı anahtar kelimelerin benzer bağlamlar içinde kullanıldığı fikrini desteklemektedir. Böylece aynı bağlamda kullanılan kelimeler kolaylıkla birbirinin yerine geçebilmekte ve İslam’ın ontolojisine yapılacak saldırıları daha kolay ve erişilebilir hale getirmektedir.

İslam referanslı anahtar kelimelerin eleştirisini ve yapı sökümünü tamamlamak adına son olarak Açıköğretim fakültelerinde okutulan, editörlüğünü Çağrı Erhan ve Esra Yakut’un üstlendiği *Siyasi Tarih 1* isimli çalışmaya odaklanabiliriz (Erhan, Yakut 2012). Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan olayları incelediği için İslam referanslı kelimelere metinlerde rastlanılmamış; sadece 11 Eylül’den sonra artan İslamofobi vakasından bahsedilmiştir (Erhan 2012, 48).

Editörlüğünü İlber Ortaylı’nın üstlendiği çalışmanın ikinci cildinden analizimize devam edersek, İslam referanslı anahtar kelimelerin karşımıza çıktığını görebilmekteyiz (Ortaylı 2013). Şöyle ki, 11 Eylül saldırılarının gerçekleştirilmesinin anlatıldığı bir bölümde yazarlar bu örgütü “İslamcı” olarak nitelendirmiştir (Erdem, Özkoç 2013, 210). Aynı bölümde yazarlar bir başka sayfada el-Kaide’yle beraber başka “İslami” örgütlenmelerin olduğu yorumunda bulunmuştur (Erdem, Özkoç 2013, 211). Başka bir bölümde yazar, ABD-SSCB çatışmasını anlattığı iki kutuplu sistemde “köktendinci İslam’ın” bir düşman algısı oluşturmak için kullanıldığından bahsetmiştir (Tellal 2013, 73). Bu örneklerde İslam’a yönelik bir Oryantalist söylemin kullanıldığı fark edilebilmektedir. Örneğin, terörizmle bağdaştırılan El-



Kaide'nin İslami bir yapılanma olduğu yorumu, İslam'ın terörizme bağdaşan bir yönünün olduğu fikrinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda “köktendinci İslam” kavramının kullanılması da tezimizde sıklıkla vurguladığımız üzere bu kelimelerin birbirinin yerine kolaylıkla geçmesini ve İslam'ın şiddet ve terörizmle doğrudan bir ilişkisinin olduğu fikrinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.<sup>53</sup>

### 5.3 Ders İsimlerinin Yapıökümü

Bu bölümde izlediğimiz metodoloji ile belirtilen üniversitelerin müfredatlarında zorunlu veya seçmeli olarak bulunan derslerin başlıklarına/isimlerine yönelik bir inceleme yapılacaktır. Bu incelemeler Oryantalizm bağlamında, ders isimlerinin Oryantalist bir karakter taşıyıp taşımadığına yönelik olarak; eleştirel pedagoji bağlamında ise eleştirel niteliğe sahip derslerin bulunup bulunmadığına yönelik olarak yapılacaktır. Bu çalışma sadece ders isimlerine yönelik olarak, herhangi bir sıralamaya tabii olmadan yapılacaktır.

Uludağ Üniversitesi'nin ders müfredatını incelediğimizde Uluslararası İlişkilerde “Üçüncü Dünya” başlığı taşıyan bir dersin<sup>54</sup> varlığıyla örneklerimize başlayabiliriz. Adnan Menderes Üniversitesi'nin ders müfredatında da ilk örneğe benzer bir şekilde “Üçüncü Dünya” Ülkelerinde Kültür ve Politika başlıklı bir seçmeli ders bahsedilmeye değerdir.<sup>55</sup> Boğaziçi Üniversitesi'nin müfredatına baktığımızda “Gelişmekte Olan” Ülkelerde Siyaset (*Politics in Developing*

---

<sup>53</sup> Şunu belirtmek gerekir ki, araştırmalarımızda incelediğimiz otuzdan fazla kitabın sadece ikisinde aradığımız anahtar kelimeler bulunamamıştır. Bunlardan ilki Toktamış Ateş'in siyasi tarih derslerinde okutulan kitabıdır (Ateş 2007). İkinci kitap ise Ömer Göksel İşyar'ın Türk Dış Politikası dersinde okutulan çalışmasıdır (İşyar 2009).

<sup>54</sup> <http://ui.uludag.edu.tr/lisans.html>

<sup>55</sup> <http://akts.adu.edu.tr/programdetay.asp?bid=3929#>

*Countries*) başlıklı bir seçmeli dersin<sup>56</sup> varlığını görmekteyiz. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nin müfredatını incelediğimizde benzer bir biçimde “Gelişmekte Olan Ülkelerde Siyaset” (*Politics in Developing Countries*) isimli dersin<sup>57</sup> zorunlu dersler bölümünde bulunması gözümüze çarpmaktadır. Anadolu Üniversitesi'nin müfredatında da aynı başlıklı bir ders<sup>58</sup> bulunmaktadır.

Oryantalizm ve eleştirel pedagoji bağlamında müfredatları incelediğimizde Uluslararası İlişkiler bölümlerinde Oryantalizm başlığını taşıyan veya içinde bulunduran bir dersin varlığına rastlanılmamıştır. Eleştirel yaklaşımların varlığını incelediğimizde ise Eleştirel Teori başlıklı derslere de rastlanılmamıştır. Bununla birlikte “Eleştirel Teori” bağlamına girebilecek postmodern veya Marksist yaklaşımları düşünürsek Boğaziçi Üniversitesi'nde “Çağdaş Marksist ve Post-Marksist Kuram” ve “Postmodernitenin Siyaseti ve Eleştirileri”<sup>59</sup> başlıklı seçmeli dersler araştırmamızda göze çarpmaktadır.<sup>60</sup><sup>61</sup>

<sup>56</sup>[http://www.boun.edu.tr/tr\\_TR/Content/Akademik/Lisans\\_Katalogu/Iktisadi\\_ve\\_Idari\\_Bilimler\\_Fakultesi/Siyaset\\_Bilimi\\_ve\\_Uluslararası\\_Iliskiler\\_Bolumu](http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Siyaset_Bilimi_ve_Uluslararası_Iliskiler_Bolumu)

<sup>57</sup> <https://politics.29mayis.edu.tr/sayfa/lisans-3.html>

<sup>58</sup> <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/turkiye-programlari/iktisat-fakultesi-lisans-programlari-4-yillik/uluslararasi-iliskiler>

<sup>59</sup>[http://www.boun.edu.tr/tr\\_TR/Content/Akademik/Lisans\\_Katalogu/Iktisadi\\_ve\\_Idari\\_Bilimler\\_Fakultesi/Siyaset\\_Bilimi\\_ve\\_Uluslararası\\_Iliskiler\\_Bolumu](http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Siyaset_Bilimi_ve_Uluslararası_Iliskiler_Bolumu)

<sup>60</sup> Uluslararası İlişkiler Teorileri derslerinin içeriğinde Marksist kuramlar, Eleştirel Teori dersleri, post-yapısalcılık teorileri veya postmodern teoriler bulunmaktadır fakat radikal veya refleksif olarak görülen bu yaklaşımların ağırlığı pozitvizmin karakterini taşıyan rasyonel tercih temelli teorilerin ağırlığının yanında hafif kalmaktadır. Daha geniş bir araştırma için daha önce de eleştirel pedagojinin teorik kısmında çalışmalarına değindiğimiz Hagmann ve Biersteker'in çalışmasına bakılabilir (Hagmann, Biersteker 2014, 291-315).

<sup>61</sup> Eleştirel pedagojinin teorik bölümünde tekrar değineceğimizi ifade ettiğimiz bir çalışmadan burada bahsetmek yerinde olacaktır. Mustafa Aydın ve Korgan Yazgan tarafından yapılan “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Akademisyenleri Eğitim, Araştırma ve Uluslararası Politika Anketi-2011” başlıklı çalışmadaki verileri yukarıda bahsedilenleri desteklemek adına kullanabiliriz. Türkiye’de ankete katılan akademisyenlere göre Uluslararası İlişkiler’in literatüründe Realizm %43, Liberalizm %22, İnşacılık ise %22’lik bir alanı kaplamaktadır. Literatürün son 20 yıldaki etkili isimlerinin sorulmasına da ankete katılanların, %47’si Alexander Wendt, %39’u Robert Keohane, %26’sı Kenneth Waltz ve %20’si Joseph Nye olarak cevap vermişlerdir (Aydın, Yazgan 2013, 27-28). Görüldüğü gibi eleştirel yaklaşımların ve isimlerin ağırlığı disiplinde yeterli ölçüde vurgulanmamaktadır. Bu veriler eleştirel pedagoji açısından bizlere eleştirel düşüncenin yeterliliği konusunda aydınlatıcı fikirler vermektedir.

Yukarıda müfredatların incelenmesine oldukça geniş bir biçimde yer ayrıldığı için İslam’la ilgili derslerin varlığını da incelediğimizde Selçuk Üniversitesi’nde “Türk İslam Düşünce Tarihi” başlıklı zorunlu ders, “Avrupa ve Amerika’da İslam Algısı” başlıklı seçmeli ders<sup>62</sup>, Boğaziçi Üniversitesi’nde “İslam ve Siyaset” başlıklı seçmeli dersi<sup>63</sup> ve İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi’nde “İslam Felsefesine ve Teolojisine Giriş” başlıklı seçmeli dersi<sup>64</sup> örnek olarak gösterebiliriz.



---

<sup>62</sup> [https://www.selcuk.edu.tr/iktisadi\\_ve\\_idari\\_bilimler/uluslararasi\\_iliskiler/bolum\\_dersleri/tr](https://www.selcuk.edu.tr/iktisadi_ve_idari_bilimler/uluslararasi_iliskiler/bolum_dersleri/tr).

<sup>63</sup> [http://www.boun.edu.tr/tr\\_TR/Content/Akademik/Lisans\\_Katalogu/Iktisadi\\_ve\\_Idari\\_Bilimler\\_Fakultesi/Siyaset\\_Bilimi\\_ve\\_Uluslararasi\\_Iliskiler\\_Bolumu](http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Siyaset_Bilimi_ve_Uluslararasi_Iliskiler_Bolumu)

<sup>64</sup> <https://politics.29mayis.edu.tr/sayfa/lisans-3.html>

## BÖLÜM VI

### SONUÇ

Eleştirel pedagoji, Oryantalizm ve post-yapısalcı yaklaşımları birbiriyle harmanlayarak Türkiye’de lisans düzeyinde Uluslararası İlişkiler eğitimi incelediğimiz bu çalışmada, ilk olarak eleştirel pedagojiye dair teorik altyapıyı oluşturmak adına Henry Giroux ve Paulo Freire’in temel açıklamaları kullanıldı. Giroux’un temel metinlerinden referanslar verilerek onun Frankfurt Okulu ve diğer eleştirel yaklaşımlardan etkilenecek ortaya koyduğu, pozitivism ve teknik akılcılığa dayalı eleştirileri ele alındı ve irdelendi. Giroux’nun ve eleştirel pedagoji konusunda çalışanlar diğer akademisyenlerin ortaya koyduğu gizli müfredat tanımları izah edilerek sosyal kontrol mekanizmasının nasıl işlediği açıklandı. Bu mekanizmada, Michel Foucault’nun iktidarın rolüne ilişkin yapıcı eleştirileri de hesaba katılarak çeşitli analizler yapıldı. Daha sonra eleştirel pedagoji çalışmaları açısından büyük önem arz eden Paulo Freire’nin dil ve okur-yazarlık üzerine yaptığı yorumlara yer verildi. Freire’in analizleri bağlamında dilin iktidar mefhumuyla olan ilişkisi sorgulandı, sosyal alanda dilin bir baskı aracına dönüşebileceği fikri tartışıldı. Öğrencilerin eğitimi ve öğretimi ile ilgili süreçlerde dilin etkisi incelenerek, bu konuda eleştirel bir yaklaşım getirildi. Dille bağlantısı olan okur-yazarlık sürecinin mekanik bir süreçten ziyade dünyayla daha somut ilişkiler kurabilme ve onu dönüştürebilme potansiyeli tartışıldı. Freire’in metinsel ilişkileri toplumsal alana taşıyarak amaçladığı praksis nosyonu üzerinde duruldu.

Kültür ve dil analizine devam ederek çalışmamızın başlangıcında vurguladığımız üzere post-yapısalcı yaklaşımın teorik zenginliğe katkı sağlaması adına Roland Barthes’in dil ve kültür üzerine yaptığı yorumlara yer verildi.

Barthes'ın okur ile yazar arasındaki diyalektik ilişkiye dayalı devrimci fikirleri çalışmanın pratik bölümünde kullanılmak üzere eleştirel pedagojik bir bağlama oturtuldu. Devam eden bölümde, eleştirel pedagojinin temel araştırma konularından olan neoliberalizm ve etkileri detaylandırıldı. Neoliberalizmin tarihsel gelişimi, oluşturduğu ekonomik-finansal ilişkiler, çeşitli özelleştirme hareketleri ve piyasa mantığının tüm sosyal ve siyasi süreçlere yansımaları ele alındı. Giroux'un piyasa köktenciliğiyle ilgili yapıcı eleştirileri bu bölümle ilişkilendirildi ve neoliberal pratiklerin etkisiyle ortaya çıkan akademik kapitalizmin olumsuz etkilerine ilişkin bilgiler verildi. Pozitivist bir perspektifte ilerleyen eğitim uygulamalarının neoliberal piyasa sistemine sağladığı katkılar irdelendi. Bununla birlikte, bu katkıların sağlanması bağlamında Paulo Freire'in bankacı eğitim modeli olarak adlandırdığı mekanize eğitim sisteminin eleştirileri yapıldı. Öğrenci ve öğretmenler (akademisyenler) arasındaki sağlıklı ve tek yönlü ilişki irdelendi ve bu süreçte yaşanan yabancılaşma durumu, bir yan faktör olarak, izah edilmeye çalışıldı. Ayrıca yüksek eğitimde neoliberalizmin olumsuz etkilerine yönelik fikirler sunuldu. Örneğin, Amerikan tipindeki pozitivist eğitime yönelik olarak hem niteliksel hem de niceliksel analizler ortaya koyuldu ve çeşitli üniversitelerdeki teorik yönelimler bu bağlamda incelendi.

Daha sonra neoliberalizmin etkisiyle eleştirel pedagojik bir bağlamda eğitim ve öğretim süreçlerinde meydana gelen korku ve risk faktörlerinin etkileri analiz edildi. Akademisyenlerin üzerinde bu faktörlerin olumsuz ve kısıtlayıcı etkilerine yönelik detaylı örnekler sunuldu. Buna binaen, yukarıda bahsedilenler ışığında Hasan Ünal Nalbantoğlu tarafından; iktidar, mülkiyet, uzmanlaşma, konformizm ve genel olarak piyasa sisteminin üniversiteler üzerindeki olumsuz etkileriyle şekillenen bir

akademisyen vakasından bahsedildi ve eleştirel pedagojinin teorik altyapısı oluşturuldu.

Ardından eleştirel pedagojiyle ilgili kurumsal çalışmalar ve toplantılar hakkında bilgi verildi. Türkiye’de eleştirel pedagojiye yönelik çalışmalar özetlendi; akademik alanda yapılan çalışmalara, yazılan tezlere ve makalelere dayalı bilgiler sunuldu. Ayrıca, akademik camianın dışında diğer yayınlara yönelik bir araştırma yapıldı, eleştirel pedagojik bağlamın kullanıldığı metinler dikkate alındı. İlerleyen bölümde Uİ üzerine yapılan pedagojik çalışmalara odaklanıldı, çeşitli konsey ve derneklerin toplantılarına, çalıştaylarına, buralarda sunulan metinlerin içeriğine dayalı detaylı analizler yapıldı. Araştırmanın sonunda en önemli nokta olarak, yapılan bütün çalışmaların pedagojik boyutta kalarak eleştirel pedagojik boyuta geçmemesi somut bir biçimde ortaya koyuldu.

Çalışmamızın ikinci bölümü eleştirel pedagojiyle ortak bir bağlamda sunulması ve pratik bölümü şekillendirmesi nedeniyle Oryantalizm kavramının teorik izahı üzerine yapılandırıldı. İlk olarak Oryantalizmin ortaya çıkışı, yayılışı, değişen niteliği üzerine bilgiler verildi. Ardından, literatürde kavramsal olarak yer edinmesine çok büyük katkıları olan Edward Said’in Oryantalizme yönelik yorumları, Batı ve Doğu arasında mekânsal olandan ziyade ideolojik, zihinsel ve söylemsel açıklamaları ele alındı. Devam eden kısımda, öteki kavramının izahına ve çeşitlerine yönelik bilgi verildi, Said’in yorumlarıyla bu öteki kavramının söylemsel olarak nasıl bir güç kazandığı üzerine çeşitli analizler yapıldı. Oryantalizmin dil unsuru üzerindeki etkileri araştırıldı; filolojik temeller, Doğu ile ilgili metinsel kaynaklara ulaşım ve onların yer değiştirmesi, çeviri faaliyetlerine ilişkin yorumlar sunuldu. Hemen ardından metinsel analizimize zemin hazırlamak adına Oryantalizmin din kavramı üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsedildi, tarihsel

olarak İslam dinine yönelik tahrifat ve saldırı eylemleri göz önünde bulunduruldu. Genel olarak, Oryantalizmin Batı hegemonyası merkezinde Doğu'nun edilgenliğini sağlamaya çalışması üzerinde odaklanılırken, İslam'a yönelik Oryantalist söylemlerin ve algıların, metinsel düzeyi aşip kitle iletişim araçları ve simülasyon unsurlarıyla yaygınlaştırılması üzerine duruldu.

Bunlarla bağlantılı olarak Oryantalizmin farklı bir tezahürü olarak ortaya çıkan İslamofobi vakasının nedenleri, özellikle 11 Eylül'den sonraki tematik yayınlımlarıyla incelendi. ABD'nin yanında Avrupa'da da etkileri hissedilen bu gelişmenin üzerine eleştirel incelemeler paylaşıldı. Eleştirel pedagojik bir bağlamın sürdürülmesi adına eğitim süreçlerinde İslamofobi vakasının sirayetinin ve Oryantalist bir söylem zeminine sahip olan gizli müfredatların oluşmasının engellenmesi adına yayınlanan deklarasyonlar ve eğitim raporları paylaşıldı. Daha sonra yapılan bu eleştirel ve yapıcı çalışmaları teorik olarak desteklemek adına, Oryantalizmin UI alanındaki teorik tezahürleri hakkında bilgi verildi. Samuel Huntington, Francis Fukuyama, Heidi Töffler ve Anthony Lake'in kutuplaştırıcılık üzerine yaklaşımları analiz edildi ve bu teoriler Saidçi bir perspektifle eleştirildi.

Hemen ardından tezimizin pratik bölümündeki metinsel analizimizin merkezinde yer alacak olan anahtar kelimeler; "Üçüncü Dünya", "az-gelişmiş", "gelişmekte olan", "İslami terör", "İslami kökten-dinci-lik", "radikal İslam", "siyasal İslam-cılık", "Cihadizm" gibi Oryantalizm yüklü terimlerin ortaya çıkış nedenleri incelendi ve bu terimlerin taşıdığı farklı anlamlar, tarihsel değişimler ortaya koyuldu. Buna binaen, en kritik nokta olarak bu terimlere neden yapısökümcü bir şekilde yaklaşılması gerektiğinin nedenleri üzerine duruldu.

Metodoloji bölümünde Philipp Mayring'in kullandığı niteliksel içerik analizinin teorik altyapısı hakkında bilgi verildi. Bu yöntemin çalışmamızda eleştirel bir bakışa ve pozitivist metodolojinin olumsuz etkilerini bertaraf etmeye imkan sağlayacak yönleri üzerinde duruldu. Mayring'in biçimlendirdiği kategorizasyon sisteminin işleyişinden bahsedildi. Kategorizasyon şemasının merkezine “Türkiye’de Uluslararası İlişkiler’in lisans eğitiminde gizli müfredat ve Oryantalizm: Eleştirel Pedagojik Bir Yaklaşım” başlığı oturtuldu. Bununla birlikte, kategoriler iki kısma ayrıldı; birinci kısımda incelenecek olan üniversitelerin hangi faktörlere göre seçildiğine ilişkin bir tablo kuruldu, ikinci kısımda ise belirlenen üniversitelerdeki Uluslararası İlişkiler ders müfredatlarındaki zorunlu ve seçmeli dersler tespit edildi. Ardından, bu derslerdeki temel okuma metinleri belirlenerek çalışmamızda temel olarak pratik araştırma alanı oluşturuldu.

Metodoloji bölümünde belirtilen temel okuma metinlerine referansla daha önceden çerçevesini çizdiğimiz anahtar kelimeler iki gruba ayrılarak eleştirel pedagojik bir perspektifle analiz edildi. İlk grup, daha çok teori bölümünde açıklanan neoliberal piyasa mantığının söylemsel bir uzantısı olarak kendini gösteren “Üçüncü Dünya”, “az-gelişmişlik” ve “gelişmekte-olan” terimleri bağlamında analiz edildi. Müfredatlarda tespit ettiğimiz temel okuma metinlerinin ilk olarak İçindekiler ve Dizin kısımlarındaki varlığı incelendi. Daha sonra metinlerin içeriğinde tespit edilen anahtar kelimelerin hangi bağlamda kullanıldıkları, Oryantalist bir karaktere sahip olup olmadıkları, kelimelerin kullanımlarının hangi derecede nesnel veya subjektif olduğu incelenerek yapı sökümü uğratıldı.

İkinci grupta ise İslam kavramına yönelik Oryantalist karakter taşıdığını düşündüğümüz “İslami terör”, “İslami kökten-dinci-lik”, “radikal İslam”, “siyasal İslam-cılık” ve “Cihadizm” gibi ifadeler, ilk gruptaki analizimize benzer bir şekilde



incelendi, müfredatlardaki temel okuma metnlerinin İçindekiler ve Dizin bölümlerindeki varlıkları tespit edildi. Daha sonra metinlerin içinde bu anahtar kelimelerin hangi bağlamda, neyin karşısına konularak ve hangi imaları taşıyarak kullanıldıkları yorumlandı. Bu ifadelerin Oryantalist bir söylem pratiğinin idame ettirilmesine nasıl zemin hazırladıkları farklı karşılaştırmalar ve benzetmelerle desteklendi. Bununla birlikte, Jacques Derrida'dan alıntıladıklarımız bağlamında, metinlerin birer iplik gibi sarıldığı ve geçen zamanın etkisiyle çözülmesi zor olan farklı katmanlara büründüğü gösterildi, tarihsel değişimler ışığında bu metinsel ağların dönemsel söylemlere bağlı olarak nasıl değiştiği gözler önüne serildi. İncelemenin sonucunda metinlerin neredeyse hepsinde aradığımız ifadelere rastlandı ve Oryantalizm yüklü bir gizli müfredatın Uİ literatürüne sirayet etme durumu gösterildi.

Eğitim süreçlerinde pedagojik olarak temel okuma metinleri akademik camiaya adım atan bireylerin fikirlerinin, söylemlerinin ve bilgi hazinelerinin merkezinde bulunur. Bu metinlerde bulguladığımız Oryantalist karakterli kelimelerin sosyal ve siyasal alanda sonsuz sayıda tezahür etmesi sebebiyle gizli müfredatın eğitimdeki dokusu ortaya çıkarılmak büyük bir elzendir.

Bu tezde iddiamız odur ki, metinsel istikrarsızlıklarını göstermeye çalıştığımız kelimelerin literatürde sorgulanmadan kullanılması, sosyal bir kontrol mekanizması olarak hem açık hem de gizli müfredatlarda Oryantalist bir söylemin idame ettirilmesini kolaylaştırmakta, eleştirel düşünceye darbe vurmakta ve akademik özgünlüğün kaybolmasıyla ontolojik açıdan tekçi bir algının Uİ içinde sorgulanmadan kabul edilmesine yol açmaktadır. Nitekim, yapılan bu çalışmada elde edilen veriler ışığında hem niteliksel hem de niceliksel olarak bu durumun kabul

edildiği, kullanılan müfredatlardaki metinler ve ağırlık verilen teorik yaklaşımlarla gösterilmeye çalışılmıştır.

Giriş bölümünde bahsettiğimiz üzere Uİ, Barry Buzan ve Richard Little'ın yorumlarında beyan ettikleri gibi disiplinlerarası bağlara sahiptir. Akademik alanda neoliberal dinamiklerin ve teknik akılcılığın etkileriyle “Amerikan Sosyal Bilimi” olarak kabul edilen Uİ'nin bu kabulden kurtulması, her ülkenin kendi akademik zenginliğini ortaya koyması, Oryantalist etkiden arınmış özgün çalışmalara imza atılması ve en önemlisi akademik eleştirelilik ethosunun kaybolmadığı bir ortamın oluşturulması adına eleştirel yaklaşımların bütün sosyal bilimlerde ağırlılığının artmasına yönelik olarak çalışmamız tamamlanmıştır.

Umulur ki bu çalışma, akademik ortamda bilginin bir sömürü aracı olarak kullanılmasının önüne geçmesine ve metinlerde kullanılan kelimelerin büyük bir söylem ağının temeline zemin hazırlayarak Oryantalizme hizmet etmesinin sorgulanmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca bu çalışma, eleştirel pedagojik bağlamda Freire'nin bahsettiği bankacı eğitim modelinin tersine çevrilerek, öğrenciler ile akademisyenler arasında daha yapıcı bir diyaloğun kurulmasına hizmet ederek Uİ disiplininde ontolojik olarak çoğulcu bir zemin oluşturacak, özgün araştırmaların ve yeni referans kaynaklarının hazırlanmasına katkıda bulunacaktır.

## KAYNAKÇA

Abbas, Tahir. 2015. “İngiltere’de İslamofobi: 21. Yüzyılda Müslüman Karşıtı İrkçılığın Şekillenışı Konusunda Tarihte ve Günümüzde Siyaset ve Medya Tartışmaları.” *İslamofobi: 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde, derleyen John L. Esposito, İbrahim Kalın. Çeviren İsmail Eriş, 118. İstanbul: İnsan Yayınları.

Abdülmelik, Enver. 2014. “Krizdeki Oryantalizm.” *Oryantalizm: Tartışma Metinleri*. Çeviren Melike Kır, 40, Ankara: Doğu Batı.

Adnan Menderes Üniversitesi. 2016. “Bilgi Paketi/Ders Kataloğu.” Erişim Tarihi: 15 Eylül 2016. <http://akts.adu.edu.tr/programdetay.asp?bid=3929#>

Adivar, Adnan. 1978. “Mukaddime.” *İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Entoğrafya ve Biyografya Lugati Cilt 1* içinde, I-XXI. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Aktulum, Kubilay. 2000. *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınları.

Al-Azmeh, Aziz. 2013. *İslamlar ve Moderniteler*. Çeviren Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alpkaya, Gökçen. 2015. “İnsan Hakları Sorunu.”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2: 1980-2011* içinde, derleyen Baskın Oran, 188. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alpyağıl, Recep. 2010. *Derrida’dan Caputo’ya Dekonstrüksiyon ve Din*, 59-62. İstanbul: İz Yayınları.

Anadolu Üniversitesi. 2016. “Uluslararası İlişkiler.” Erişim Tarihi: 20 Eylül 2016. <https://www.anadolu.edu.tr/acikogretim/turkiye-programlari/iktisat-fakultesi-lisans-programlari-4-yillik/uluslararasi-iliskiler>

Anas, al-Shaikh-Ali. 2015. "Sanat ve Edebiyat Kılığına Girmiş İslamofobik Söylem: İlerlemeci Eğitim Yardımıyla Efsane İle Mücadele." *İslamofobi: 21.Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde, derleyen John L. Esposito, İbrahim Kalın. Çeviren İsmail Eriş, 245-246. İstanbul: İnsan Yayınları.

Arı, Tayyar. 2004. *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı, Tayyar. 2008. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: MKM.

Arı, Tayyar. 2013. "Jeopolitik Teoriler." *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1* içinde, derleyen Tayyar Arı, Elif Toprak, 75. Anadolu Üniversitesi Yayını. No:2645.

Arı, Tayyar. 2013. "Marksizm ve Merkez Çevre Teoriler." *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1* içinde, derleyen Tayyar Arı, Elif Toprak, 50. Anadolu Üniversitesi Yayını. No:2645.

Armaoğlu, Fahir. 2014. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Armaoğlu, Fahir. 2014. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Arslan, Fatma Pınar. 2015. "Belirsiz ve Esnek Çalışmanın Üniversiteli Hali." *Eleştirel Pedagoji* 39: 63-66.

Aslan, Hasbi. 2012. "Gelecekçi Sanat Eğitimi Modellerine Temel Oluşturması Bakımından Görsel Okuryazarlık Ve Eleştirel Pedagoji İlişkisi." Doktora Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi.

Apple, Michael. 2009. "Müfredatın ve Eğitimin Yeniden Yapılandırılması/Neo-liberalizmin ve Yeni Muhafazakarlığın Gündemi." *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri* içinde, 73. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Asi, Gulam Haydar. 2005. *İslam'ın Diğer Dinlere Bakışı: İbn Hazm'ın Kitabü'l Fasl fi'l Milel ve'l-Ehva' ve'n-Nihal Eseri Üzerine Bir İnceleme*. Çeviren İbrahim Hakan Karataş, 172-174. İstanbul: İnsan Yayınları.

Ateş, Toktamış. 2007. *Siyasal Tarih*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aydın, Mustafa. 2007. "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Akademisyenlerinin Bilimsel Araştırma ve Eğitim Uygulamaları ile Disipline Bakış Açıkları ve Siyasi Tutumları Anketi." *Uluslararası İlişkiler* 4(15): 1-31.

Aydın, Mustafa, Korhan Yazgan. 2013. "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Akademisyenleri Eğitim: Araştırma ve Uluslararası Politika Anketi." *Uluslararası İlişkiler*, 9(36): 3-44.

Balagangadhara, S. N. , Marianne Keppens. 2009. "Reconceptualizing the Postcolonial Project." *Interventions* 11(1): 50-52.

Barthes, Roland. 2013. *Dilin Çalışma Sesi*. Çeviren Ayşe Ece, Necmettin Kamil Sevil ve Elif Gökteke. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baudrillard, Jean. 2011. *Simülakrlar ve Simülasyon*. Çeviren Oğuz Adanır, 13. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Bessis, Sophie. 1998. "Üçüncü Dünya'nın Bugünkü Hali." *Üçüncü Dünya'nın Sonu mu?* içinde, derleyen Serge Cordellier. Çeviren Burak Gürbüz, 45. İstanbul: İletişim Yayınları.

Best, Anthony vd. 2012. *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*. Çeviren Taciser Ulaş Belge. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Best, Steven, Douglas Kellner. 2011. *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*. Çeviren Mehmet Küçük, 44. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Best, Steven, Douglas Kellner. 2011. *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*. Çeviren Mehmet Küçük, 71. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bilgin, Pınar. 2005. “Uluslararası İlişkiler Çalışmalarında “Merkez-Çevre”: Türkiye Nerede?” *Uluslararası İlişkiler* 2(6): 7.

Boğaziçi Üniversitesi. 2016. “Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler.” Erişim Tarihi: 26 Eylül 2016.

[www.boun.edu.tr/tr\\_TR/Content/Akademik/Lisans\\_Katalogu/Iktisadi\\_ve\\_Idari\\_Bilimler\\_Fakultesi/Siyaset\\_Bilimi\\_ve\\_Uluslararası\\_Iliskiler\\_Bolumu](http://www.boun.edu.tr/tr_TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Siyaset_Bilimi_ve_Uluslararası_Iliskiler_Bolumu)

Burchill, Scott. 2005. “Liberalism.” *Theories of International Relations* içinde, derleyen Scott Burchill, Andrew Linklater, 62. New York: Palgrave Macmillan, Third Edition.

Burchill, Scott, Andrew Linklater, der. 2012. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Çeviren Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları.

Buzan, Barry, Richard Little, 2001. “Why International Relations has Failed as an Intellectual Project and What to do About It.” *Millennium - Journal of International Studies* 30(19): 19-29.

Cesari, Jocelyne. 2015. “Batı’da İslamofobi: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Bir Mukayese.” *İslamofobi: 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde, derleyen John L. Esposito, İbrahim Kalın. Çeviren İsmail Eriş, 81-83. İstanbul: İnsan Yayınları.

Cheribbi, Sam. 2015. “Bir Saplantının Canlanması: Hollanda, Avusturya ve Almanya’da İslamofobi.” *İslamofobi: 21. Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde, derleyen John L. Esposito, İbrahim Kalın. Çeviren İsmail Eriş, 95. İstanbul: İnsan Yayınları.

Cole, Juan. 2015. "İslamofobi ve Amerikan Dış Politika Söylemi: Bush Yılları ve Sonrası." *İslamofobi: 21.Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde, derleyen, John L. Esposito, İbrahim Kalın. Çeviren İsmail Eriş, 201. İstanbul: İnsan Yayınları.

Cordellier, Serge. 1998. "Gerçek Toplumlara Bir Dönüş." *Üçüncü Dünya'nın Sonumu?* içinde, derleyen Serge Cordellier. Çeviren Burak Gürbüz, 32-44. İstanbul: İletişim Yayınları.

Coşkun, Mustafa Kemal. 2009. "Üniversite Eğitimi ve Akademisyenler." *Eleştirel Pedagoji* 1: 84-86.

Demir, Hilmi. 2016. "Radikal Selefi Hareketler ve Terör Örgütleri: Kavram ve Teorik Çerçeve." 1-8. Ankara: TEPAV Değerlendirme Notu.

Demirel, Ahmet. 2013. *Eleştirel Pedagoji: Paulo Freire ve Ivan Illich'in Eğitim Anlayışı Üzerine*. Ankara: Anı Yayınları.

Derrida, Jacques. 2014. *Platon'un Eczanesi*. Çeviren Zeynep Direk, 13. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Dirlik, Arif. 2006. "Global Modernite ve Sosyalizm: Üçüncü Dünya Hayaleti." *Globalite ve Çin Halk Cumhuriyeti* içinde, derleyen Veysel Batmaz, 8. İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Eleştirel Pedagoji. 2016. "Eleştirel Pedagoji." Erişim Tarihi: 8 Nisan 2016.  
<http://www.elestirelpedagoji.com/>

Elo, S, Kynga S. H. 2008. "The Qualitative Content Analysis Process." *Journal of Advanced Nursing* 62(1): 107-115.

Efendi, Seyyid Mustafa Rasim 2008. *Tasavvuf Sözlüğü: İstılahat-ı İnsan-ı Kamil*. Hazırlayan İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yayınları.

Erbaş, Hayriye. 2016. “Modernden Anti Moderne Bilim: Türkiye Örneğinde “Sosyal Bilim Krizi” ve Sonrası.” , *Paylaşımlar: Üniversite, Bilgi, Üretim* içinde, derleyen Barış Mücen, Çağatay Topal ve Erdoğan Yıldırım, 109-112. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erçandırılı, Yelda. 2014. “Yeşil Teori.” *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, derleyen Ramazan Gözen, 508. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdem Gökhan, Özge Özkoç. 2013. “Küreselleşme ve Yeni Dünya Düzeni.” *Siyasi Tarih 2* içinde, derleyen İlber Ortaylı, 210-211. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:3023.

Erdoğan, Murat. 2013. “1980-1990 Türk Dış Politikası.” *Türk Dış Politikası 1* içinde, derleyen Hüseyin Bağcı, Kemal Yakut, 202. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:2693.

Erdoğan, Murat, Deniz Aydınli. 2013. “1993-1996 Dönemi Türk Dış Politikası.” *Türk Dış Politikası 2* içinde, derleyen Kemal Yakut, Murat Erdoğan, 74. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 2984.

Ergur, Ali. 2016. “Her Yemeğe Sos Bolonez! Bilimsel Etkinliğin Kapitalist Girişime Dönüşmesi Sürecinde Disiplinler Standartlaşması.” *Paylaşımlar: Üniversite, Bilgi, Üretim* içinde, derleyen Barış Mücen, Çağatay Topal ve Erdoğan Yıldırım, 154. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erhan, Çağrı. 2012. “Avrupa’da Güç Mücadelesi ve Westphalia Düzeni.” *Siyasi Tarih 1* içinde, derleyen Çağrı Erhan, Esra Yakut, 48. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 2694.

Esposito, John L. 2013. *Oxford İslam Sözlüğü*. Çeviren Nurullah Koltaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.



Esposito, John L. , İbrahim Kalın. 2015. “Giriş.” *İslamofobi: 21.Yüzyılda Çoğulculuk Sorunu* içinde, derleyen John L. Esposito-İbrahim Kalın. Çeviren İsmail Eriş, 19. İstanbul: İnsan Yayınları.

Falk, Richard. 2011. “9/11 & 9/12+10: ABD, El- Kaide ve Dünya.”, *11 Eylül: Tarihsel Dönüşümün Analizi: 2001-2011* içinde. Çeviren Mehmet Babacan, 51-52. İstanbul: Pınar Yayınları.

Fırat, Melek. 2015. “Yunanistan’la İlişkiler.” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2: 1980-2001* içinde, derleyen Baskın Oran, 104. İstanbul: İletişim Yayınları.

Findley, Carter Vaughn, John Alexander Murray Rothney. 2011. *Twentieth-Century World*. Belmont: Wodsworth Cengage Learning, Seventh Edition.

Foucault, Michel. 2005. *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. Çeviren Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FQS. 2000. “Forum: Qualitative Social Research.” Erişim Tarihi: 25 Haziran 2016”. <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/viewArticle/1089/2385>

Freire, Paulo, Donaldo Macedo. 1998. *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma*. Çeviren Serap Ayhan. Ankara: İmge Yayınları.

Freire, Paulo. 2009. “Dönüşümün Riskleri ve Hissettirdiği Korkular?” Ira Shor ile Röportaj. *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri* içinde, 198. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Ghazoul, Ferial J. 2004. “Orientalism: Clearing the way for cultural dialogue.” *Religion* 34(2): 124.

Giroux, A. Henry. 1998. “Giriş.”, *Paulo Freire-Donaldo Macedo’nun Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma Kitabı* içinde, 18. Ankara: İmge Yayınları.

Giroux, A. Henry. 1998. "Giriş.", *Paulo Freire-Donaldo Macedo'nun Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma Kitabı* içinde, 43-44. Ankara: İmge Yayınları.

Giroux, A. Henry. 2008. *Eleştirel Pedagojinin Vaadi*. Çeviren Umre Deniz Tuna. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Giroux, A. Henry. 2009. "Dil/Kültürel İncelemeler Alanında Eleştirel Pedagojinin Bir Rolü Var Mıdır?" Manuela Guilherme ile Röportaj. *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri* içinde, 15. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Giroux, A. Henry. 2009. "Tutsak Alınmış Üniversiteler." Scott Jaschik ile Röportaj. *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri* içinde, 31-36. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Giroux, A. Henry. 2014. *Eğitimde Kuram Ve Direniş: Bir Muhalefet Pedagojisine Doğru*. Çeviren Senem Demiralp. Ankara: Dost Yayınları.

Giroux, A. Henry. 2015. "Henry Giroux on the Rise of Neoliberalism." Michael Nevradakis ile Ropörtaj. *Humanity&Society* 39(4): 449-450.

Goldman Sachs. 2016. "Lloyd C. Blankfein." Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2016.  
<http://www.goldmansachs.com/who-we-are/leadership/executive-officers/lloyd-c-blankfein.html>

Hagmann, Jonas, Thomas J. Biersteker. 2014. "Beyond the Published Discipline: Toward a Critical Pedagogy of International Studies." *European Journal of International Relations* 20(2): 291-315.

Hale, William. 2002. *Turkish Foreign Policy: 1774-2000*. London: Frank Cass.

Hale, William. 2003. *Türk Dış Politikası*. Çeviren Petek Demir, 336. İstanbul: Mozaik Yayınları.

Harvey, David. 2007. *A Brief History Of Neoliberalism*. Oxford University Press.

Hayden, Milica Bakic. 2014. "Sürekli Çoğalan Oryantalizmler: Eski Yugoslavya Örneği." *Oryantalizm: Tartışma Metinleri*, Çeviren Birgül Koçak, 49-50, Ankara: Doğu Batı Dergisi.

HKS. 2017. "Lawrence H. Summers." Erişim Tarihi: 26 Mart 2017.  
<https://www.hks.harvard.edu/about/faculty-staff-directory/lawrence-summers>

Hsieh, Hsiu Fang, Sarah E. Shannon. 2005. "Three Approaches to Qualitative Content Analysis." *Qualitative Health Research* 15(9):1278.

İşyar, Ömer Göksel. 2009. *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler, Modeller, Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*. Bursa: Dora Yayınları.

ICCE. 2016. "6th International Conference on Critical Education." Erişim Tarihi: 10 Nisan 2016. <http://icce-2016.weebly.com/>

İpek, Volkan, Çağlar Oyman. 2014. "Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler." *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, derleyen Ramazan Gözen, 409. İstanbul İletişim Yayınları.

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi. 2016. "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü." Erişim Tarihi: 22 Eylül 2016. <https://politics.29mayis.edu.tr/sayfa/lisans-3.html>

Joxe, Alain. 2003. *Kaos İmparatorluğu*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: İletişim Yayınları.

Karataş, Zeki. 2015. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri." *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1(1): 66.

Kazak, Ali Rıza. 2015. "Üniversite Rejiminin Dönüşümü ve Bilimsel Emek Süreci." *Eleştirel Pedagoji* 39: 51-56.

Keleş, Murat, 2013. "Eleştirel Pedagoji Bağlamında Medya Okuryazarlığı Dersinin İşleniş Biçiminin İncelenmesi." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Keyman, E. Fuat. 2002. "Oryantalizm ve 11 Eylül." *Oryantalizm* 2, 19. Ankara: Doğu Batı.

Keyman, Fuat, N. Esra Ülkü. 2007. "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları: Türkiye Üniversitelerinde Uluslararası İlişkiler Ders Müfredatı." *Uluslararası İlişkiler* 4(13): 99-105.

Keyman, E. Fuat. 2012. "Kimlik ve Demokrasi.", *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* içinde, derleyen Atila Eralp, 222. İstanbul: İletişim Yayınları.

Keyman, Fuat, 2013. "Uluslararası İlişkilere Giriş." *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, derleyen Fuat Keyman, Betül Yüce Dural, 13. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:1956.

Kiras, James D. , 2008, "Terrorism and Globalism." *The Globalization Of World Politics: An Introduction to International Relations* içinde, derleyen John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens, 378. Oxford University Press. Fourth Edition.

Koyuncu, Çiğdem Aydın. 2013. "Feminizm.", *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1* içinde, derleyen Tayyar Arı, Elif Toprak, 104. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:2645.

Koyuncu, Berrin Lorasdağı. 2013. "Savaşlar ve 20 ve 21. Yüzyılda Uluslararası" Sistem." *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, derleyen Fuat Keyman, Betül Yüce Dural, 86. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:1956.

Kömeçoğlu, Uğur. 2002. "Oryantalizm, Belirsizlik, Tahayyül, 11 Eylül." *Oryantalizm* 2, 39. Ankara: Doğu Batı.

Kumar, Sanjeev H. M. 2015. "Responding to Western Critiques of the Muslim World: Deconstructing the Cliche of Islamophobia and the Genealogies of Islamic Extremism." *British Journal of Middle Eastern Studies* 42(4): 581.

Kurdiashova, Irina V. 2003. "Fundamentalism in the Modern World." *Russian Politics & Law* 41(2): 8.

Küçük, Mustafa. 2014. "Marksist Teoriler." *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, derleyen Şaban Kardaş, Ali Balcı, 143. İstanbul: Küre Yayınları.

Kükürt, Remzi Onur. 2007. "Eleştirel Pedagoji Açısından Levinas'ta 'Öteki' Kavramı." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.

Little, Richard. 2000. "The English School's Contribution to the Study of International Relations." *European Journal of International Relations* 6(395): 414-415.

Losurdo, Domenico. 2012. *Köktendincilik Nedir ?* Çeviren Selin Dingiloğlu. İstanbul: Yordam Yayınları.

Marshall, Gordon. 1999. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çeviren Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mayo, Peter. 2015. "Antonio Gramsci's Impact on Critical Pedagogy." *Critical Sociology* 41(7-8): 1121-1123.

Mclaren, Peter. 2009. "Muhalefetin Politikası, Peter Mclaren ile Söyleşi." Marcia Moraes ile Röportaj. *Eleştirel Pedagoji Söyleşileri* içinde, 107. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Mingst, Karen. 2003. *Essentials Of International Relations*. New York-London: W.W. Norton&Company.

Murden, Simon. 2008. "Culture in World Affairs." *The Globalization Of World Politics: An Introduction to International Relations* içinde, derleyen John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens, 424. Oxford University Press. Fourth Edition.

Mutman, Mahmut. 2002. “Şarkiyatçılık: Kuramsal Bir Not.” *Oryantalizm* 2, 109-110. Ankara: Doğu Batı.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal. 2003. “Universite A.S.de bir ‘homo academicus’: “*ersatz*” *yuppie* akademisyen.” *Toplum ve Bilim* 97: 7-42.

Naylor, Tristen. 2011. “Deconstructing Development: The Use of Power and Pity in the International Development Discourse.” *International Studies Quarterly* 55: 177-197.

Neuman, W. Laurence. 2006. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1*. Çeviren Sedef Özge, 224. Ankara: Yayınodası.

Nye, Joseph S. , David A. Welch. 2014. *Understanding Global Conflict&Cooperation: Intro to Theory&History*. Pearson Education Limited.

Ongur, Hakan Övünç, 2014, “Post- Yapısalcılık”, *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, derleyen Şaban Kardaş, Ali Balcı, 160-164, İstanbul: Küre Yayınları.

Ongur, Hakan Övünç, Başak Yavçan. 2014. “Uluslararası İlişkilerde Marksist Yaklaşımlar.” *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde, derleyen Ramazan Gözen,273. İstanbul İletişim Yayınları.

Oral, Yasemin. 2010. “Eleştirel Pedagoji Odaklı Bir Yaklaşımla Bir Yabancı Dil Olarak İngilizce Sınıfında Güç İlişkileri.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Oran, Baskın. 2015. “1960-1980: Görelî Özerklik-3.” *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1:1910-1980* içinde, derleyen Baskın Oran, 659. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, Baskın, der. 2015. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 2:1980-2001*, 622. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oran, Baskın. 2013. "Hegemon Güçle İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3: 2001-2012* içinde, derleyen Baskın Oran, 148. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özel, Ahmed. 1991. *İslam Hukukunda Ülke Kavramı: Darulislam, Darulharb*. İstanbul: İklim Yayınları.

Özlük, Erdem. 2013. "Azgelişmişlik ve Kalkınma." *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, derleyen Şaban Kardaş, Ali Balcı, 389. İstanbul: Küre Yayınları.

Palmer, R.R. , Joel Colton ve Lloyd Kramer, der. 2008. *A History of the Modern World*, New York: McGraw-Hill International Edition. Tenth Edition.

Rana, Junaid. 2007. "The Story of Islamophobia." *Souls* 9(2): 148-161.

Richards, K. Malcolm . 2014. *Yeni Bir Bakışla Derrida*. Çeviren Zeynep Talay, 31. İstanbul: Kolektif Yayınları.

Ritzer, George, Barry Smart. 2009. *Handbook of Social Theory*, 59. London: Sage.

Rubin, Andrew N. 2014. "Edward W. Said." *Oryantalizm: Tartışma Metinleri*. Çeviren Ferit Burak Aydar, 25. Ankara: Doğu Batı.

Ryan, Kevin. 2016. "Academic freedom and the eye of power: the politics and poetics of open enclosures." *Journal of Political Power* 11-16.

Said, Edward W. 2013. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çeviren Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.

Said, Edward W. 2004. *Yazınsal Eleştiri: Söyleşiler*, Çeviren Salih Özer, Ankara: Hece Yayınları.

Said, Edward W. 2008. *Medyada İslam: Gazeteciler ve Uzmanlar Dünya'ya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?* Çeviren Aysun Babacan. İstanbul: Metis Yayınları.

Sander, Oral. 2003. *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Yayınları.

Sander, Oral, 2003. *Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınları.

Salgırlı, Sanem Güven. 2016. "Üniversitenin Sınırlarında: Bilgi/Yasa, Norm/İhlal." *Paylaşımalar: Üniversite, Bilgi, Üretim* içinde, derleyen Barış Mücen, Çağatay Topal ve Erdoğan Yıldırım, 75. İstanbul: İletişim Yayınları.

Saunders, Daniel. 2006. "Take Back Higher Education: A Book Review and Discussion of Neoliberalism and Critical Pedagogy." *Journal of College and Character* 7(2): 2-4.

Sayyid, Bobby S. 2011. "Savaş Günleri ve İslamofobya." *11 Eylül: Tarihsel Dönüşümün Analizi: 2001-2011* içinde. Çeviren Mehmet Babacan, 153-158. İstanbul: Pınar Yayınları.

Selçuk Üniversitesi. 2016. "Uluslararası İlişkiler." Erişim Tarihi: 17 Eylül 2016. [https://www.selcuk.edu.tr/iktisadi\\_ve\\_idari\\_bilimler/uluslararasi\\_iliskiler/bolum\\_der\\_sleri/tr](https://www.selcuk.edu.tr/iktisadi_ve_idari_bilimler/uluslararasi_iliskiler/bolum_der_sleri/tr).

Slaughter, Shelia, Larry L. Leslie. 1997. *Academic Capitalism: Politics, Policies and The Entrepreneurial University*. Maynard: John Hopkins University Press.

Shimko, Keith L. , 2010. *International Relations: Perspectives&Controversies*. Wadsworth Cengage Learning.

Tellal, Erel, 2013. "Savaş Sonrasında Dünya Düzeni (1945-1950)." *Siyasi Tarih 2* içinde, derleyen İlber Ortaylı, 73. Anadolu Üniversitesi Yayınları. No:3023.

Tepeciklioğlu, Elem Eyrice. 2013. "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Eğitimi: Lisans ve Lisansüstü Ders Programlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi." *Ege Akademik Bakış* 13(3): 303-316.

Todorova, Maria. 2009. *Imagining The Balkans*. Oxford University Press.



Traboulsi, Fawwaz. 2009. "Edward Said's Orientalism Revisited." *The Translator* 15(1): 179.

True, Jacuie. 2005. "Feminism." *Theories of International Relations* içinde, derleyen Scott Burchill, Andrew Linklater, 227. New York: Palgrave Macmillan. Third Edition.

Tubiana, Laurence. 1998. "İktisadi Modellerin Sonu.", *Üçüncü Dünya'nın Sonu mu?* içinde, derleyen Serge Cordellier. Çeviren Burak Gürbüz, 20. İstanbul: İletişim Yayınları.

Turner, Bryan. 1991. *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*. Çeviren Ahmet Demirhan. İstanbul: İnsan Yayınları.

Turner, Bryan. 2003. *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. Çeviren İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları.

"Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Toplantı Tutanakları" 2005, *Uluslararası İlişkiler*, 2(6).

Uludağ Üniversitesi. 2010. "Uluslararası İlişkiler Bölümü." Erişim Tarihi: 15 Eylül 2016. <http://ui.uludag.edu.tr/lisans.html>

Ural, Ayhan. 2009. "... içindeki üniversite." *Eleştirel Pedagoji* 1: 73-83.

Önder, İzzettin. 2015. "Üniversite ve Toplumsal Mücadeleler." *Eleştirel Pedagoji* 39: 40-44.

Özcan, Gencer. 2007. "Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi Tutanakları: Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Alanında Lisansüstü Eğitimin Sorunları." *Uluslararası İlişkiler* 4(13): 107-112.

Vatansever, Aslı, Meral Gezici Yalçın. 2015. *Ne Ders Olsa Veririz: Akademisyenin Vasıfsız İşçiyeye Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Walker, Melanie. 2010. "Critical Capability Pedagogies and University Education." *Educational Philosophy and Theory* 42(8): 898-917.

Weber, Cynthia. 2010. *International Relations Theory: A Critical Introduction*. London and New York: Routledge.

Zürcher, Erik J. 2003. *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris. Third Edition.

